

МАТЕРИАЛИ
XX МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦИЯ

НАЙНОВИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ НА
ЕВРОПЕЙСКАТА НАУКА - 2023

17 - 25 юни, 2023

Volume 4

София
«Бял ГРАД-БГ ОДД»
2023

То публикува «Бял ГРАД-БГ» ООД, Република България,
гр.София, район «Триадица», бул.« Витоша» №4, ет.5

Редактор: Милко Тодоров Петков

Мениджър: Надя Атанасова Александрова

Технически работник: Татяна Стефанова Тодорова

Материали за ХХ международна научна практическа конференция,
Найновите постижения на европейската наука - 2023, 17 - 25 юни, 2023:
София.« Бял ГРАД-БГ » - 190 с.

За ученици, работници на проучвания.

Цена 10 BGLV

ISSN 1561-6908

© Колектив на автори, 2023

© «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2023

ИКОНОМИКИ

Икономиката на предприятието

Жаннакова Н.Н., Кембаева Р.С., Нысанбаев А.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ

Қазіргі туристік индустрия халықаралық қызметтер саудасында ең ірі жоғары табысты және қарқынды дамушы сегменттердің бірі болып табылады. Ол дүниежүзінде көптеген мемлекеттерде валюта ағымының негізгі көзі. Туризмнің дамуы - болашақта ұзақ мерзімді және экономикалық тиімді перспектива, өйткені туризм шетелдік валюта ағымын қамтамасыз етеді және мемлекеттің төлемқабілеттілік балансы мен жиынтық экспортқа жағымды әсерін тигізетіндігімен қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігі анықталады.

Берілген мақалада автормен елімізде туризмді ұйымдастырудың экономикалық тетіктерін қарастырылған, туризмнің қоғам өміріне ықпалы талданып, туризм саласын ұйымдастырудың үлгілері салыстырмалы түрде ұсынылған.

Қазақстан Республикасы нарықтық экономика жағдайында екпінді түрде дамуда, бірақ бұл мұнай өндірісі мен металлургия саласының арқасында, ал туризм тек даму деңгейінде. Қазақстан Республикасының мақсаты шикізат негізіндегі бағыттан ауытқып, сервисті-технологиялық экономикаға көшу жағдайына дайындықты негізге ала отырып, экономика салаларын әртараптандыру жолымен мемлекеттің тұрақты дамуына қол жеткізу болып табылатын, 2020-2022 жылдарға арналған индустриалды-инновациялық даму стратегиясы бойынша негізгі көңіл қызмет көрсету саласына бағыттау мәселесі тұр. Қызмет көрсету саласының шегінде туризм саласы маңызды орын алады.

Қазақстан Республикасының аса бай тарихы, бірегей тарихи ескерткіштері, тиімді географиялық орналасуы, табиғи және климаттық жағдайы, саяси тұрақтылық, серіктестікке барынша ашықтығы мен дайындығы - туристік саланы қарқынды дамытуды қамтамасыз етеді. Қазақстандық туризмнің дамуы мемлекет үшін экономикалық тиімді перспектива, өйткені ол қалпына келетін табиғи ресурстарға негізделеді, ал өндірістік ресурстар (мұнай, газ, көмір) уақыт өте таусылады, яғни қалпына келмейді. Соңғы онжылдықта Қазақстанға туристік бағыт ретінде дүниежүзінде қызығушылық айтарлықтай жоғарылады. Саяхаттаушылардың үлкен бөлігін қызықтыру үшін жергілікті туроператорлармен ұсынылатын туристік қызмет спектрі жылдан жылға өсуде. Бірақ аталған мемлекетте туристік ағымды тежейтін мәселелер қатары бар, бұл кешендендірілмеген, ескірген материалды- техникалық база, төмен деңгейдегі сервис және туристік қызметке деген шығын көлемінің үлкендігі. Аталған мәселелерді шешу арқылы мемлекетке келуші туристер ағымын жоғарылатуға болады, яғни Қазақстанға да жақсы мүмкіндіктер ашылады: шетелдік валюта ағымы есебінде бюджетті толтыру, жұмыспен қамтамасыз ету нарығын кеңейту, халықтың табысын және өмір сүру деңгейін жоғарылату, сәйкесінше, бұл нәтижесінде мемлекеттің толықтай гүлденуі мен тұрақты түрде дамуына әкеледі. ҚР Президенті Н.Назарбаев ағымдағы жылдағы халыққа жолдауында ("Нұрлы жол") атап өткендей, бұл салада бір жұмыс орынын ұйымдастыру басқа өнеркәсіп салаларымен салыстырғанда 10 есе арзанырақ болып табылады. Сондықтан, мемлекет дүниежүзілік шаруашылықтың ең ірі, жоғарғы табысты салалардың бірінің ары қарайғы дамуына көңіл бөліп, жағдай жасауы қажет, ол - туристік индустрия. Қазақстанда туризм экономиканың басым салаларының қатарына қосылғандықтан, үнемі даму жағдайын зерттеуді және болашақта тиімді даму бағыттарын қарастыруды талап етеді.

Туризм көптеген дамыған және дамушы елдер үшін валюталық түсімдерінің кайнар көзі болып табылады. Жоғарыда атап өткендей, Қазақстан үшін де бұл экономика секторы маңызды мәселе болып отыр. Қазақстан

Республикасында көптеген туризм түрлерін және туристік қызметтің формаларын дамыту үшін ресурстары мен мүмкіншіліктері жетерлік. Қазақстан Республикасында туристік индустрияның дамуы халықтың әл-ахуалының деңгейінің артуының нәтижесі болып табылады және қоғам өміріне өз ықпалын тигізеді.

Өкінішке орай, Қазақстан және дамыған еуропа нарығында да туризмде көрсетілген қызметтің сапасына көп көңіл бөлінбейді. Туризм саласында кәсіпкерлер өз тәжірибелеріне және жұмыс өтіліне сүйене отырып, іс әрекет жасайды.

Көптеген туристік кәсіпорындар осы саладағы түбегейлі ғылыми зерттеулерсіз және сапалы іс- шараларсыз пайдаларын жоғарылатуға мүмкіндіктері болмай, клиенттері мен қызмет өндірісінің көлемін кеңейте алмады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. "Нұрлы жол" (Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы 11.11.2014 ж.)
2. Здоров А.Б. Экономика туризма учебник - М.: Финансы и статистика, 2004. - 272 с.
3. Сенин В.С. Организация международного туризма: Учебник - М: Финансы и статистика, 2000 ж.
4. Экономика и организация туризма. Международный туризм. Е.Л.Драчева, Ю.В. Забаев, Д.К. Исмаль и др., под ред. И.А. Рябовой, Ю.В.Забаева, Е.Л.Драчевой. - 2-е изд., Стер. - М.: Кнорус, 2005. - 576

Жаннакова Н.Н., Кембаева Р.С., Ерденов К.
Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова

ӘЛЕМДІК МАҚТА НАРЫҒЫНЫҢ ЖӘНЕ МАҚТА ӨНДЕУ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ

Мақта өңдеу өнеркәсібі тоқыма өнеркәсібінің бөлігі болып табылады және шитті мақта өндірісі (ауылшаруашылық өнімдері) мен мата өндірісі арасындағы аралық болып табылады.

Мақта - ең көп таралған табиғи талшық. Әлемнің 70-тен астам елінен 200 миллионнан астам адамның өмірі мақта жинаумен байланысты; тағы 60 миллион адам өсімдік жемістерін мақта матасына өңдейтін, сондай-ақ ішкі өнімдерді (тұқым майы немесе жануарларға арналған азық-түлік өндірісінде қолданылатын ақуыздар) өндіретін әртүрлі кәсіпорындарда жұмыс істейді. Мақта - ең көп өсірілетін азық-түлік емес дақыл.

Мақта адам өмірінде өте маңызды рөл атқарады. Шикізаттың негізгі түрлерінің бірі бола отырып, мақта шаруашылығы саласы мемлекеттік бюджетке түрлі салықтар мен алымдардың түсуін қамтамасыз етеді, миллиондаған адамдарды жұмыс орындарымен қамтамасыз етеді. Сондай - ақ, мақта саласы кейбір елдердің бүкіл экономикасының өсуінің динамикалық факторы бола алатындығы өте маңызды мәселе болып табылады.

Ұзақ уақыт бойы әлемнің тоқыма өнеркәсібінің негізгі саласы мақта, одан кейін жүн, зығыр және жасанды талшықтарды қайта өңдеу болды. Әлемнің тоқыма өнеркәсібі соңғы онжылдықтарда айтарлықтай өзгерді. Мұның басты себебі өткен ғасырдың екінші жартысында болған ғылыми-техникалық революция болды. Егер бұрын барлық тоқыма бұйымдары негізінен мақта бұйымдары мен маталар жасаудан тұрса, ал жүн, зығыр, жасанды талшық сияқты материалдар шағын сегментті алып жатты. Қазіргі уақытта бұл сала әртүрлі синтетикалық (химиялық) талшықтар мен материалдарды тоқыма

бұйымдарында қолданудың артуына байланысты өз ассортиментін едәуір кеңейтті. Қазіргі уақытта маталардың әлемдік өндірісінде химиялық талшықтардың үлесі едәуір өсті, мақта, жүн және әсіресе зығыр үлесі азайды. Табиғи және химиялық талшықтардан, трикотаждан (тоқылған мата) аралас маталар жасау үлкен маңызға ие болды. Әсіресе дамыған елдердің тоқыма өнеркәсібіндегі химиялық талшықтардың үлесі артты. Дамушы елдердің экономикасында тоқыма шикізатының негізгі түрлері мақта, жүн, табиғи жібек болып қала береді, дегенмен соңғы уақытта химиялық талшықтардан жасалған бұйымдардың үлес салмағы айтарлықтай өсті. Бүгінгі таңда Тоқыма өнеркәсібінің құрылымы келесідей: мақта – 27%, Химиялық талшықтар өндірісі – 20%, жүн – 1,3%, зығыр – 1,6%, басқалары – 0,9%.

Тоқыма өнеркәсібі тұтастай алғанда дамушы елдер тобы бойынша жылдам қарқынмен дамуда. Бүгінгі таңда әлемдік тоқыма өнеркәсібінде бес негізгі аймақ бар: Шығыс Азия, Оңтүстік Азия, ТМД, шетелдік Еуропа және АҚШ. Әлемдегі Тоқыма өнеркәсібінің негізгі аймағы Азия болды, бүгінде маталардың жалпы санының шамамен 70%, мақта және жүн маталар өндірісінің жартысынан көбін береді.

Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) жариялаған World Trade Statistical Review 2017 шолуының деректеріне сәйкес, 2016 жылы тоқыма экспортының жалпы жаһандық көлемі (киімді есептемегенде) 291 млрд. АҚШ. Өткен жылмен салыстырғанда қаралып отырған көрсеткіш 7,2% - ға төмендеді. Бұл 2009 жылдан бері бірінші рет болды, ол кезде жалпы әлемдік экспорт теріс нәтиже көрсетті.

Мақтаның әлемдік бағасы 2021 жылдан бастап айтарлықтай төмендеді. Әлемдік экономиканың дағдарыстық жағдайы, энергия бағасының төмендеуі және соның салдарынан жасанды талшықтарға сұраныстың артуы әсер етті. 2021 жылдың мамырынан бастап бағаның шамалы өсуі байқалды.

Мақтаның құны, ең алдымен, оны бес ел – Қытай, АҚШ, Үндістан, Пәкістан және Өзбекстан өндіруге байланысты, олар бірге әлемдік көлемнің

шамамен 75 пайызын өндіреді. Айта кету керек, Қытай да мақтаның ең ірі тұтынушысы, сондықтан әлемдік тенденциялар көбінесе осы елдегі жағдаймен – егінмен, ауа-райымен, импорт пен экспорт көлемімен анықталады. АҚШ - әлемдегі жетекші мақта экспорттаушы, ол мемлекетте бесінші маңызды дақыл болып табылады. Американдық мақтаның бағасы ең бәсекеге қабілетті. Жақында Бразилия, Түркия және Австралия мақтаны жаңа, жоғары өнімді алқаптарда өсіруде. Әлемдік мақта егіс алқаптарының жалпы өсуі, жаңа технологиялар мен жаңа техникадан туындаған өнімділіктің артуы ұсыныстың өсуіне ықпал етеді, бұл өз кезегінде бағаның төмендеуіне әкеледі. Бұған мақта өндірісінің құнын төмендететін гендік инженерияның жетістіктері де ықпал етеді.

Әдебиет:

1. Караджаев Р. А. Мақта өнеркәсібінің экономиканы дамытудағы маңызы [Мәтін] // Инновациялық экономика: халықаралық материалдар. ғылыми.- тәжірибе. конф. ғылыми. конф. - Қазан: Бук, 2014. — 204-205 ББ. - URL <https://moluch.ru/conf/econ/archive/130/6091>
2. 2017 жылғы талшықты-оптикалық нарық туралы есеп// <http://textileexchange.org>
3. 2016 жылғы әлемдік сауданың статистикалық шолуы/ https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e

Правителството регулиране на икономиката

Yessenova Moldir

*Karaganda university of Kazpotrebsoyuz
doctoral student*

Bugubaeva Rosa

*Karaganda university of Kazpotrebsoyuz
Candidate of Economic Sciences , Professor*

THE MAIN AREAS OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE AND ITS RELATIONSHIP TO LOGISTICS SERVICES

Abstract

Relevance of the study. The analysis of the relationship between transport infrastructure and logistics services is important for understanding the efficiency and effectiveness of logistics operations in various industries and regions. The provision of efficient transport infrastructure allows logistics services to move goods quickly and reliably throughout the logistics chain, which, in turn, contributes to logistics services optimal use of transport infrastructure, increasing its utilization and efficiency. Therefore, states with developing economies are facing the global task of becoming a certain transit and logistics hub in the region, a "bridge" between Europe and Asia, the realization of which depends directly on the development of transport logistics and transport infrastructure, the main factor in stimulating sustainable industrial growth and the formation of competitive advantages of the economic system.

The purpose of the study is to analyze the main areas of transport infrastructure and its relationship with logistics services.

Key words: transport infrastructure, logistics services, system, public administration, modernization, efficiency.

Introduction

Transport is called the "circulatory system" of the economy, which largely determines the pace of economic development. In Kazakhstan, the transport sector has traditionally been given great attention, which is reflected in the state program

documents The State Program of Industrial and Innovative Development of Kazakhstan for 2020 - 2025 says: "The development of industry requires the advanced development of transport and logistics infrastructure" On December 31, 2019, the State Program of Infrastructure Development "Nurly Zhol" for 2020 - 2025 was approved, which aims "To promote economic growth and improve living standards of the country through

Transport infrastructure and logistics services are increasingly shaping their specific role as an energetic locomotive that drives the transport conveyor to deliver services, transport goods, organize flows in production, thereby ensuring progress towards the goals of improving the well-being of all citizens, national and economic independence. Effectiveness of public administration in developing and modernizing transport infrastructure, such as building new transport m In addition, transport infrastructure and logistics services are closely linked to the economic development of regions and countries:

1 Quality transportation infrastructure: attracts investment; promotes the development of industry and trade; facilitates international trade and export-import operations.

2 Logistics services: Ensure efficient delivery of goods and supply markets, contributing to economic growth and improving the competitiveness of enterprises.

Public administration efficiency plays an important role in the development and modernization of transport infrastructure. Proper planning, coordination and implementation of government policies and programs in the field of transport infrastructure have a direct impact on its development and efficiency. Here are some aspects that demonstrate the effectiveness of public administration in the development and modernization of transportation infrastructure:

1 Strategic planning: Effective public management includes the development of long-term strategies and plans for the development of transportation infrastructure. These strategies must take into account the growing needs and demands of the economy, society and logistics systems.

2 Funding: Public administration must provide adequate funding for the development and modernization of transportation infrastructure. This includes not only the allocation of funds for construction and reconstruction, but also the efficient use of

budgetary resources, finding alternative sources of funding such as partnerships with the private sector or the use of public-private partnerships.

3 Regulation and Regulatory: Public administration should develop and implement effective regulatory policies that encourage investment in transport infrastructure, ensure safety and quality of services, and help reduce bureaucracy and simplify procedures.

4 Collaboration with Stakeholders: Effective public management includes collaboration with stakeholders such as transport companies, logistics providers, public organizations, and academic institutions. Ongoing dialogue and partnerships between the public and private sector contribute to their effective development.

In this way, transport infrastructure and logistics services interact and influence each other to move goods efficiently, reduce costs, increase competitiveness, and contribute to economic development.

Key part

Transportation infrastructure plays a key role in ensuring the movement of goods and materials from the point of production to the final consumer. The quality and availability of transportation networks, such as roads, railroads, ports, airports, etc., determine the speed, reliability, and cost of delivering goods [1].

Logistics services include the planning, coordination, and management of the flow of goods, information, and finance as they move through supply chains. They include such elements as warehousing, packaging, transportation, customs clearance, cargo tracking, etc. The relationship between transportation infrastructure and logistics services is manifested in the following aspects:

1 Transportation routes: Transportation infrastructure determines the availability of different transportation routes that can be used by logistics companies to deliver goods. For example, the availability of different modes of transport (road, rail, water, air) and their interaction allow logistics services to choose the best routes, taking into account the time and cost requirements for delivery.

2 Warehousing infrastructure: The effective operation of logistics services requires a suitable warehousing infrastructure. Transportation infrastructure relates to the establishment and maintenance of storage facilities, trucking terminals, and

logistics centers. This allows logistics companies to efficiently store, reload, and distribute cargo throughout the logistics chain.

3 Transportation Services: Transportation infrastructure provides the basis for a variety of transportation services that are an integral part of the logistics process. Logistics companies use transportation services, such as freight, customs clearance, cargo tracking, etc., to ensure smooth and efficient delivery of goods along the logistics chain.

4 Technology and information systems: A well-developed transport infrastructure provides the basis for the introduction of modern technology and information systems into logistics processes. Such systems make it possible to track cargo in real time, optimize delivery routes, manage inventory and reduce logistics costs [2]. The relationship between transport infrastructure and logistics services is manifested in the following aspects (Figure 1).

In Western countries a classification has long been accepted, according to which there are five levels of logistics service. The differences between them lie in the set and features of service provision, the level of technologies and means used (Table 1).

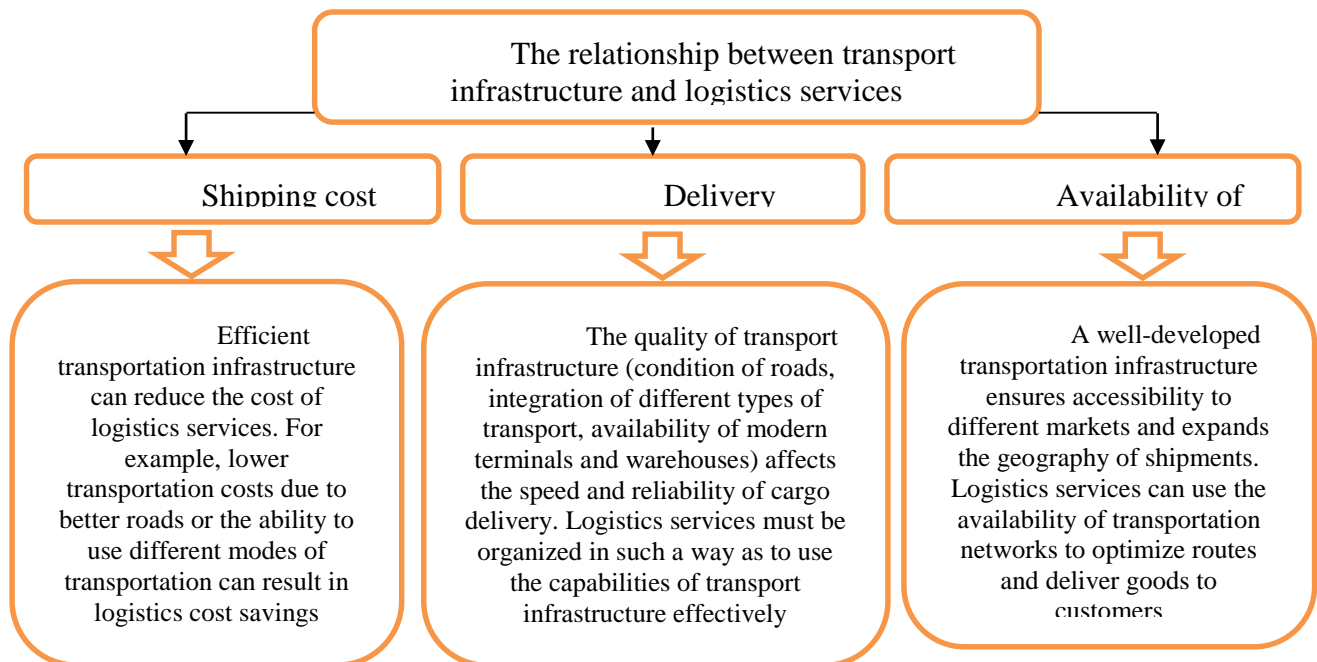

Figure 1 - Relationship between transport infrastructure and logistics services

Table 1 - Classification levels of logistics service

Service	1PL	2PL	3PL	4PL	5PL
Service planning					+
Purchase of goods				+	+
Pick up the goods from the supplier		+	+	+	+
Provide Storage		+	+	+	+
Preparing permits			+	+	+
Preparing documents for customs			+	+	+
Customs fees calculation and payment			+	+	+
Passing through customs clearance			+	+	+
Delivery to the address specified	+	+	+	+	+
Note - Compiled by the author					

The constant improvement of technological processes and the search for new possibilities make transport and logistics services more advanced and modern, as well as the possibility of designing and evaluating their effectiveness.

As part of modern transformations in the economic and social life of individual states, a global consumer society is taking shape, in which the interests of consumers of goods and services occupy the main place in the market, where producers, suppliers and sellers in such a market are obliged to meet the needs and demands of buyers at the most affordable price as quickly as possible. In this case, the share of transport and logistics sectors in the context of the value of transactions is as follows (Figure 2) [3].

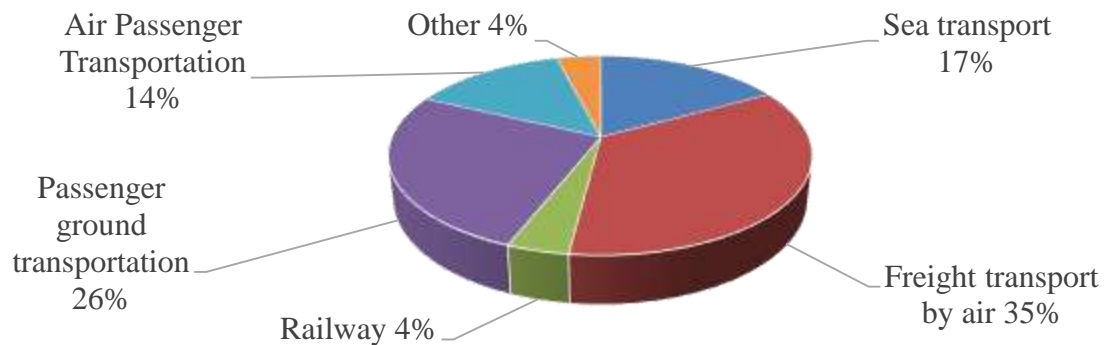

Figure 2 - Share of transport and logistics sectors by transaction value

Note - Compiled from the source: [3]

Let's note a number of principles, which are based on the concept of use in the transport and logistics strategies of the company, consideration of which is necessary for the operation of logistics ideas in the organization of production management and their distribution (Figure 3) [4].

Figure 3 - Principles based on the concept of company logistics strategies

Note - Compiled by the author on the basis of the source: [4]

To transform the market of transport and logistics services, due to its underdevelopment, mechanisms to improve the competitiveness of logistics companies and maneuvering in times of crisis and political tensions are needed [5]. Public administration has a significant impact on the development of transport infrastructure. Here are several ways in which public administration can influence the development of this infrastructure (Figure 4).

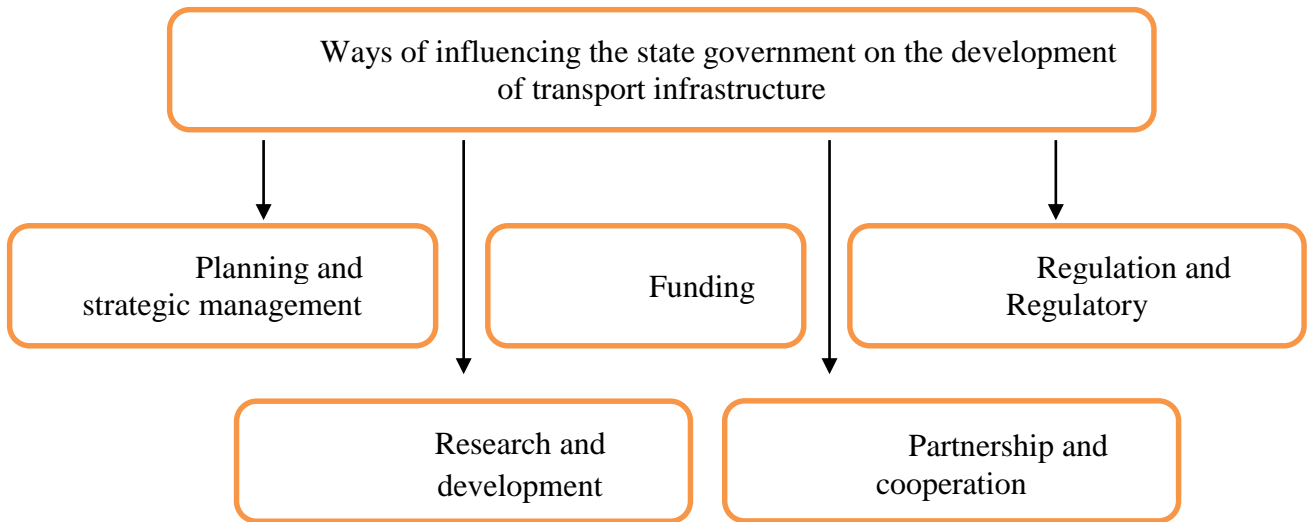

Figure 4 - The ways of influencing the state government on the development of transport infrastructure

Planning and Strategic Management: Public management plays an important role in defining long-term plans and strategies for transport infrastructure development. This includes identifying priority projects, optimal use of resources, and overall coordination of transport network development.

Financing: Public administration is responsible for the allocation and distribution of financial resources for transport infrastructure development. This may include budget funding, borrowed funds, grants, and other sources of funding. Public administration can also provide incentives to attract private sector investment in transportation infrastructure.

Regulation and Regulatory: Public administration establishes regulations, standards, and rules governing the development and operation of transportation infrastructure. This includes technical requirements, safety, environmental standards, and other aspects. The government may also regulate tariffs and fees associated with the use of transportation infrastructure.

Research and Development: The government can fund and conduct research on transportation infrastructure to determine needs, trends, and innovative approaches to its development. This enables informed decision-making and planning for future projects.

Partnerships and Collaboration: The Public Administration can establish partnerships with the private sector, academic institutions, and other stakeholders to jointly develop and implement transportation infrastructure projects.

Transport infrastructure development and investment is carried out in different countries according to individual scenarios adjusted to the peculiarities of national economic policies, geographical, demographic characteristics, urbanization and the level of development of the general infrastructure of specific regions. A common feature of the transport system of the developed European, American and Asian markets is the focus on modernization through the introduction of modern information technologies and expansion of the range of IT services.

Conclusions

Within the framework of modern transformations in the economic and social life of individual states, a global consumer society is forming, in which the interests of consumers of goods and services occupy the main place in the market, where producers, suppliers and sellers in this market are obliged to satisfy the needs and demands of buyers at the most affordable price as quickly as possible.

This connectivity and interaction can be achieved through a well-functioning transportation and logistics infrastructure that makes efficient use of time, money and material resources in the production and consumption of goods and services.

In the context of global digital transformation, companies need to adapt to an ever-changing environment and look for best practices in the use of strategies [6; 7].

List of references:

1 Guilia N.A., Parfyonov A.V., Shulzhenko T.G. Management of integrated intercorporate logistics systems in the digital economy // *Manager*. 2019. T. 10. №1. С. 40-51. DOI: 10.29141/2218-5003-2019-10-1-4

2 Mukhacheva A.V. Customer-oriented personnel: definitional foundations and assessment practice / A.V. Mukhacheva, E.V. Dimov // *Bulletin of Tomsk State University. Economics*. 2018. № 41. - С. 95-108

3 Electronic resource: PwC Transport and Logistics Practice Report in Central and Eastern Europe // <http://www.pwc.ru>

4 Repnikova V.M., Bykova O.N., Skryabin O.O., Morkovkin D.E., Novak L.V. Strategic aspects of innovative development of entrepreneurial entities in modern conditions // *International Journal*. - 2019. - № 4. - p. 32-35.

5 Vetitnev A. M., Kvetenadze E. V. Client-centeredness of a destination - the main approaches to definition // *Innovations. Management. Marketing. Tourism*:

Proceedings of the I International Scientific-Practical Conference (Sochi, May 14, 2013). Sochi: RIC FGBOU VPO "SGU", 2013. С. 79-83

6 Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan from December 31, 2019 № 1050 State program of industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025.

7 Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan with amendments and additions from 20.12.2019. №949. State Program "Digital Kazakhstan - 2020"

**Бившева Л.О., к.е.н., доцент ДДМА, Кондратенко О.О. ас. ДДМА,
Крикливий Р.В. ст.гр. ПУА-19-1**

Донбаська державна машинобудівна академія

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Повноваження місцевого самоврядування - це визначені Конституцією і законами України, іншими правовими актами права і обов'язки територіальних громад, органів місцевого самоврядування із здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування.

Для визначення суті місцевого самоврядування важливим є з'ясування принципів його функціонування. Принципи загалом є загальними, керівними ідеями, на яких ґрунтується те чи інше явище. Принципи формування і діяльності місцевого самоврядування на сьогодні відображені як у нормах вітчизняного законодавства, так і в положеннях ратифікованих міжнародних нормативно-правових актів. Крім того, принципи місцевого самоврядування є предметом дослідження багатьох науковців.

Принципи місцевого самоврядування у чинному законодавстві України зафіксовані на основі стандартів, вироблених зрілими демократіями. Проте, такі принципи є надто загальними і не можуть відображати специфіку конкретної нації.

Система принципів місцевого самоврядування не вичерпується лише принципами його правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності (автономії). Закон називає й інші принципи (ст.4), які умовно можна поділити на дві групи:

1) які властиві лише органам місцевого самоврядування та завдяки яким вони суттєво відрізняються від місцевих органів виконавчої влади (принципи

виборності, колегіальності, підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами, судового захисту своїх прав);

2) універсальні, тобто властиві як органам місцевого самоврядування, так і місцевим органам виконавчої влади (принципи народовладдя, законності, гласності, поєднання місцевих і державних інтересів).

Визначення системи місцевого самоврядування та її елементів є досить складним. Згідно зі статтею 5 Закону система місцевого самоврядування в Україні включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні і обласні ради; депутатів сільських, селищних, міських, районних, районних у містах, обласних рад; постійні комісії рад; виборчі комісії по виборах органів місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення; сходи громадян .

Згідно зі статтею 5 Конституції народ здійснює свою владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Таким чином, закріплюються дві основні групи форм реалізації народовладдя: форми безпосереднього і опосередкованого (представницького) народовладдя. Аналогічним чином визначаються ці форми на місцевому рівні. Система місцевого самоврядування може бути розглянута у двох аспектах. Слід розрізняти систему форм здійснення місцевого самоврядування і систему суб'єктів місцевого самоврядування

Систему форм здійснення місцевого самоврядування складають.

1. Форми безпосередньої демократії, які використовуються в системі місцевого самоврядування. До них відносяться:

- місцевий референдум – форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення;
- місцеві вибори – вибори депутатів відповідної місцевої ради та сільських, селищних, міських голів;
- загальні збори громадян – збори всіх або частини жителів

територіальної громади за місцем проживання для вирішення питань місцевого значення;

- місцеві ініціативи – пропозиція членів громади про обов'язковий розгляд на відкритому засіданні ради будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування порядок внесення місцевої ініціативи визначається радою або статутом громади. Внесена

- місцева ініціатива підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи;

- громадські слухання – це заслуховування не рідше одного разу на рік громадою звітів депутатів ради і посадових осіб місцевого самоврядування, під час якого можуть порушуватися різні питання і вноситися пропозиції з питань місцевого значення;

- організація і участь у мітингах, походах, демонстраціях, пікетуваннях на місцевому рівні;

- участь населення у роботі органів місцевого самоврядування на добровільних засадах (в якості експертів, спеціалістів, консультантів, громадських контролерів).

2. Форми представницької демократії, які використовуються в системі місцевого самоврядування – це представницькі органи місцевого самоврядування, місцеві голови, органи самоорганізації населення, які обираються населенням і через діяльність яких громадяни можуть впливати на здійснення місцевого самоврядування на підвідомчій території.

Загальний склад обласної, районної ради визначається відповідною радою самостійно в межах, визначених Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». При цьому Закон передбачає, що загальний склад районної ради визначається з урахуванням кількості територіальних громад адміністративно-територіальних одиниць, що входять до складу району. Територіальні громади в межах району повинні мати в районній раді рівну кількість депутатських мандатів.

Външноикономическата дейност

Залеский Борис Леонидович

Белорусский государственный университет

ЧТОБЫ РАЗВИВАТЬ ОБРАЗОВАНИЕ И ЭКОНОМИКУ

В мае 2023 года Беларусь и Зимбабве подписали дорожную карту на 2023-2025 годы в сфере высшего образования и университетской науки, которая определила в качестве перспективных направлений белорусско-зимбабвийского сотрудничества разработку совместных образовательных программ и обучение зимбабвийцев в белорусских университетах по востребованным специальностям. «Также среди перспективных направлений – организация ресурсных центров профобразования и обучения, расширение совместных научных, научно-технических и инновационных проектов, в том числе в области геомеханики, биотехнологий, биомеханики» [1]. Кроме дорожной карты, белорусская и зимбабвийская стороны в эти майские дни подписали также более 40 двусторонних соглашений в области образования. Заметим, что «это очень серьезная правовая база по подготовке специалистов для широкого спектра специальностей в сфере промышленности, агропромышленного комплекса, здравоохранения, энергетики» [2]. Предполагается, что в этой связи между учреждениями образования двух стран будет реализована программа подготовки не только специалистов на уровне высшего образования, а также по созданию центров компетенций на территории Зимбабве для подготовки специалистов по рабочим профессиям. Для этого создается центр по изучению русского языка как иностранного, где зимбабвийские граждане смогут проходить обучение, чтобы как работать на совместных предприятиях Зимбабве, так и продолжить обучение в Беларуси.

Активным участником взаимодействия с зимбабвийскими партнерами является **Белорусский государственный университет (БГУ)**, который в 2019

году подписал Меморандум о сотрудничестве с Министерством высшего и среднего специального образования, науки и технологического развития Зимбабве. В феврале 2023 года БГУ стал партнером сразу шести вузов этой страны. А в мае текущего года расширил линейку имеющихся соглашений. В частности, были подписаны Соглашение о сотрудничестве с Технологическим институтом Хараре и Меморандум о взаимопонимании с Государственным университетом Мидлендса, которые позволят развивать академические обмены, проводить фундаментальные и прикладные научные исследования, совместные научные конференции. Кроме того, «прозвучали инициативы о взаимодействии в области экологии, почвоведения, биологии. Была рассмотрена возможность разработки современных цифровых технологий, геоинформационных систем, почвоохранных мероприятий и технологий на землях, подверженных эрозионным процессам» [3]. Серьезным шагом к сотрудничеству также станет открытие в Зимбабве учебного центра дистанционного обучения БГУ.

В том же мае 2023 года соглашения о сотрудничестве с пятью зимбабвийскими вузами заключил **Брестский государственный технический университет** (БрГТУ), который будет развивать взаимодействие с Технологическим институтом Хараре, Технологическим университетом Чинхойи, Государственным университетом Лупане, Мидлендским государственным университетом и Университетом Зимбабве. Брестский вуз будет реализовывать совместные образовательные программы, заниматься совместными научными исследованиями, которые будут выполняться в области индустрии 4.0, цифровой промышленности и сельского хозяйства, IT-технологий, по вопросам, связанным с созданием различных инженерных систем. Словом, «сотрудничество может быть налажено по всем направлениям, на которых специализируются брестчане. В БрГТУ сейчас учатся трое студентов из Зимбабве: двое парней и девушка» [4]. Надо полагать, что уже в ближайшее время в Бресте появится гораздо больше студентов из этой южноафриканской страны. А в Минске состоялось подписание Меморандума о взаимопонимании

между **Белорусским государственным технологическим университетом** и Мидлендским государственным университетом. Этот документ предусматривает сотрудничество по обмену опытом в сфере образования и содействие обмену студентами, магистрантами и аспирантами, профессорско-преподавательским персоналом, а также разработку совместных исследовательских проектов в областях, представляющих взаимный интерес. В частности, «в области лесного хозяйства, деревообработки, промышленной экологии, энергоэффективных технологий, технологии минеральных удобрений» [5]. Несколько международных документов с зимбабвийскими партнерами в эти майские дни подписал и **Белорусский национальный технический университет**. Во-первых, соглашение о сотрудничестве с Харарским политехническим колледжем. Во-вторых, с Мидлендским государственным университетом. В-третьих, «подписана дорожная карта между Белорусским национальным техническим университетом и Университетом Зимбабве» [6], а также утверждены восемь совместных образовательных программ с различными вузами этой страны, в том числе в Хараре, Чинхойи, Лупане.

Напомним, что в январе 2023 года Беларусь и Зимбабве подписали в Хараре меморандум о взаимопонимании между сторонами о взаимном признании документов об образовании. «И видят достаточно большие перспективы сотрудничества по различным направлениям межвузовского взаимодействия. Это касается и подготовки специалистов с высшим образованием по таким направлениям, как агропромышленный комплекс, машиностроение, медицинские технологии» [7, с. 23]. Так что с подписанием дорожной карты на 2023-2025 годы в сфере высшего образования и университетской науки образовательные услуги Беларуси в Зимбабве, судя по всему, будут востребованы по всем направлениям сотрудничества, которые развивают экономику этой южноафриканской страны.

Литература

1. Беларусь и Зимбабве подписали дорожную карту на 2023-2025 годы в сфере высшего образования и науки [Электронный ресурс]. – 2023. – URL:

<https://www.belta.by/society/view/belarus-i-zimbabve-podpisali-dorozhnuju-kartu-na-2023-2025-gody-v-sfere-vysshego-obrazovanija-i-nauki-565748-2023/>

2. Более 40 двусторонних соглашений в области образования будет подписано по итогам визита в Беларусь делегации из Зимбабве [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/society/view/bolee-40-dvustoronnih-soglashenij-v-oblasti-obrazovanija-budet-podpisano-po-itogam-vizita-v-belarus-566871-2023/>

3. БГУ активизирует сотрудничество с вузами Зимбабве [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/society/view/bgu-aktiviziruet-sotrudnichestvo-s-vuzami-zimbabve-566857-2023/>

4. Брестский технический университет заключил соглашения о сотрудничестве с пятью вузами Зимбабве [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/regions/view/brestskij-tehnicheskij-universitet-zakljuchil-soglashenija-o-sotrudnichestve-s-pjatju-vuzami-zimbabve-566589-2023/>

5. Обсуждение сотрудничества, подписание меморандума: БГТУ посетит делегация Зимбабве [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.belta.by/society/view/obsuzhdenie-sotrudnichestva-podpisanie-memoranduma-bgtu-posetit-delegatsija-zimbabve-566182-2023/>

6. В БНТУ подписаны соглашения о сотрудничестве и реализации совместных образовательных программ с университетами Зимбабве [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://times.bntu.by/news/13451-v-bntu-podpisany-soglasheniya-s-universitetami-zimbabve>

7. Залесский, Б. Окно возможностей и новые идеи. Реализация особенностей экономического многогранного сотрудничества / Б. Залесский. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2023. – 60 с.

Маркетинг и управление

Тулеулиева Айжан Берикхановна

докторант программы DBA

Университет «Туран»

СИСТЕМА ЭНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТА: КАЗАХСТАНСКИЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ

В казахстанской энергетике последствия неэффективного использования энергоресурсов – актуальная проблема. Отсюда, например, высокие потери тепла из-за высокого износа и несовершенства конструкции систем отопления. Кроме того, предприятия несут огромные потери электроэнергии из-за использования устаревших производственных линий и систем освещения. Для решения проблем необходимо обратиться к положительному казахстанскому и международному опыту.

Ситуация для казахстанских предприятий отличается, прежде всего, относительной дешевизной энергоресурсов и дороговизной капитала для инвестиций. С одной стороны, это снижает мотивацию к реализации мероприятий по повышению энергоэффективности, а с другой – ЭМ не требуют значительных капитальных затрат и поэтому может быть привлекателен. В отличие от европейских предприятий, казахстанские компании пока в приоритет ставят экономию затрат, а не экологические аргументы (снижение выбросов, углеродного следа) [1].

В настоящее время энергосбережение относится к числу высших приоритетов государственной политики Республики Казахстан и многих других государств наряду с национальной и энергетической безопасностью, повышением качества жизни людей и снижением антропогенного воздействия на окружающую среду. Поэтому критический анализ и бенчмаркинг опыта энергоменеджмента представляется актуальным.

В данном разделе на основе анализа казахстанского и международного опыта обобщены прикладные решения по повышению эффективности ЭМ.

Формализация процесса внедрения КСЭМ

Процесс формирования КСЭМ промышленного предприятия – это сложный процесс, состоящий из совокупности подпроцессов, а также предполагающий принятие соответствующих управленческих воздействий и создание необходимых механизмов его выполнения. Предложено формализовать этот процесс в формате IDEF0 (Приложение Б). Входами процесса на предприятии являются [2]:

- информация о деятельности предприятия в области ЭМ;
- организационная структура ЭМ;

- документация предприятия в области ЭМ;
- персонал предприятия.

Выходами моделируемого процесса формирования КСЭМ выступают:

- функционирующая КСЭМ, соответствующая требованиям ГОСТ Р ИСО 50001-2012 [3], и утвержденная руководством предприятия в виде подписанного приказа о разработке и внедрении КСЭМ;
- повышение энергоэффективности промышленного предприятия, что является стратегической целью разработки и внедрения КСЭМ;
- отчет оценочного аудита по энергоэффективности, содержащий выводы аналитического исследования о состоянии и степени соответствия показателей уровня энергоэффективности, организационной структуры и используемой документации предприятия требованиям законодательства и ГОСТ Р ИСО 50001-2012.

Схема апробирована и положительно зарекомендовала себя на промышленных предприятиях Мордовии.

Документальное обеспечение

КСЭМ должна быть документально обеспечена. К таким документам относятся:

- международные, государственные и отраслевые стандарты;
- внутренние стандарты предприятия;
- энергетическая политика и стратегия;
- документация по проектам и программам ЭМ.

В Российской Федерации стандартом, регламентирующим ЭМ является ГОСТ Р ИСО 50001-2012 «Системы энергетического менеджмента. Требования и руководство по применению», являющейся по своему содержанию интерпретацией международного стандарта ISO 50001:2011 «Energy management systems – Requirements with guidance for use (IDT)», современная версия которого – ISO 50001:2018 [4].

Оба документа ставят своей целью содействие организациям при разработке систем и процессов, необходимых для постоянного улучшения энергетической результативности, включая энергетическую эффективность, использование и потребление энергии.

КСЭМ в соответствии с данными стандартами основывается на системе постоянного улучшения «Планируй – Делай – Проверь – Действуй» (PDCA) и внедряет ЭМ в существующие организационные практики (см. Приложение А, рисунок А5). Данный цикл является основой некоторых концепций совершенствования КСЭМ [4].

Организация должна установить, внедрить, поддерживать и постоянно улучшать КСЭМ, включая необходимые процессы и их взаимодействие, и постоянно улучшать энергетическую результативность в соответствии с требованиями стандарта. Результативное внедрение ISO 50001:2018 обеспечивает систематический подход к улучшению энергетической

результативности, который может преобразовать способ управления энергией организаций.

Внедрение международного стандарта ISO 50001 осуществляется по всему миру. Дополнительно важно отметить, что сертификация в соответствии со стандартом ISO 50001 способствует приобретению маркетингового инструмента для привлечения большего числа потребителей и партнёров, а также укреплению имиджа и репутации организации [5].

Статистические данные свидетельствуют, что организации, внедрившие КСЭМ в соответствии с требованиями стандарта ISO 50001, демонстрируют более уверенную динамику снижения удельного расхода ТЭР по сравнению с организациями, выполняющими только обязательный минимум требований законодательства [6].

Применение стандарта ISO 50001 несмотря на небольшой объем документа и отсутствие сложных выкладок, применить на практике оказывается не так просто. Дело в том, что он очень рамочный, вобравший и обобщивший подходы и практики лучших с точки зрения энергорезультативности предприятий. Поэтому построение КСЭМ – это всегда индивидуальный процесс.

Иногда имеет место затруднение реализации стандарта ISO 50001 в казахстанских и российских реалиях ввиду того, что программы энергосбережения на предприятиях хоть и сформированы, но их выполнение не контролируется, не мотивируется, а обеспечение ресурсами производится не в полной мере. На практике нередко полномочия по управления системой энергоменеджмента поручается главному энергетика, тогда как в приоритетах работы службы главного энергетика на первом месте стоят надежность, живучесть и безопасность энергетических систем, а вовсе не энергоэффективность. В связи с этим возможен ситуация, когда КСЭМ не осуществляет поставленные задачи или осуществляет их не оптимально [7].

Интересен подход к стандартизации в ТЭК, предложенный кандидатом экономических наук О.Ю. Мясниковой [8], уточнившей определение стандарта предприятий ТЭК как «наилучшее (эталонное) состояние энергетической системы (комплекса), отражающее наибольшую эффективность процесса, при существующих внешних условиях с учетом фактического состояния оборудования, удовлетворяющего конкретного потребителя и обеспечивающего минимальные затраты на процесс». Такой подход предполагает необходимость разработки стандарта для каждой единицы оборудования и технологического процесса с учетом технических и технологических параметров (тепловая схема, характеристики энергетических агрегатов, степень их изношенности и др.).

Применение внутренних стандартов, отражающих наилучший способ выполнения процесса, повышает эффективность КСЭМ, способствует ликвидации и уменьшению потерь предприятий энергетики. Также внутренние стандарты нуждаются в регулярной актуализации.

Другим важным документом является энергетическая политика – внутренний документ предприятия, в котором должны быть отражены основные

положения системы мониторинга энергетической ситуации, прогноз возможных экономических тенденций, направления формирования и непрерывного совершенствования организационных, экономических и правовых механизмов, обеспечивающих надежное энергоснабжение и рациональное использование ТЭР [9].

Энергетическая политика позволяет снизить риски персонала в ЭМ. Так, если заинтересованность в экономии энергии будет действовать только на неофициальной основе, то она может сойти на нет или ее влияние уменьшится с заменой персонала. Там, где эта заинтересованность является неофициальной, потеря лидера или людей, принимающих ключевые решения, на любом из этих уровней может подорвать эффекты энергоменеджмента. Также пока заинтересованность не будет зафиксирована формально, существует опасность, что другие, временно более довлеющие, приоритеты будут оттеснять внимание, направленное на задачи ЭМ. В связи с этими рисками на предприятии должна быть принята энергетическая политика, которая.

- устанавливает заинтересованности предприятия в сохранении энергии и защите окружающей среды;

- формализует практику энергоменеджмента.

Требования к содержанию эффективной энергетической политике:

- актуальность ЭМ для предприятия – декларации о заинтересованности, сопровождающейся набором сформулированных целей, задач и видения;

- принципы эффективного ЭМ, принятые на предприятии;

- план действий для достижения целей и задач ЭМ с четким определением делегированных ответственностей.

Энергетическая политика должна быть опубликована, утверждена и доведена до сведения всех работников предприятия.

Государственное стимулирование

Государство как один из основных заинтересованных энергосбережения активно вовлечено в процессы стимулирования хозяйствующих субъектов по повышению энергоэффективности. Повышение энергоэффективности на уровне государства способствует укреплению энергетической безопасности, оздоровлению окружающей среды и улучшению качества жизни. Энергоэффективность способствует эффективному использованию ресурсов, поддержке экономического роста и сокращению издержек на энергию [10].

Для достижения целей энергетического менеджмента важна государственная поддержка, направленная на повышение энергоэффективности производства. В качестве основных мер гос. поддержки, реализуемой в развитых странах (США, Япония, ЕС) можно выделить следующие механизмы стимулирования:

- налоговые льготы. Внедрение стандарта энергосбережения ISO 50001:2018 стимулируется правительствами развитых стран. Например, в Евросоюзе компании должны внедрить системы энергоменеджмента или аудита с сертификацией, чтобы иметь право на скидку по энергетическому налогу [11];

- «белые сертификаты» (сертификаты энергосбережения) – документы (специализированные ценные бумаги), выдаваемые уполномоченным гос. органом, и подтверждающие достижение определенного снижения энергопотребления. Система белых сертификатов активно используется в Европе, США и Республике Корея еще с начала XXI в. Хозяйствующие субъекты, участвовавшие в энергосбережении, получив сертификаты, могут использовать их как средство оплаты энергии, подтверждения выполнения обязательств по энергоэффективности, а также как средство обмена или торговли на бирже. Система «белых сертификатов» стимулирует предприятия сокращать энергопотребление и повышать энергоэффективность [12];

- государственно-частное партнерство (ГЧП) предполагает проектное финансирование. Проекты ГЧП в энергетике развиты в Республике Корея [13].

- введение критериев сопоставления энергоэффективности типовых процессов разных предприятий и требований ежегодного ее повышения для предприятий, имеющих значительные отставания;

- требование открытости отчетности по энергоэффективности каждой компании.

Государственная поддержка направлена на то, чтобы повысить заинтересованность субъектов хозяйствования в реализации энергосберегающих проектов, увеличить эффективность использования ТЭР, конкурентоспособность продукции отечественного производства, что безусловно является фактором, способствующим созданию высокотехнологичной энергоэффективной экономики и обеспечению высокого уровня жизни граждан [14].

Человеческий фактор. Как показано выше, человеческий фактор является одним из ключевых в обеспечении энергоэффективности. Важны компетенции и вовлеченность персонала. С целью обеспечения принципа улучшения эффективного ЭМ важно также поощрять инициативу работников. Например, на российском металлургическом гиганте ПАО «Магнитогорский металлургический комбинат» (ПАО «ММК») с 2017 г. принята система вознаграждений работников за внедренное предложение в виде процента от эффекта. Такой подход способствует стимулированию деятельности по разработки технологий, направленных на повышение эффективности, что показывает результативность внедренных систем управления, в частности КСЭМ. Также с целью дополнительной мотивации сотрудников в ПАО «ММК» ежегодно проходят конкурсы: «Лучший молодой рационализатор и изобретатель» и «Лучшее рационализаторское предложение». Отмечается, что такое активное вовлечение работников в процессы совершенствования КСЭМ дало предприятию существенный финансовый результат [15].

Законодательная база. Ряд базовых ориентиров ЭМ устанавливается на уровне законодательства. В Казахстане в сфере энергосбережения и энергетической эффективности основополагающими, базовыми законодательными документами и инициативами являются:

1) Закон Республики Казахстан «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» от 13 января 2012 года № 541-IV, отражающий нормы гос. в области энергосбережения и повышения энергоэффективности, компетенции органов гос. регулирования.

2) Закон Республики Казахстан «Об электроэнергетике РК» от 9 июля 2004 года № 588, устанавливающий базовые понятия, компетенции органов исполнительной власти, требования безопасности к электроэнергетике, права и обязанности участников производства и передачи электрической энергии.

3) Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 г. и Концепция по переходу к «зеленой экономике» определяют задачи по снижению энергоемкости ВВП страны на 25 % к 2025 г. и на 50% к 2050 г.

4) Концепция развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан на 2022-2026 годы, отражающей основные проблемы, перспективы и видение ТЭК. В частности, в Концепции систематизированы ключевые проблемы электроэнергетической отрасли РК:

- отсутствие долгосрочных планов развития систем электро- и теплоснабжения регионов;
- высокая степень износа основного и вспомогательного оборудования энергопроизводящих организаций;
- высокий уровень аварийности вследствие высокого износа электрических сетей;
- изолированная работа Западной зоны ЕЭС;
- влияние на конечный тариф на электроэнергию большого количества энергопередающих организаций;
- ограниченные возможности розничных потребителей по реализации права на самостоятельный выбор поставщика электроэнергии;
- низкий уровень конкуренции между субъектами рынка;
- острый дефицит маневренных генерирующих мощностей;
- негативное влияние на стабильность энергосистемы страны растущего объема электроэнергии ВИЭ;
- слабая осведомленность населения и субъектов предпринимательства по действующим преференциям по использованию маломасштабных проектов ВИЭ в регионах;
- недостаточность инвестиций в сфере энергосбережения.

В Концепции указано, что регионами не проводится соответствующая работа по вопросам энергосбережения, отделы энергосбережения функционируют только в Павлодарской и Костанайской областях. В регионах до 2022 года отсутствовали целевые показатели, достижение которых являлось бы их основной целью. Отсутствие показателей приводит к тому, что мероприятия по энергосбережению финансировались по остаточному принципу.

Концепция отражает также гос. планы внедрения цифровых технологий в электроэнергетике в отношении:

- цифровой трансформации электроэнергетики и построения интеллектуальной энергосистемы с целью обеспечить эффективную, безопасную и надежную систему для всех типов генераторов и потребителей;
- цифровой трансформации энергетики через отраслевую цифровую среду (организацию сбора первичных данных с оборудования без участия человека).

Важно отметить и недостатки текущего законодательства РК. Так, законодательством РК четко не установлены правила и сроки внедрения систем энергоменеджмента в соответствии с международным стандартом энергоменеджмента, также не определено что именно будет подтверждать соответствие энергоменеджмента международному стандарту. Остается так же открытым вопрос касательно того, что именно должно быть подтверждением факта внедрения субъектами Государственного энергетического реестра систем энергоменеджмента в соответствии с требованиями международного стандарта [16].

Список использованной литературы:

1. Харенко, А. И. Энергоменеджмент. Общая теория управления [Текст] / А. И. Харенко, М. Б. Мирошниченко // Качество продукции: контроль, управление, повышение, планирование : сборник научных трудов 8-й Международной молодежной научно-практич. конференции, Курск, 12 ноября 2021 года. – Курск: Юго-Западный гос. университет, 2021. – С. 343-349.
2. Абрамов, Е. И. Управление энергоэффективностью деятельности промышленных предприятий на основе формирования системы энергоменеджмента [Текст]: Автореф. дис. ... канд. экономич. наук / Е. И. Абрамов. – Саранск, 2016. – 26 с.
3. ГОСТ Р ИСО 50001-2012. Системы энергетического менеджмента. Требования и руководство по применению ISO 50001:2011 Energy management systems – Requirements with guidance for use (IDT) [Текст]. – М.: Стандартинформ, 2012. – 60 с.
4. ISO 50001:2018. Energy management systems – Requirements with guidance for use [Text]. – 2018. – 45 p.
5. Мясникова, О. Ю. Формирование эффективной производственной системы энергетических предприятий: от слов к делу [Текст] / О. Ю. Мясникова, Л. Ф. Попова // Стандарты и качество. – 2018. – № 1 (967). – С. 72-76.
6. Конюхов, В. Ю. Энергоменеджмент как эффективная система энергосбережения и решение проблем ее внедрения [Текст] / В. Ю. Конюхов // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. – 2020. – Т. 10, № 4. – С. 534-543.
7. Ахметова, И. Г. Энергетический менеджмент [Текст]: монография / И. Г. Ахметова, Л. Р. Мухаметова, Н. А. Юдина. – Казань: Казан. гос. энерг. ун-т, 2016. – 146 с.

8. Сикорский, А. Е. Энергоменеджмент сегодня – мода или революция? [Текст] / А. Е. Сикорский // Журнал «Энергосовет». – 2017. – №47. – С. 23-28.
9. Мясникова, О. Ю. Развитие инструментов бережливого производства в системе менеджмента качества энергетических предприятий генерации тепловой и электрической энергии [Текст] Автореф. дис. ... канд. эконом. наук / О. Ю. Мясникова. – М., 2020. – 24 с.
10. Тимченко, Е. А. Совершенствование энергоменеджмента - инструмент повышения энергоэффективности [Текст] / Е. А. Тимченко // Современные материалы, техника и технологии. – 2015. – № 1 (1). – С. 197-198.
11. Тлеппаев А. М. Международный опыт инвестиционного стимулирования проектов энергоэффективности в ЖКХ и промышленности [Текст] / А. М. Тлеппаев, Ж. Сулейменов // Статистика, учет и аудит. – 2019. – № 1(72). – С. 187-190.
12. International approaches to industrial energy efficiency: a comparison of countries. Senior Research Analyst. American Council for an Energy-Efficient Economy (ACEEE). – [Electronic resource]. URL: https://www.worldenergy.org/assets/downloads/PUB_Energy_Efficiency_-_Policies_Around_the_World_Review_and_Evaluation_Exec_Summary_2008_WEC.pdf (date access 20.02.2023).
13. Denmark's National Energy Efficiency Action Plan (NEEAP)– [Electronic resource]. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2014_neeap_en_denmark.pdf (date access 20.02.2023).
14. Стародубцева, О. А. Анализ проблем внедрения энергосберегающих технологий промышленными предприятиями [Текст] / О. А. Стародубцева, А. М. Романова // Бизнес. Образование. Право. – 2019. – № 1(46). – С. 262-267.
15. Людкова А.В. Повышение эффективности системы менеджмента качества на основе элементов системы энергетического менеджмента [Текст] / А. В. Людкова, А. С. Лимарев, Л. В. Крамзина // Качество в обработке материалов. – 2018. – № 1 (9). – С. 19-22.
16. Тайманова Г.К. Международные подходы к промышленной энергоэффективности и Казахстан на пути к «зеленой» экономике / Г. К. Тайманова, А.Ж. Есболова // Актуальные проблемы транспорта и энергетики: пути их инновационного решения : IX Международная научно-практическая конференция, Нур-Султан, 19 марта 2021 г. / Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева. – Нур-Султан: Б. и., 2021. – С. 534-537.

Тулеулиева Айжан Берикхановна

докторант программы DBA

Университет «Туран»

РАЗРАБОТКА МЕРОПРИЯТИЙ ПО ВНЕДРЕНИЮ И ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТА НА ПРЕДПРИЯТИИ

В соответствии с разработанной вариативной моделью эффективной системы энергоменеджмента предприятия, предлагается реализовать ряд рекомендаций. В данном разделе подробно рассмотрим их содержание.

Коррекция финансовых планов развития ЭМ с учетом рисков, социальной и инновационной составляющей

Цели рекомендаций:

- обеспечение выполнения принципов инновационной направленности, приоритета качества, социальной значимости, минимизации рисков;

- повышение качества планирования за счет учета в планах социальных критериев, критериев рискованности, специфики инновационного проектирования.

Финансовые планы должны включать в себя прогнозирование финансовых результатов не только проекта, но и компании по результатам выполнения проекта.

Модернизация структуры управления с введением центров ответственности за ЭМ, контроллинг и риски ЭМ

Цели рекомендаций:

- реализация принципа ответственности в структуре принципов эффективного ЭМ;

- организация профессионального центра ответственности за энергоменеджмент. Процессы ЭМ теперь будут выполняться в полном объеме узкими специалистами;

- организация стратегического уровня контроллинга;

- освобождение линейных менеджеров от непрофильных процессов ЭМ, что должно повысить качество процессов.

Предлагается:

- ввести должность энергоменеджера, функции которого: ответственность за организацию процессов и функций КСЭМ, формирование профильной отчетности для предоставления главному энергетiku и вышестоящему руководству, руководство проектами развития КСЭМ;

- ввести должность начальника группы контроллинга и сформировать соответствующую группу, функции которой: реализация процессов и процедур контроллинга.

В модернизированной структуре управления все процессы ЭМ закреплены за профессиональными центрами ответственности. Это повышает качество их выполнения.

Часть сотрудников для обновленной орг. структуры будет взята из действующих работников. Структуру предлагается комплектовать частично путем перегруппировки действующих подразделений, частично – путем найма новых сотрудников. Новые должности:

- энергоменеджер (ФОТ 900 тыс. тг. в кв.);
- начальника группы контроллинга, а также 5 специалистов в отдел (ФОТ 2340 тыс. тг. в кв.).

Сокращение кадровых рисков в ЭМ через стимулирование персонала, развитие корпоративной культуры энергопотребления и развитие компетенций энергоменеджмента

Цели рекомендация:

- обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ: вовлеченности менеджмента, культуры и компетенции энергопотребления;
- повышение мотивации работников в ЦЭО;
- организация механизма управления по целям в КСЭМ;
- реализация принципа вовлеченности в структуре принципов эффективного ЭМ;
- повышение надежности управления процессами ЭМ за счет закрепления механизм их выполнения на уровне корпоративной культуры;
- повышение качества процессов ЭМ за счет улучшения компетенций ЦЭО.

В текущей ситуации специальных КРІ в КСЭМ не предусмотрено. Стимулирование осуществляется по итогам достижения ряда индикаторов результата на уровне подразделений (план/факт, качество, выполнение заданий). Однако среди действующих показателей нет показателей эффективности КСЭМ. Поэтому предлагается:

- помимо традиционных КРІ, задействовать специальные КРІ энергоменеджмента (энергоэффективность, улучшение КСЭМ, выполнение планов развития КСЭМ);
- в качестве дополнительного ФОТ использовать часть доходов от дополнительной прибыли;
- предлагается связывать КРІ с компетенциями в соответствии с целями КСЭМ;
- новый порядок оплаты труда следует оформить документально (утверждено «Положение об КРІ») с целью исключения появления нежелательных слухов и неправильной трактовки сути системы КРІ;

- в целях отработки системы и снижения рисков возможного сопротивления изменениям, предложено ввести период виртуальных начислений. Только после успешного прохождения этого периода можно переходить на реальное формирование зарплаты по KPI.

Достоинство предложенной модели KPI – это гибкость. При необходимости можно менять числовые значения коэффициентов, а также и сами показатели KPI.

В рамках данной рекомендации необходимо развитие культуры энергосбережения и соответствующих компетенций. Корпоративная культура организации должна поощрять энергосберегающие инициативы ответственных работников:

- приветствие предложений работников по поводу энергосбережения;
- моральное поощрение участников проектов энергосбережения;
- практика обмена опытом, круглых столов, презентаций, коллективных обсуждений деловых вопросов.

Научное обоснование решений: развитие СППР – экспертной и электронной, повышение качества планирования, рекомендации по имитации рисков, математическому моделированию, обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ

Цели рекомендаций:

- обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ: адаптивности, устойчивости, целенаправленности, научной обоснованности, минимизации рисков и др.,
- развитие СППР – экспертной и электронной;
- повышение качества планирования;
- имитирование рисков с учетом обоснованного значения риск-аппетита;
- установление риск-аппетита.

Чтобы уменьшить субъективность в принятии решений, предлагается внедрить СППР, на первом этапе – в формате постоянно действующего экспертного совета корпоративного менеджмента из числа опытных менеджеров и специалистов ЦЭО. Далее возможна автоматизация принятия решений через внедрение специальных информационных технологий. Предлагается:

- утвердить регламент работы постоянно действующего экспертного совета;
- сформировать состав постоянно действующего экспертного совета;
- использовать инструменты экспертного принятия решений (метод Дельфи, экспертные оценки, метод парных сравнений и др.);
- использовать базы корпоративных знаний для принятия решений.

КСЭМ должна опираться на результаты анализа и теоретические модели. Субъективизм следует минимизировать. Предлагается:

- использовать современные инструменты анализа и управления рисками ЭМ: экспертные оценки, метод Монте-Карло, элементы нечеткой логики, специальное программное обеспечение;

- вести базы данных всех рисков ЭМ;

- сформировать паспорта рисков ЭМ, включающие наименование риска, классификацию риска, условия возникновения риска, причины риска, последствия, сведения об уровне принятия решений по риску (топ-менеджер, руководитель отдела или др.), методы управления риском. Паспорта рисков облегчают принятие решений. Сводят задачу к типовой.

Формализация процессов ЭМ до четвертого уровня зрелости с внедрением цикла непрерывного улучшения PDCA в соответствии с ISO 50001:2018

Цели рекомендаций:

- обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ: адаптивности, формализации, улучшения;
- обеспечение четвертого уровня зрелости процессов ЭМ;
- внедрение механизма непрерывного совершенствования в КСЭМ.

В рамках данной группы рекомендаций предложен алгоритм процесса совершенствования КСЭМ. Использование этого алгоритма позволит поддерживать выполнение принципов эффективного ЭМ всегда на актуальном уровне.

Внедрение инноваций в техническом и технологическом оснащении ЭМ

Цели рекомендаций:

- обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ: инновационной направленности, улучшения, оптимизации затрат;
- повышение качества процессов ЭМ.

В рамках разработанной вариативной модели эффективной системы энергоменеджмента предприятия, основанной на совершенствовании бизнес-процесса контроллинга, предложено внедрять радиометки RFID.

Несмотря на то, что RFID-технология не нова и обладает очевидными преимуществами, имеются многочисленные примеры положительного внедрения RFID в контроллинге [**Ошибка! Источник ссылки не найден., Ошибка! Источник ссылки не найден., Ошибка! Источник ссылки не найден., Ошибка! Источник ссылки не найден.**], её внедрение пока не получило широкого распространения в Казахстане. Дело в том, что есть определенные трудности:

- для внедрения этой технологии необходимы специальные знания. Поэтому обычно внедрение RFID происходит через компанию-интегратор. Таких компаний в Казахстане немного, тем более с опытом и знаниями в предметной области предприятия-заказчика;

- средства радиочастотной идентификации по-прежнему гораздо дороже традиционной штрих-кодовой технологии, требуют не только значительных начальных капиталовложений, но и постоянных расходов на радиометки в

дальнейшем. Конечно, далеко не все предприятия готовы на это пойти. Поэтому необходимо экономическое обоснование отдачи от внедрения RFID;

- приходится подстраивать бизнес-процессы под новую технологию, заниматься обучением персонала. Внедрение RFID может быть оправдано, если в компании внедрена информационная система управления.

Для работы с мобильными технологиями требуется и специальное программное обеспечение – EAM-приложения.

Мобильные вычисления и коммуникации, технологии RFID-локации на складах, дополненные беспроводными технологиям и локальными вычислительными сетями (БЛВС или WLAN), способны кардинально рационализировать бизнес-процесс (уменьшить число стадий).

Многочисленные примеры подтверждают целесообразность внедрения RFID-технологии RFID для совершенствования учета и операций контроллинга. Это намного ускоряет и упрощает процессы и повышает их надежность. Экономия достигается за счет сокращения персонала, затрат на инвентаризацию, ускорение и повышение точности операций.

Ввиду определенной специфики для внедрения RFID-технологии необходимы специальные знания. Поэтому обычно внедрение RFID происходит через компанию-интегратор. Таких компаний в Казахстане немного, тем более с опытом и знаниями в предметной области предприятия-заказчика. Поэтому для внедрения RFID-технологии необходимо провести обоснованный выбор компании-интегратора (задача выбора поставщиков).

Систему RFID предлагается организовать с привлечением сторонней организации – проектировщика и поставщика.

Учитывая инновационную специфику, финансовая модель проекта внедрения RFID, должна быть адаптирована к изменению рискованности проекта по мере осуществления проекта.

Практика открытости отчетности ЭМ, регулярного анализа отрасли, бенчмаркинга, взаимодействия со стейкхолдерами

Цели рекомендаций:

- обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ: сопоставления с конкурентами и отраслью, учета интересов стейкхолдеров;

- обеспечение обратной связи от стейкхолдеров КСЭМ (как внутренних, так и внешних).

Проведенные исследования подтверждают, что есть необходимость в регулярных коммуникациях с обратной связью со всеми стейкхолдерами. В этой связи предлагается:

- назначить ЦО за этот процесс группу контроллинга;
- составить и поддерживать в актуальном состоянии паспорта каждой группы стейкхолдеров. В паспортах указать: состав группы, текущие потребности, каналы коммуникаций, возможные угрозы, идущие от стейкхолдера;
- разработать и регулярно использовать анкеты для опросов стейкхолдеров;
- выяснить предпочтительные каналы коммуникаций для каждого стейкхолдера;
- поддерживать коммуникации с обратной связью;
- утвердить алгоритм реагирования на возможные жалобы и негативные отзывы;
- при необходимости проводить обучение ответственных менеджеров навыкам обратной связи.

Содержание рекомендаций: повышение степени открытости и доступности информации о компании. Регулярная публикация отчетов ЭМ на сайте компании. Передача соответствующих отчетов гос. органам и акиматам. Развитие коммуникаций со стейкхолдерами и регулярный их мониторинг. Регулярный контакт с гос. органами, предоставление им достоверной объективной информации от первого лица. Организация на сайте обратной связи со стейкхолдерами с анализом их удовлетворенности. Мониторинг отзывов о компании. Бенчмаркинг и анализ отрасли;

Развитие процесса контроллинга

Цели рекомендаций:

- обеспечение выполнения принципов эффективного ЭМ: улучшения, инновационной направленности, измеримости, контроля, учета интересов стейкхолдеров, учета затрат; оптимизации затрат;
- обеспечение условий для вариативности изменений в дальнейшем.

Развитие контроллинга комплексное и включено в предыдущие рекомендации:

- введение в структуру управления ЦО за контроллинг;
- внедрение инновационных технологий контроллинга (RFID).

Учитывая сложность и многоэтапность изменений для достижения заданных параметров эффективности контроллинга, модель оптимизации затрат должна быть итерационной (рисунок 1) – каждая итерация соответствует определенному этапу изменений.

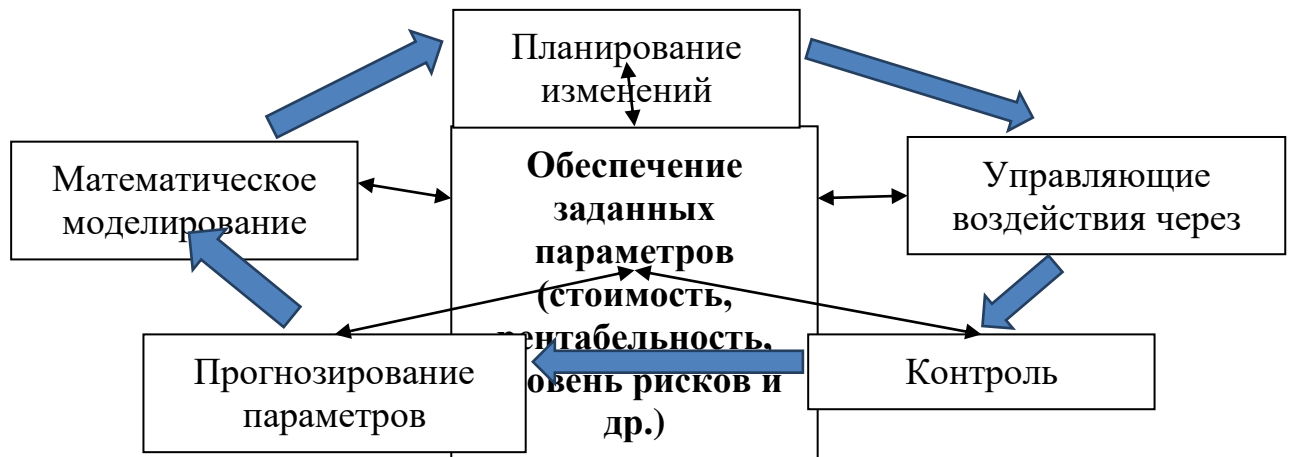

Рисунок 1 – Итерационная модель оптимизации затрат в контроллинге

Примечание: предложено автором

В рамках математического моделирования сами параметры могут актуализироваться в соответствии с этапом проекта изменений. Данная модель предполагает выполнение трех ключевых аспектов:

- прогнозирование параметров, влияющих на выбранные параметры в будущем;
- определение и учет рисков изменений, также влияющих на выбранные параметры;
- регулярная актуализация организационно-экономического механизма управления изменениями, включающего систему стимулирования менеджеров проекта изменений, управление рисками, управление финансами, систему контроля и т. д.

Таким образом, в основе комплекса рекомендаций внедрению и обеспечению функционирования системы энергоменеджмента на предприятии предлагается взять разработанную вариативную модель эффективной системы ЭМ, основанная на совершенствовании бизнес-процесса контроллинга. Модель позволяет повысить конкурентоспособность предприятия ТЭК, заложив механизм целенаправленного снижения себестоимости и сокращения рисков ЭМ. Рекомендации касаются не только непосредственно ЭМ, но решения комплекса вопросов, обеспечивающих создание благоприятных условий для управления процессами и проектами КСЭМ.

Тусупбеков Санжар

Жетісу университеті І.Жансүгіров атындағы, Талдықорған

ИННОВАЦИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІ ҚОЛДАНУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Әр елде ғылым мен инновацияны қолдаудың ауқымы мен механизмдері оның дамуына, басымдықтарының өзгеруіне және тіпті саяси сәнге байланысты өзгеріп отырады. Сонымен бірге, осы қолдаудың жоғары "орташа" деңгейі, қолданылатын құралдардың кең спектрі дамыған нарықтық экономикасы бар елдердің заманауи инновациялық саясатының парадигмасын анықтайды. Соңғы 10-15 жылда барлық дерлік индустриалды және жаңа индустриалды елдер, соның ішінде Қытай, өз саясатының бағдарламалық және стратегиялық құжаттарында ғылым мен инновация саласындағы мақсаттарды сапалы және сандық түрде белгілей бастады. Мұндай фиксацияның өзі мемлекеттік және жеке секторлардағы зерттеу және инновациялық белсенділікті ынталандырады [1].

Германия, Англия, Франция-бұл елдер Еуропалық одақтың жетекші бөлігі болып табылады. Еуропалық Одақ елдерінің ерекшеліктері: жұмыс күші мен табиғи ресурстардың, жердің қымбаттығы; халықтың жоғары тығыздығы; өндіріс пен ақпараттандырудың жоғары технологиялық деңгейі; білімге, мәдениетке, салауатты өмір салтына, кәрілікке, тарихи дәстүрлерге құрметпен қарау; аса маңызды азық-түлік тауарларының бағаларын мемлекеттік реттеу; халықаралық және еуропалық стандарттарды басқару мен өндіруде қолдану, сертификаттау өнімдер; инновациялық қызметті индикативтік жоспарлау; халық шаруашылығының ғылымды қажетсінетін салаларын дамыту; өндірісті кооперациялаудың шоғырлануының жоғары деңгейі. Нәтижесінде бұл елдерде халықтың өмір сүру сапасы жоғары [2].

Еуроодақтың инновациялық саясатының негізгі бағыттарына мыналар жатады:

* монополияға қарсы бірыңғай заңнаманы әзірлеу;

- * жабдықтың жеделдетілген амортизация жүйесін пайдалану;
- * ҒЗТҚЖ-ға жеңілдікпен салық салу;
- * шағын ғылымды қажет ететін бизнесті ынталандыру;
- * жаңа технология саласындағы инновацияларды ынталандыру үшін кәсіпорындарды тікелей қаржыландыру;
- * университет ғылымы мен ғылымды қажет ететін өнімдер шығаратын фирмалардың ынтымақтастығын ынталандыру.

1985 жылы қабылданған «инновациялар мен технологияларды берудің халықаралық инфрақұрылымын дамыту жоспары» Еуропалық Одақтың инновациялық саясатының негізі болып табылады. Бұл құжаттың басты мақсаты-ғылыми зерттеулердің нәтижелерін ұлттық деңгейде дайын өнімдерге енгізу процестерін жеделдету және жеңілдету, сондай-ақ Еуроодақта инновациялардың таралуына ықпал ету. Жоспардың бір бөлімі - "инновациялар саласындағы елдер арасындағы Кооперация" – өңірлік деңгейде инновацияларды енгізу бойынша Технологияларды беру және инновацияларды басқару бойынша консалтингтік қызметтерді-нақты инфрақұрылымды құруды және олардың жұмыс істеуін көздейді.

Жоспардың екінші бөлімі инновациялық саясатты іске асыруды үйлестіруге арналған. Үшіншісі-инновациялар мен технологиялар бойынша ақпарат беру жүйесін құру, патенттік жүйені жетілдіру, біріздендіру және стандарттау. Төртінші - аз дамыған елдердің инновациялық әлеуетін арттыру жөніндегі іс-шаралар (Греция, Ирландия) [3].

ЕО елдерінде басым міндеттер өңірлерде ғылымды қажетсінетін өндірістерді дамыту және қызмет көрсету саласын инновациялық кеңейту болып табылады. Осы міндеттердің маңыздылығына байланысты Еуроодақта ritts (Regional Innovation and Technology Transfer Strategies and Infrastructures Project) арнайы бағдарламасы - 21 өңірді қамтитын технологиялар трансфері мен инновациялық қызметтің өңірлік стратегиялары мен инфрақұрылымдарын дамыту бағдарламасы әзірленді. Жұмыстардың мазмұны субсидияланатын өңірдегі инновациялық процестерді дамыту үшін қолданыстағы жағдайларды

бағалаудан, инновациялар мен технологиялар трансферін қолдау мақсатында оларды іске асыруға ықпал ететін өңірлік стратегияны, саясатты, инфрақұрылымды қалыптастыру және оңтайландыру жөнінде ұсыныстар әзірлеуден тұрады. Жобалар инновациялық бағдарламаның бюджетінен қаржыландырылады және белгілі бір аймаққа жатады, тек оның қажеттіліктерін ескереді.

Өңірлік сауда-өнеркәсіп палаталары жанынан ғылым, технология және экономика саласындағы ақпараттық-талдамалық жұмысқа маманданған өңірлік ғылыми-техникалық ақпарат агенттіктері (ARIST) құрылады. Консультациялық-ақпараттық қызметтердің әдеттегі жиынтығынан басқа, агенттіктер өз клиенттері үшін бәсекелестердің қызметіне үш бағытта - технологиялық, экономикалық және коммерциялық бақылауды жүзеге асырады [20].

ЕО-ның әрбір елінде зерттеу және білім беру мекемелерінің, өнеркәсіп объектілерінің және басқа да ерекшеліктердің дәстүрлі орналасуын ескеретін өңірлерде инновациялық жүйені дамытуға өзіндік көзқарас бар.

Францияда дәстүрлі түрде инновациялық зерттеулердің орталықтандырылған құрылымы қалыптасты. Франция, көптеген Еуропа елдерінен айырмашылығы, әкімшілік-құқықтық левередж арқылы ғылым мен технология саласындағы жаһандық саясатты жүргізуден бас тартады және ғылым мен өндірістің кооперациясы үшін ең қолайлы жағдайлар жасау мақсатында инфрақұрылымды қайта құрумен айналысады. Францияда іздеу және қолданбалы зерттеулердің қуатты кешені құрылды. Бұл елдің инновациялық саясаты бірнеше бағыттар бойынша дамуда: шағын және орта кәсіпорындардың инновациялық қызметін қолдау, венчурлік Инвестициялар жолындағы шектеулерді алып тастау, Ғылыми ұйымдар, жоғары оқу орындары мен өнеркәсіптік кәсіпорындар арасындағы кооперацияны ынталандыру [2].

Ұлыбританияда дәстүрлі түрде инновациялық қызметтің ұйымдастырушылық формалары келесі элементтерден тұрады: университеттер мен политехникалық институттар, мемлекеттік ҒЗИ және зертханалар (салалық), ғылыми бірлестіктер, тапсырыс бойынша жұмыс істейтін ҒЗИ, ҒЗИ және

корпорациялар мен фирмалардың зертханалары. Белгілі бір дәрежеде бұл ұйымдық формалар АҚШ пен Ресей Федерациясында жұмыс істейтіндерге ұқсас. Алайда, Ұлыбританияда өнімнің салалары мен түрлері бойынша ғылыми бірлестіктер де дамыды (мысалы, Британдық керамика ғылыми-зерттеу қауымдастығы), олардың көпшілігі аймақтарда (округтерде) орналасқан. "Ғылым және инновация жөніндегі Стратегия" мемлекеттік құжатына сәйкес Ұлыбританияда өңірлерде университеттер мен бизнес ынтымақтастығының таралуы ынталандырылады, озық технологияларды коммерцияландыру қолдау көрсетіледі, ғылыми және технологиялық база жетілдіріледі.

Мұның бәрі сауда және өнеркәсіп министрлігінің қолдауымен ұлттық және өңірлік деңгейлерде мүдделі қатысушылардың консультациясы негізінде Өңірлік даму агенттіктерімен өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырылады. Бұл ретте басты рөлді негізінен бизнспен байланыс жүзеге асырылатын өңірлер (округтер) атқарады [3].

Ұйымдастырушылық тұрғыдан алғанда, Ұлыбританияда, көптеген еуропалық елдердегідей, аймақтарда көптеген функциялары мен әртүрлі құрылымдары бар ғылыми және технологиялық парктер құрылып, жұмыс істейді. Мысалы, Кембридж технопаркі-бұл белгілі университеттің жанында орналасқан және онымен өзара әрекеттесудің артықшылықтарын пайдаланатын ғылыми ұйымдар мен ғылымды қажет ететін, жоғары технологиялық өндірістік фирмалар тобы. Технопаркте 65 жоғары технологиялық ұйымдар мен кәсіпорындар жұмыс істейді, онда 5 мыңнан астам ғылыми-техникалық қызметкерлер жұмыс істейді. Бұл саябақты ғылыми-бағдарланған деп жіктеуге болады, дегенмен оның құрамында тәжірибелік-енгізу түріндегі өндірістік кәсіпорындар бар .

Еуропаның салыстырмалы түрде шағын елдерінде (Бельгия, Финляндия және т.б.) инновациялық жүйелерді қалыптастыру тәжірибесі белгілі бір қызығушылық тудырады.

«Innotek» 160 инновация және бизнес орталықтарының (BIC) - EBN (European Business Network) Еуропалық желісінің мүшесі болып табылады. Бұл

жобаларды орындаудың жоғары сапасын сақтауға, технологиялар трансферті мен ақпарат алмасуды жүзеге асыру үшін басқа Еуропа елдерінде кең байланыстарға ие болуға, халықаралық ЕС жобаларына қатысуға мүмкіндік береді [3].

Еуропа елдерінде инновациялық жүйелердің қалыптасуын талдау негізінде келесі тұжырымдар жасауға болады.

1. Өңірлік инновациялық жүйелерді қалыптастыруға бірыңғай көзқарас жоқ.

2. Дәстүрлі моно-бағдарланған экономикадан инновациялық экономикаға көшуге ықпал ететін инновациялық орталықтар құру үрдісі орын алуда.

3. Өңірлік инновациялық жүйелерді құруға қатысатын фирмалар үшін елеулі салықтық және өзге де жеңілдіктер қолданылады. Бұл сараланған және көп деңгейлі жеңілдіктер (аймақтық, муниципалдық және т.б.).

4. Барлық қарастырылған елдер үшін жоғары технологияларды беру процесін күшейту, ғылыми-зерттеу орталықтары, университеттер, жеке компаниялар арасындағы еуропалық кооперацияны ынталандыру ортақ болып табылады. Технологиялар трансферті процесі халықаралық, ұлттық және өңірлік деңгейлерде әртүрлі ұйымдық құрылымдардың жұмыс істеуі негізінде жүзеге асырылады [4].

Әдебиеттер:

1. Luecke, R. and Katz, R. (2013). *Managing creativity and innovation*. Boston, MA: Harvard Business School Press.

2. Salomo, S., Weise, J. and Gemünden, H. NPD planning activities and innovation performance: the mediating role of process management and the moderating effect of product innovativeness. *Journal of Product Innovation Management*, July 2017, Volume 24, Issue 4, pp 285-302.

3. Liao, Y. The effects of knowledge management strategy and organizational structure on innovation. *International Journal of Management*, March 2017, Volume 24, Issue 1, pp 53-60.

4. Жариков О.Н., Королевская В.И., Хохлов С.Н. Системный подход к управлению: Учеб. пособие для вузов / Под ред. В.А. Персианова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 62 с.

Орынов А.М.

Жетісу университеті І.Жансүгіров атындағы, Талдықорған

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ФАКТОРЛАРЫ МЕН КРИТЕРИЙЛЕРІ

Медициналық қызметтер нарығының қазіргі жағдайы мақсатты және сыртқы нарықтағы бәсекелестіктің едәуір қатаюымен сипатталады. Сондықтан ұйымның коммерциялық жетістігіне қол жеткізу үшін сыртқы және ішкі орта факторларын ескеріп, оның бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін артықшылықтарды жүзеге асыру қажет.

Гарвард мектебінің профессоры М. Портер саланың немесе ұйымның бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін факторларды олардың жұмыс істеуінің негізгі шарттарына қарай бөлуді ұсынады: шоғырлану деңгейі төмен, жаңа салаларда, жетілуге көшу кезеңі, құлдырау кезеңінде, саланың жаһандық деңгейге айналу кезеңінде [1].

Қазақстандық медициналық қызметтер нарығының дамуын талдау барысында қазіргі жағдайды жаңа тұтынушылық сұраныстардың, технологиялық инновациялардың және нарықты одан әрі дамыту үшін әлеуетті мүмкіндіктер туғызатын басқа да экономикалық және әлеуметтік өзгерістердің әсерінен қалыптасатын немесе қайта құрылатын деп сипаттауға болатындығы анықталды.

М. Портер "Жаңа салалар құрылымында айтарлықтай өзгеруі мүмкін болса да, олардың қалыптасу кезеңінде көптеген салаларға тән кейбір жалпы құрылымдық факторлар бар. Олардың көпшілігі бәсекелестік принциптерінің немесе басқа ойын ережелерінің жоқтығымен немесе бастапқыда шағын өлшемдермен және саланың жаңалығымен байланысты "[1].

Жаңа салалардың бәсекеге қабілеттілігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтау (біздің жағдайда медициналық қызметтер нарығының бұл жаңа

жағдайы) ұйымдардың стратегиялық таңдауының негізгі баламаларын қарастыруға мүмкіндік береді. Негізгі факторларға келесі топтар жатады:

- саланың құрылымдық ерекшеліктері (стратегиялық белгісіздік; жоғары бастапқы шығындар; бөліну жолымен құрылған компаниялардың едәуір үлесі (спин-офф); технологиялық белгісіздік; сатып алушылардың бастапқы тобын қалыптастыру; болжаудың қысқа көкжиегі; субсидияларға қол жеткізу);

- ұтқырлықтың бастапқы кедергілері (меншікті технологиялар, бөлу және сату құралдарына қол жеткізу, ресурстарға қол жеткізу, шығындардағы артықшылықтар, бәсекелестік белгісіздіктің пайдасы және т. б.);

- саланың дамуын шектейтін факторлар (инфрақұрылымның болмауы, тұтынушылардың сенімсіздігі, шикізат бағасының өсуі, қызметтердің тұрақсыз сапасы, тұтынушы тарапынан сенімсіздік, жоғары шығындар және т.б.).

Осылайша, дамып келе жатқан немесе қайта құрылатын медициналық қызметтер нарығында жұмыс істейтін ұйымдар Әртүрлі күрделіліктегі шектеулер мен қиындықтарға тап болады. Олардың себептері ұйымдардың экономикалық факторларға және сатып алушыларды өз өніміне немесе қызметіне көшуге ынталандыру қажеттілігімен байланысты сыртқы даму жағдайларына тәуелділігі болып табылады.

М. Портер атап өткендей, "Құлдырау кезеңіндегі бәсекелестікке сұраныстың төмендеуі және нарықтың қалған сегменттерінің сипаттамалары маңызды әсер етеді " [1].

Ол сұраныс факторларына белгісіздік, құлдырау қарқыны мен сипаты, қалған сұраныстың құрылымы, сұраныстың төмендеу себептері (технологиялық алмастыру, қажеттіліктердің өзгеруінің демографиялық факторлары) жатады. Сұраныстың төмендеуінің ықтимал себебін анықтау Болашақ немесе кейінге қалдырылған сұраныстың ықтимал деңгейін ұйымдардың дұрыс бағалауының кілті, сондай-ақ оның қалған сегменттерінің пайда деңгейінің көрсеткіші бола алады.

Сонымен, жоғарыда қарастырылған факторлар топтары экономикалық құлдырау кезеңінен өтіп жатқан медициналық ұйымдардың позицияларын белгілеу үшін бірқатар аналитикалық қадамдарды анықтауға мүмкіндік береді.

Ұйымдардың бәсекеге қабілеттілік факторлары деп өндірістік-шаруашылық қызмет процестері және қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің құбылыстары түсініледі, олар өнім, жұмыс (қызмет) өндірісіне жұмсалатын шығындар мөлшерінің (абсолютті және (немесе) салыстырмалы) өзгеруін тудырады, содан кейін ұйымдардың бәсекеге қабілеттілік деңгейін өзгертеді.

Ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігінің ең көп тараған факторлары:

- өндірістік: өнімнің (қызметтердің) өзіндік құны мен сапасы, кәсіпорынның орналасқан жері, білікті кадрлардың болуы және т. б.;
- технологиялық: өндіріс процесінде инновациялар мен заманауи технологияларды қолдану, жаңа тауарларды әзірлеу және т. б.;
- сату: тұтынушыға тауарларды жылдам жеткізу, көтерме дистрибьюторлардың кең желісі, жаулап алынған нарықтың үлесі, тауарларды сатуға төмен шығындар және т. б.;
- ұйымдастырушылық-басқарушылық: қаржы нарықтарына қолжетімділік, кәсіпкерлік қызметтің экономикалық қауіпсіздігі, патенттік қорғау, енгізу сапаны әмбебап басқару жүйелері, тиімді логистикалық қамтамасыз ету және т. б.

Әр фактор ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігі критерийлерінің немесе көрсеткіштерінің нақты құрамына сәйкес келеді. Мысалы, А. А. Царев, В. В. Кан - тарович және В. В. Черныш келесі көрсеткіштерді ажыратады:

- жаулап алынған мақсатты нарықтың (немесе оның сегментінің) үлесі;
- нарықтың салыстырмалы үлесі (осы кәсіпорынның нарық үлесінің ең қауіпті бәсекелестің нарық үлесіне қатынасына тең);
- нарық үлесін алу динамикасы;
- нарыққа жеткізілетін өнім сапасының сипаттамасы;

- өнімнің бағасы;
- өткізу желісінің дамуы;
- жарнамалық науқандарды өткізуге жұмсалған қаражат көлемі [2].

Медициналық ұйымдардың ерекшеліктерін ескере отырып, критерийлерді (көрсеткіштерді) және бәсекеге қабілеттілік факторларының құрамын анықтау мәселесі бойынша негізгі теориялық ережелерді талдауды төмендегі автор ұсынады.

М. Портер медициналық ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігінің негізгі факторларына талапшыл клиенттерді жатқызуға болады деп санайды; қызмет сапасы, қызмет құны және ақырында инновация. Автор: «Тиімді бәсекелестік провайдерлердің құнын төмендете отырып, қызмет сапасын жақсартуға жеткілікті ерік-жігері бар талапшыл клиенттердің болуымен сипатталады. Бірақ клиенттер Денсаулық сақтау сияқты шашыраңқы болған кезде, олардың мүмкіндіктері айтарлықтай төмендейді. Қатаң бәсекелестікке негізделген инновациялар табысты реформалардың кілті болып табылады. Денсаулық сақтаудың бірегейлігіне қарамастан, ол көптеген жолдармен басқа салалардан еш айырмашылығы жоқ»-деп айқынадайды [3].

Негізгі факторлар: әлеуметтік-демографиялық, экономикалық саясат және денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттің саясаты, соның ішінде

міндетті және қосымша медициналық сақтандыруды жетілдіру және дамыту, медицина қызметкерлерін міндетті аккредиттеуді енгізу, Денсаулық сақтау саласында бақылау мен қадағалаудың тік жүйесін құру, денсаулық сақтауды ақпараттандыруды дамыту, денсаулық сақтауды жедел инновациялық дамыту және басқа да фактілер сияқты бағыттар.

Сыртқы факторлардың ішінде автор "Денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік саясат" критерийінің маңызды рөлін атап өтеді, өйткені меншік түріне қарамастан медициналық ұйымдардың қызметіне ықпал ететін мемлекет.

Аймақтық немесе мезо деңгей макро және микро деңгей арасындағы аралық орынды алады. Бұл деңгейдің факторларына мыналар жатады: табиғи -

климаттық жағдайлар, аймақтың демографиялық жағдайы мен экономикалық әлеуеті, медициналық қызметтердің бәсекеге қабілетті нарығының жағдайы мен жұмыс істеу шарттары, аймақтағы ғылым мен білім деңгейі. Бұл факторлардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ олардың әсер ету деңгейі аймақтың ерекшелігі мен ерекшеліктеріне байланысты ерекшеленеді.

Медициналық ұйымдардың микродеңгейдегі бәсекеге қабілеттілігін айқындайтын сыртқы факторлар стейкхолдерлердің негізгі топтары (ұйымдардың құрылтайшылары (меншік иелері), сақтандыру компаниялары, қадағалау органдары, пациенттер және т.б.) және олардың арасындағы өзара байланыс болып табылады.

Ішкі факторлар медициналық ұйымның жағдайына және оның бәсекелестік әлеуетіне тікелей байланысты. Атап айтқанда, бұл ұйымның ресурстық әлеуеті, яғни медициналық ұйымдар өздігінен басқара алатын нәрсе. Мысалы, "тұтынушылық әлеует" бірнеше компоненттерден тұрады, ең алдымен медициналық қызметтердің қол жетімділігі мен сапасы. Тұтынушыларды (пациенттерді) тарту үшін ұйымдар көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыруы, жаңа технологиялар мен заманауи медициналық жабдықтарды пайдалануы тиіс.

«Инновациялық әлеует» ұйымда ақпараттық технологияларды, соның ішінде электрондық денсаулық сақтау жүйесін қолдану, телемедициналық консультациялар жүргізу және т. б. сияқты көрсеткіштерді қамтиды.

Сонымен, жоғарыда келтірілген медициналық ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігінің сыртқы және ішкі факторларының негізінде бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштерін қалыптастыруға және олардың негізінде медициналық ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдістемесін әзірлеуге болады.

Әдебиеттер:

1. Криворотов. Конкурентоспособность предприятий и производственных систем [Текст]: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по направлению

подготовки «Экономика»/ В. В. Криворотов, А. В. Калина, С. Е. Ерыпалов. – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 351 с.

2. Особенности обеспечения конкурентоспособности предприятий, оказывающих медицинские платные услуги. [Текст] / И.В. Оловянишникова. / Вектор науки ТГУ. – 2018. – № 3(17). – С. 211–213.

3. Пармененков, К. Н. Управление процессом развития конкуренции и монополизации в условиях повышения конкурентоспособности России [Текст] / К. Н. Парменков. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 80 с.

Счетоводство и одит

Бекмағамбет С.Е., Оспан А.Ө.

Ғылыми жетекшілер Сембекова Ж.К., магистр оқытушы

Даткина Н.А оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Экономика, бизнес және құқық колледжі Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы

КӘСІПОРЫНДАРДАҒЫ ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫҢ ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ.

Оңтайлы басқару шешімдерін қабылдау үшін ұйымның өндірістік қызметінің барлық кезеңдеріндегі шығыстарды білу қажет. Шығыстарды талдау олардың тиімділігін анықтауға, олардың шектен тыс болу – болмауын айқындауға, жұмыстың сапалық көрсеткіштерін тексеруге, бағаны дұрыс есептеуге, шығындарды реттеу мен бақылауға, өндірістің пайда мен тиімділігін жоспарлауға көмектеседі. Кәсіпорын шығындары тікелей және үстеме болып бөлінеді. Тікелей шығындар дегеніміз - өнімнің белгілі бір түрін өндіруге байланысты, оның өзіндік құнына тура кіруі мүмкін (шикізат, негізгі материалдар, өндірістік жұмысшылардың негізгі еңбекақысы, аударымдар). Үстеме шығыстар дегеніміз - негізгі және көмекші цехтардың жұмыстарын ұйымдастыру, өндіріске қызмет көрсетумен байланысты шығындар болып табылады. Бірақ бұл шығыстардың барлығы өндірістің технологиялық процесімен тікелей байланысы болмағанымен, олар оны қалыпты жүзеге асыру үшін қажет болып табылады.

Үстеме шығыстар жалпы екі топқа бөлінеді:

1. Жалпы өндірістік шығындар

- жалпы өндірістік ақсаттарға жұмсалған материалдардың құны;
- жалпы өндірістік персоналды ұстау шығыстары (еңбекақы және одан аударымдар)
- өндірісті ұйымдастыру мен даярлау шығыстар;
- жалпы өндірістік мақсаттағы негізгі құралдардың амортизациясы;
- өндірісте пайдаланылған коммуналдық шығындар;

- өзге шығыстар;

2.Өндірістік жабдықтарды пайдалану және ұстап тұру шығыстар

- жанар жағар майлардың құны;

- өндірістік құрал жабдықтардың амортизациясы;

- электр қуаты, бу мен судың құны;

- көмекші өндірістің қызметі;

- өндірістік құрал жабдықтарды ағымдағы жөндеуден өткізу және техникалық қызмет көрсету;

- өзге шығыстар;

Бухгалтерлік есеп шоттарға сәйкес үстеме шығыстар 8410 «Үстеме шығыстар» шотында есепке алынуы тиіс. 8410 «Үстеме шығыстар» шотты активті, жинақтаушы – таратушы болып саналады, сондықтан да барлық аталған шығыстар шот дебеті бойынша көрсетіледі.

Кәсіпорында үстеме шығыстардың есебін ұйымдастыруын қарастыру мақсатында «Солнышко» ЖШС – нің бухгалтерлік есеп мәліметтерін қарастырайық. «Солнышко» ЖШС - гі есептік саясатында үстеме шығыстарды есепке алуға келесідей субшоттар ашылған:

8411 Материалдар

8412 Еңбекақы

8413 Еңбекақы аударымдары

8414 НҚ жөндеу шығындары;

8415 НҚ және материалды емес активтердің амортизациясы

8416 Коммуналдық төлемдер бойынша шығыстар

8417 Жал төлемдері бойынша шығыстар

8418 Өзге де үстеме шығыстар

Осы субшоттар қолданылған «Солнышко» ЖШС-де 2018 жылдың тамыз айында орын алған шаруашылық операциялардан мысалдар көрсетейік:

1. Тамыз айында тұтынылған электр қуаты бойынша 2018 жылдың 4 қыркүйегінде «ҚарағандыЖылуСбыт» ЖШС-нен № 2309 шот фактура алынды. Осы операция бойынша «Солнышко» ЖШС –нің бухгалтерлік есебінде келесідей жазба жасалады:

Дебет 8416 Комуналдық төлемдер бойынша үстеме шығыстар

Кредит 3310/5 «Қарағанды Жылу Сбыт» ЖШС-не қысқа мерзімді кредиторлық берешек

Сомасы : 45 000 тг

2. 3 қыркүйекте №150 «Есептік-төлем ведомостісі» бойынша әрлеу цехының басшысы С.А Назароваға тамыз айында жасаған жұмысы бойынша 175000 теңге еңбекақы есептелді.

Дебет 8412 «Еңбекақы бойынша шығыстар»

Кредит 3350 «Қызметкерлер мен жұмыскерлерге еңбекақы бойынша кредиторлық берешек»

Сомасы: 75 000 тг

3. С.А. Назароваға есептелген еңбекақы бойынша әлеуметтік аударымдар есептелді:

Дебет 8413 «Еңбекақы аударымдары бойынша шығыстар»

Кредит 3150 «Әлеуметтік салық»

3210 «Әлеуметтік сақтандыру бойынша міндеттемелер»

3390/3 «Өзге де қысқа мерзімді кредиторлық берешек (Міндетті медициналық сақтандыру бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек)»

Сомасы 6750 теңге

Сонымен біз үстеме шығыстарға анықтама бере отырып, кәсіпорында ұйымдастырылуына тоқтала кеттік. Үстеме шығыстар өндірістік кәсіпорындардың шығындарының маңызды бөлігін ала отырып, өнімнің өзіндік құнында да едәуір бөлігіне ие болады, сондықтан оның есебін дұрыс ұйымдастыру кәсіпорынның бухгалтерлік қызметінде маңызды болып табылады. Әр кәсіпорын өзінің қызметінің ерекшеліктеріне байланысты есептік саясатында көрсете отырып, үстеме шығыстар шотына субшоттар ашады. Осы алгоритмді біз «Солнышко» ЖШС негізінде ұйымдастырылуын зерттеп қарастырдық.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Заңы. 28,02,2007 жыл
2. М.12Мадиева Қ.С., Разливаева Л.В. Басқару есебі – 1. Оқулық құралы. – Қарағанды: ҚҚЭУ, 2015.-200
3. Аврова И.А. Управленческий учет . – М.: Бератор- Пресс, 2003.
4. Назарова В.Л., Жапбаханова М.С., Фуров Д.А., Басқару есебі : Оқулық - Алматы: Экономика, 2005.

Мукимбекова Н.А., Ныгметжанова Д.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, гимназия 97
г. Караганда, Казахстан

ВОПРОСЫ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ

Объекты интеллектуальной собственности являются нематериальными активами. Получать максимальную отдачу позволит проведение аудита нематериальных активов - интеллектуальной собственности в субъекте.

Аудит интеллектуальной собственности представляет комплекс экспертных анализов и проверку документации по имеющимся в организации объектам интеллектуальной собственности [1].

В процессе анализа проводится проверка на соответствие документов юридическим нормам, правильности учета и отражения в бухгалтерском балансе, а также может производиться оценка стоимости и доходности результатов интеллектуальной деятельности.

Актуальность проведения аудита результатов интеллектуальной деятельности возникает, по нашему мнению, в следующих случаях:

- планируется покупка или продажа предприятия;
- перед началом реорганизации субъекта;
- при получении кредита в банке для подтверждения обеспечения;
- при исполнении обязательств по кредитам;
- проверка качества нематериальных активов партнера при организации совместного предприятия;
- увеличение деловой привлекательности субъекта.

В результате проведения аудита интеллектуальной собственности составляется заключение о достоверности финансовых отчетов относительно показателей, связанных с правом на использование интеллектуальной

собственности. В процессе проверки необходимо удостовериться о соответствии применяемой методики учета и налогообложения по объектам интеллектуальной собственности действующим нормам.

Целью аудита интеллектуальной собственности, на наш взгляд, является:

- составление заключения о текущем состоянии имеющихся в организации объектов интеллектуальной собственности;
- определение результатов интеллектуальной деятельности, на которые необходимо оформить правовую охрану;
- проведение оценки интеллектуального капитала в денежном и нематериальном эквиваленте для будущей капитализации;
- выработка стратегической программы и тактических задач по правовой защите и управлению интеллектуальным капиталом субъекта.

Фактически, юридический аудит и проверка интеллектуального капитала – это первые шаги к защите объектов, созданных интеллектуальным трудом. В результате экспертного анализа проверяются как имеющие охрану объекты, так и не оформленные результаты интеллектуальной деятельности [2].

Алгоритм аудита интеллектуальной собственности во многом зависит от специфики субъекта, его профессиональной деятельности, поэтому проверка планируется, прежде всего, с учетом всех особенностей предприятия.

Аудиторский анализ может проводиться, по нашему мнению, специализировано по следующим направлениям:

- правовые аспекты;
- финансовое обеспечение (бухгалтерское, налоговое отражение показателей);
- возможность капитализации, оценочные операции;
- аналитические исследования.

Выбор определяющего направления и приоритеты по важности каждой составляющей зависят от планируемого использования результатов аудита – продажа/покупка, реорганизация субъекта, кредитные вопросы и т.д.

Считаем, что проведение аудита в правовом поле можно разделить на основные этапы:

- проводится идентификация с последующей классификацией всех имеющихся в субъекте объектов интеллектуальной собственности и незарегистрированных результатов интеллектуальной деятельности;

- выполняется проверка с юридической точки зрения статуса рассматриваемых объектов (наличие регистрационных документов, договоров, сроки их действия, объем правовой защиты и т.д.);

- составляется программа по улучшению правовой защиты объектов интеллектуальной собственности, разрабатываются необходимые документы, устраняются пробелы в имеющейся охране интеллектуальных объектов.

При проверке устанавливается соответствие порядка проводимых переоценок объектов действующим нормам, отражению результатов переоценки в бухгалтерском балансе. Особое внимание обращается на ведение операций по документообороту, правильности заполнения первичных документов по учету. В заключении по аудиту могут быть выданы рекомендации по оптимизации делопроизводства [3].

Таким образом, аналитические исследования проводятся при необходимости получения сведений о состоянии рынка с анализом деятельности конкурентов. Такой вид аудиторских исследований необходим при разработке стратегических направлений развития субъекта, при покупке интеллектуальной собственности или при создании совместных предприятий.

Литература:

1. Ветрова И.Ф. Аудит Методология аудита человеческого капитала в агропромышленном комплексе: монография. – М.: ВивидАрт, 2013. - 349 с.
2. Булыга Р.П., Мельник М.В. Аудит бизнеса. Практика и проблемы развития: монография. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. - 263 с.
3. Кеворкова Ж.А. Об организации внутреннего контроля совместной деятельности // Учет. Анализ. Аудит. - 2017. - №1. - С. 72-82.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Теоретични и методологични проблеми на език изследвания

М.г.н. Абдыкаримова Г.М., студентка Вайскербер Е.Д.
Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова,
Казахстан

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ ОППОЗИЦИЙ

Проблема лексических оппозиций многогранна и привлекательна для многих лингвистов. И.В. Арнольд считает, что основой исследований в области лексики являются лексические оппозиции. Впервые термин «оппозиция» был введен Н.С. Трубецким по отношению к фонетическим оппозициям. Позднее данное понятие распространилось и на другие области лингвистики [1:25]. Согласно М.В. Никитину «имена с противоположными значениями называются оппозитивами (иногда также контрастивами)» [2:97]. И.В. Арнольд предлагает другое определение оппозиций: «это семантически и функционально значимые частичные различия между сходными элементами лексики языка» [1:25].

Оппозитивы должны обладать противоположными признаками, которые относятся к числу несовместимых, то есть один вариант исключает наличие другого у вещи. Несовместимость редко бывает абсолютной. Обычно она ограничена условиями места, времени, отношения. В то же время противоположные признаки должны быть несовместимыми однородными признаками. Для того чтобы однородные несовместимые признаки были также оппозитивными, необходим общий родовой признак, то есть основание видовых признаков (например, тяжелый - легкий = масса). Когда пространство основания делится на две части и полностью покрывается двумя признаками, то это случай противоположных признаков (длинный - короткий, завещать - наследовать и др.). Если пространство основания заполнено более чем двумя признаками и эти признаки не упорядочены, то они не противопоставляются

(например, хроматические цвета). Когда эти признаки упорядочены, можно говорить о втором случае оппозитивности признаков (холодный — прохладный - теплый - горячий) [2:98].

В типологии противоположностей существует два подхода:

1. Предметно-логический - описание оппозиции по предметной принадлежности (оппозиции пространства, движения, времени, формы, эмоций и др.).
2. Категориально-логический - наличие наиболее общих категориальных признаков. Можно выделить следующие категориально-логические типы оппозиций: контрарная противоположность существует между любыми членами рядов, одинаково отдаленных от центра ряда: нищий - бедный - состоятельный, белый - светлый - серый - темный - черный, и др. Контрадикторная противоположность образуется тогда, когда пространство основания исчезает между признаками: живой - неживой, мертвый. Бывает чисто интенциональная (два признака известны и качественно определены: широкий - узкий) и интенционально-экстенциональная (второй признак определяется отрицанием первого: белый - не белый) контрадикция.

Качественная противоположность сталкивает качественно различные признаки с общим основанием: женский - мужской = «пол». Количественная противоположность выделяет качественно тождественные признаки: длинный - короткий = «длина». Импликационная и классификационная противоположности отражают деление оппозитивов на антонимы и конверсивы. Два признака импликационно связаны, если из наличия одного признака у определенного предмета следует заключить о наличии другого признака у того же предмета. Существуют совместимые признаки (зеленый и неспелый) и несовместимые (зеленый и зрелый). В основе семантической противоположности импликационного вида лежит конверсивность признаков. Конверсивные признаки возникают в несимметричных отношениях, таких как продавец – покупатель [2:99-107].

С оппозициями на классификационной основе связывают антонимию. Антонимы также обладают несовместимыми противоположными признаками, но если конверсивный признак одной вещи существует потому, что есть другая вещь с противоположным конверсивным признаком, то при антонимии два признака связаны только в сознании, но не в действительности (ночь темна не потому, что день светлый).

Традиционно лексическая оппозитивность как языковое явление должна состоять из однословных единиц и принадлежать одной части речи, и выражения «на север» - «в южном направлении» не противоположны. М.В.Никитин отмечает, что, несмотря на структурно-грамматическую разницу таких пар, единицы выражают противоположные значения [2:110-111].

М.В. Никитин выделяет следующие виды семантических противопоставлений:

- лексические значения двух слов исчерпываются противоположными семантическими признаками (добро - зло, холодный - теплый);
- лексические значения слов должны содержать общую гиперсему и различаться по гипосеме, т.е. содержать общую родовую часть и различающие их видовые части значения (север - юг, слепец - зрячий);
- лексические значения слов содержат противоположные признаки, которые не исчерпывают ни всего значения слов, ни гипосем, а составляют лишь часть гипосем (лед - пламень, вода - огонь, Моцарт - Сальери) [2:112-113].

Л.Г. Зубкова видит связь между фонологическими оппозициями и лексическим значением слов. Она считает, что «одни оппозиции должны ... больше «подходить» для выражения индивидуальных лексических значений, и, следовательно, для различения слов, другие - для выражения общих грамматических значений... и, соответственно, для различения словоформ» [3:62]. Для лексики характерны не корреляции (противопоставления по одному

основанию), а дизъюнкции (противопоставления по нескольким основаниям), так как лексическое значение содержит более чем один признак [3:62-63].

Антонимы следует характеризовать с парадигматической и синтагматической точек зрения. К парадигматическим свойствам относится то, что антонимы имеют противоположные или обратные, но не противоречащие значения. В качестве обязательного синтагматического признака называют хотя бы частичное совпадение сочетаемости или возможность хотя бы частичной взаимозамены в одном и том же контексте. Антонимы классифицируют по разным признакам: точность антонимического противопоставления двух значений (точные - неточные), степень совпадения/несовпадения сочетаемости (полные - частичные), число антонимических значений слов, морфологическая структура слов (однокорневые - разнокорневые), тип языковых единиц антонимической пары (грамматическая, лексическая, словеснофразеологическая), часть речи [4:286].

Б.А. Плотников указывает на то, что антонимы могут быть симметричны, если «оба полюса признака, обозначенные противопоставленными словами, равноудалены от его центра (восток - запад) или взаимоисключают друг друга (ад-рай)» [5:175]. Антонимы ассиметричны, если один из признаков не имеет предела (глубокий, богатый), а другой имеет (мелкий, бедный). Среди других случаев ассиметричности антонимов различают противопоставления между разными предметами с несовпадающими ведущими признаками (великан - карлик), между полярными сторонами одного качества (горячий - холодный), внутри одного и того же слова с разными значениями в зависимости от употребления, в частности при энантиосемии (задуть свечу - задуть доменную печь).

Таким образом, антонимы могут относиться к явлениям природы (живой - мертвый), социальной жизни (рабочий - безработный), ко времени и пространству (сегодня - завтра, далеко - близко), к языку (аналитический - синтетический язык) и другие.

Литература:

1. Арнольд, И. В. Лексикология современного английского языка: учеб. пособие: 2 издание, переработанное / И. В. Арнольд. - М. : Флинта, 2012.
2. Никитин, М. В. Курс лингвистической семантики: учеб. пособие: 2 издание, дополненное / М. В. Никитин. - СПб. : РГПУ им. Герцена, 2007.
3. Зубкова, Л. Г. Типология фонологических оппозиций в свете их семантической функции / Л. Г. Зубкова // Вопросы языкознания. - 1999.-№3.
4. Апресян, Ю. Д. Языковая картина мира и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. - М. : Языки русской культуры, 2006.
5. Плотников, Б. А. Семиотика текста: параграфемика / Б. А. Плотников. - Мн. : 1992.

Реалните проблеми на превода

Kaldybekkyzy M., Tulegenova Zh.Zh., Kiyakova A.O., Asanbaeva K.K.

masters, senior lecturers South Kazakhstan university named after M.Auevov

FEATURES OF TRANSLATING THE ENGLISH- LANGUAGE NEOLOGISMS IN MASS MEDIA INTO KAZAKH/RUSSIAN LANGUAGE

Neologisms are words or expressions that have appeared in the language relatively recently. The time frame for classifying a unit as a neologism from the moment the word appeared in the language ranges from several years to several decades. The emergence of neologisms is most often due to pragmatic purposes of communication at a particular moment, in a particular communicative situation. Most new words are associated with the development of science, technology, culture and economy. The source of their origin can be considered both interpersonal discourse and media discourse.

A living language is a dynamic existence. It is constantly developing its internal and external resources. And of course it abandons old ones, creates new forms and contents, improving its expressive means and techniques through their structural or simplification or complication. It changes at different levels - morphemic, phonetic, lexical and syntactic. Syntactic changes are somewhat slower, and we identify them mainly from written texts several generations older than us. Every new era is accompanied by the introduction of new words denoting new things, objects and phenomena. The most noticeable changes are lexical. A new unknown expression usually draws attention to itself, makes one think or guess about its meaning. English shares the fate of other European languages. It evolved from Anglo-Saxon into modern English, the mother tongue. Often a neologism is a "new word." But when one has to determine which words can be considered new and that there is no problem. It lies in the newness of the concept of relativity. Novelty, on the other hand, depends on which period is considered.

More and more scholars around the world are adding theoretical knowledge to translation. Translation has been developed in many parts of the world and is clearly destined to continue developing well into the 21st century. Translation studies bring together the work in a wide variety of fields, including linguistics, literary study, history, anthropology, psychology and economics. The developments are made in many fields of translation, especially in the translation of scientific and technical texts.

Russian philologist L.K. Latishev suggests that translation is one of the linguistic intermediaries the point of which is to bring about bilingual communication to common, one language, and communication. According to this definition, it is an interpretation that excludes creative characteristics.

The methodological basis for this work was 8 articles from the English-language news sites BBC, The Financial Times, The Moscow Times, as well as 8 articles with their translation published on the sites of the Russian version of the BBC and InoSmi.

The analysis of the articles consisted of two stages:

1. Comparative, contextual
2. Interpretive.

At the first stage the units of analysis were identified, which were then summarized into categories of analysis. At the second stage, the results were interpreted.

By means of comparative and interpretive analysis the things that escape from the surface view during its traditional study were found in the materials.

The choice of units of analysis depends on the research program, object, subject, purpose, objectives and hypotheses of the study. The unit of general analysis in this paper is the means of translation.

In relation to the units of analysis, grouped on a single basis, in other words, constituting a conceptual whole, experts use another term - "categories of analysis".

Categories of analysis - its semantic units, denoting empirical features of textual information, which are the result of operationalization of the basic theoretical concepts in the concept of research.

Categories of general analysis, according to S.I. Grigoriev and Y.E. Rastov, should be:

- a) Relevant, i.e., appropriate to the solution of research problems;
- b) exhaustive, i.e. sufficiently reflect the meaning of the main concepts of the study;
- c) mutually exclusive (the same content should not be included in different categories to the same extent)
- d) reliable, i.e., such that would not cause
- e) robust, i.e., that do not cause disagreement among researchers about what should be categorized when analyzing a document.

The development of media language is largely determined by the development of its word-formation system, the formation of new word-formation models, changes in existing words, an increase or decrease in their productivity and many other factors of the word-formation process.

The creation of new words reflects, above all, the needs of society in the expression of new concepts, constantly arising as a result of the development of science, technology, culture, social relations, etc.

English, like many languages, is currently undergoing an "illogical boom". The enormous influx of new words and the need to describe them has led to the creation of a special branch of lexicology: neologology, the science of neologisms.

In 2013, the Oxford dictionary named the word selfie ((селфи (noun): taking pictures of yourself with a phone and digital camera) - the word of the year. And every

year, the dictionary is replenished with more and more new words, which appear first in the texts of the media, then imperceptibly became part of our vocabulary.

Here are examples of neologisms in the press over the past three years.

-Phablet (phone + tablet) - A smartphone whose screen is larger than that of a phone, but smaller than a tablet computer. (Note: A word formed by word fusion. Such words are also called ingot words, blends.) [33, p.8].

English: It also revealed an update to its Galaxy Note model - a so-called "**phablet**" that is larger than most phones, but smaller than most tablets.

Russian: Кроме шлема виртуальной реальности GearVR и смартфона с изогнутым дисплеем NoteEdge, фирма также продемонстрировала **новый смартфон с возможностями планшета**, а также “умные часы”.

Kazakh: GearVR виртуалды шындық дулығасы мен noteedge қисық дисплейі бар смартфоннан басқа, фирма планшеттің мүмкіндіктері бар жана смартфонды, сондай-ақ “ақылды сағатты” көрсетті.

As we can see, the translator decided to use descriptive translation to convey the meaning of the neologism to the Russian-speaking audience. Further in the text, however, transliteration was used and the new word 'phablet' appeared in our environment as well.

-Digital detox - time that a person devotes to the real world rather than the virtual world, trying not to use gadgets, phones, computers. (Note: the word is formed by word compounding).

English: David Grossman looks at a new trend - **digital detox**.

Russian: По мере увеличения роли смартфонов и других гаджетов в нашей жизни, популярным стало течение **digital detox**, предусматривающее сознательный отказ от гаджетов и интернета.

Kazakh: Смартфондар мен басқа гаджеттердің біздің өміріміздегі рөлі артқан сайын, гаджеттер мен интернеттен саналы түрде бас тартуды көздейтін digital detox ағымы танымал болды.

Initially, the translator decided to use an unassimilated translation, but then he decided to clarify the meaning of the new term ("a movement that involves consciously giving up gadgets and the Internet") Note that in other fragments of this text the translator uses the term "digital detox".

From the above examples, we can conclude that when translating neologisms, whatever translation technique is used, the translator tries to explain and add information, to make the new definition as accessible to the reader as possible.

Another lexical transformation is translation with the help of phrases. Today, both print and online media are sources of phraseological expressions. They increase the expression in the translation, the text becomes more emotional and interesting for the reader.

English: Incidentally, Hammond has also **punctured the idea** that the bubbles in soft drinks are themselves a hazard, debunking claims that it could harm your stomach and weaken your bones [23].

Russian: (Кстати, параллельно **Хэммонд развеяла миф** о том, будто пузырьки в газировке сами по себе представляют опасность, поскольку якобы способны нанести вред желудку и снизить плотность костной ткани.

Kazakh: (Айтпақшы, сонымен қатар, Хаммонд содадағы көпіршіктердің өзі қауіп төндіреді деген мифті жоққа шығарды, өйткені олар асқазанға зиян келтіріп, сүйек тығыздығын төмендетуі мүмкін.

Another example:

English: Memory for the event will be significantly improved if the witness rehearses the sequence of events **as soon as possible** afterwards.

Russian: Показания будут значительно более точными, если свидетель происшествия или преступления уже попробовал мысленно восстановить ход событий **по горячим следам**.

Kazakh: Егер оқиғаның немесе қылмыстың куәгері оқиғалардың барысын ыстық следыласпен қалпына келтіруге тырысқан болса, айғақтар әлдеқайда дәлірек болады.

Following example:

English: **Going global**.

Russian: Фика **шагает по миру**.

Kazakh: Фика **әлемді шарлап жүр**.

As we can see, there are no phrases in the original text. The translator himself chooses to add them in his translation, which makes the article sometimes even more successful.

However, there are also many phrases in the original text.

English: These rankings can be seen as a warning that the rest of the world is catching up with us and Asian universities, in particular, are **snapping at our heels**.

Russian: Подобные рейтинги следует рассматривать как предупреждение, что остальной мир догоняет нас, и особенно азиатские вузы уже **дышат нам в спину**.

Kazakh: Мұндай рейтингтер әлемнің қалған бөлігі бізді қуып жететіні туралы ескерту ретінде қарастырылуы керек, әсіресе азиялық университеттер біздің арқамызда дем алып жатыр.

In this case, the translator's main task is to adapt the phraseology to the audience of the translation text, while selecting the most favorable match.

It is worth noting another interesting feature in today's media texts - the use of colloquial vocabulary.

English: In a nutshell.

Russian: Подведём итоги.

Kazakh: Қорытындылайық.

This expression (in a nut shell) is characteristic of colloquial vocabulary, but in recent years it has begun to appear frequently in informational and journalistic articles, attracting the attention of the audience. The translator translates the unit in a more neutral way, reducing the expression.

Quite often in the translations of the English-language media we can see the use of such lexical transformations as concretization and generalization.

Here is an example of the use of concretization in the translation of media from English into Russian.

English: Many Swedish firms have mandatory fika breaks and employees are given free **hot drinks**.

Russian: В Швеции во многих компаниях регулярные перерывы на фиду обязательны для всех сотрудников, и **кофе** раздается за счет фирмы.

Kazakh: Швецияда көптеген компанияларда барлық қызметкерлер үшін тұрақты Вики үзілістері міндетті болып табылады және кофе фирманың есебінен таратылады.

Concretization in this case has a semantic connotation. The article is about coffee breaks, so the translator felt that using the concretization transformation would not distort the meaning, but only add specificity.

The opposite phenomenon is called generalization. Here is an example:

English: While the World Health Organisation has announced overwhelming evidence that bacon (and other kinds of processed meat) can contribute to colorectal cancer, the real dangers are not quite as worrying as the **subsequent headlines** would have us believe.

Russian: Однако на самом деле опасность не так велика, как пытались нас убедить некоторые **СМИ** [26].

Kazakh: Алайда, шын мәнінде, қауіп кейбір бұқаралық ақпарат құралдары бізді сендіруге тырысқандай орасан емес.

As we can see, instead of using “headlines” when translating “subsequent headlines”, the translator interprets the unit as “media”, resorting to a more general concept, generalization. Presumably, this technique was used to add brevity and soundness to the text.

Another lexical substitution is modulation or semantic development. It occurs when a word or phrase of the source text is replaced by a unit of the FL, the meaning of which is logically derived from the meaning of the original unit. The logical connection between the two elements is always preserved.

Let us take the headline of an article as an example. Source text: Is this the sweet secret to Swedish success translation text: Working in Swedish: Not a day without a fix.

It is as if the translator is answering the question from the original title himself, while reducing emotionality in the sentence and immediately telling the readers the main idea of the article.

Thus, we have examined 8 English-language online media articles from such news sites as the BBC, The Financial Times and The Moscow Times, as well as 8 articles with their translation into Russian, posted on the BBC Russian Service website and the InoSmi website. We have analyzed the translation of the main lexical and grammatical problems on the example of these articles. The thorough analysis helped us to come to the conclusion that the materials of online media retain the best traditions of newspaper print editions, but at the same time the texts of the media are constantly modernized. The new vocabulary is distinguished by a special way of word formation.

For example, in the last 5 years, words like slugs or blends have appeared due to word fusion.

The development of media language directly affects the work of the translator, who is forced to look for solutions to new problems. Today, when translating media headlines, the translator uses antonymic or quotation translation, which was not common to electronic and print news sources just a few years ago.

Bibliography

1. Латышев Л.К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. - Изд-во Международные отношения, 1981. –248с.
2. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Изд-во МГУ, 1978.. - 495 p.
3. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика/ Швейцер А.Д. – М.: Воениздат, 1973. – 245 с.
4. Белова Н.М. Методические рекомендации по работе над переводом газетно-информационного материала / Н.М. Белова. – М.: 2014. – 304 с.
5. Jakobson R. Selected Writings ed. Stephen Rudy. - Paris: Mouton, 1971. - 226 p.
6. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура. Учебное пособие. – Самарканд: СГУ, 1972. – 130 с.
7. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. - М., 1968.- 218 p.

Kaldybekkyzy M.,Tulegenova Zh.Zh.,Kiyakova A.O.,Beisembayeva A.D.
masters, senior lecturers South Kazakhstan university named after M.Auezov

TRANSLATION OF PROPER NAMES ON THE EXAMPLE OF R. BRADBURY'S NOVEL "ONE AND ONLY NIGHT"

As a result of comparing different works of art, it was revealed that transliteration and transcription are the most concise methods of creating a certain potential of a work, namely: in the context of the words of the native language, the transcribed word stands out as someone else's, gives the defined object or phenomenon a connotation of originality.

In translation practice, in order to achieve the maximum degree of translation adequacy, a combination of transcription and transliteration techniques is often used, this method is usually called the principle of practical transcription. It is most appropriate to use transcription when transmitting the translation of anthroponyms and toponyms. However, there is a significant drawback of this method, because the transfer of semantically meaningful proper names by means of transcription leads to corresponding "losses" that have to be compensated in the target language by expanding the semantic meaning.

In addition to transcription and transliteration, in the practice of borrowing and transferring names, there is another poorly studied principle - the principle of etymological correspondence, or transposition. Transposition is "the use of one language form in the function of another form - its counterterm in the paradigmatic series" [1, p.67] and in the case of translation of proper names is that proper names in different languages, which differ in form, but have a common linguistic origin, are used to convey each other. In some cases, transposition is applied regularly, in others - sporadically.

The principle of transposition is used in Russian-English correspondences in special cases and it concerns, first of all, historical and biblical names, as well as the names of monarchs. Thus, the following practice has long been established: the names of monarchs and religious figures are transmitted, as a rule, by the method of transposition.

Transcription, transliteration and transposition are being replaced by such a translation technique as tracing.

Tracing is a method of translation that allows you to recreate not only the internal form of the word form, but also the structure of the figurative transfer of meanings, which contributes to the activation of word-formation means to create semantically meaningful neologisms. The creation of such neologisms is also distinguished as a separate translation technique, which consists in creating a new proper name due to the

lack of a dictionary match in the target language, or if the translator wants to highlight one or another character.

Another way to transfer proper names is such a translation transformation as a semi-calque. Semicalques are partial borrowings of words and expressions, consisting partly of the elements of the source language, partly of the elements of the receiving language.

In addition to the above basic translation techniques, lexico-semantic transformations (hypo-hyperonymic substitutions) are widely used when transferring proper names.

Unfortunately, this method of translation leads to a partial loss of information both in the target language and in the native language. In other words, such a method can be considered as neutral. It is likely that the frequency of using this method of translation is acceptable only when the text is replete not only with proper names, but also with other translation concepts that are difficult to translate.

Another method used for literary translation is descriptive translation. Following V.N. Komissarov, this method was considered cumbersome and wordy [2, p.185].

As the researcher rightly notes, “therefore, this method of translation is most successfully used in cases where a relatively brief explanation can be dispensed with.”

Likening translation (functional replacement) is also a fairly common translation technique. For example, the selection of a functional equivalent is quite common, causing the reader of the translation to have the same associations as the reader of the source text.

The semantic translation of proper names is most characteristic of the so-called “speaking” names, which are found only in literary works, and therefore are of the greatest interest. Semantic translation is an adaptation of the name to the realities of the target language, due to which the original form of the proper name in the original language is completely or partially lost. In this case, approaches and solutions may vary depending on the translator. So, D. I. Ermolovich gives an example of the translation of the name of one of the heroines of Shakespeare’s play “The Winter’s Tale” Perdita, which not only carries a semantic load, being formed from the Latin stem with the meaning “lost”, but also when directly translated into Russian acquires an unpleasant sound for the Russian ear: Perdita. As an example of a successful translation, V.V. Levik’s version of Loss [3, p. 26].

The analysis of the translation of this story lies directly in the analysis of the transformations performed in accordance with the classification of V.N. Komissarov. We have identified the following lexical transformations:

Transcription and transliteration. The reception of transcription and transliteration is used mainly in the translation of realities and proper names. In the story, we met many examples of how transcriptions: Nile – Наил, Tyr – Тирр, Ohio – Огайо, Samuel Hinkston – Сэмюэль Хинкстон, Grinnell, Iowa – Гриннелл, штат Айова, Harry Lauder – Гарри Лодер; так и транслитерации: Mars – Марс, Bert – Берт, Saturn – Сатурн, Maxfield Parrish – Максфилд Парриш, Nathaniel York – Натаниел Йорк, Tuireol – Туиэреол.

Calque translation. Like the previous technique, tracing is often used when translating realities. Here are examples of tracing paper and semi-tracing paper that we encountered in the text: Beautiful Dreamer – Прекрасный мечтатель, first World War – первая мировая война, Columbia, the Gem of the Ocean – Колумбия, Жемчужина океана, Blue Mountains – Голубые горы, the Pilgrims – пилигримы, Roamin' in the Gloamin' – Странствие в сумерках.

Complex techniques. Complex techniques were actively used in translation, examples of which we will give, dividing them into three groups. Their use is due to the translator's desire to decorate and diversify the text: транслитерация + транскрипция: Captain Williams – капитан Уильямс, Captain Wilder – капитан Уайлдер, Einstein – Эйнштейн, Mr Aaa – мистер Ааа, Mr Iii – мистер Иии.

1) transliteration + tracing: Mr and Mrs K – мистер и миссис К.

2) transcription + tracing: Navigator Lustig – штурман Люстиг, Captain John Black – капитан Джон Блэк, Mr Hhh – мистер Ххх.

3) lexical-semantic substitutions. Concretization and generalization turned out to be the most uncommon lexico-semantic transformations.- конкретизация: Earth Man – человек с Земли, Heaven – царство небесное.

Generalization: Earth – Земля, Oak Knoll Avenue – Дубовая улица.

After analyzing 132 transformations used by E. Kabalevskaya when translating the story "Dandelion Wine", we came to the conclusion that transliteration, transcription, generalization and concretization became the most common; the rarest are transliteration + transcription and transcription + tracing.

We have seen that the originality of fantasy as a literary genre is explained by the fact that fantastic works describe worlds that are different from the real world, replete with realities and collisions that are unusual for ordinary life. Each science fiction writer, in accordance with his skill and imagination, models his own world, sometimes almost indistinguishable from the real one. Sometimes a fictional world can be so incomparable with everyday life and built according to a peculiar logic, and then the reader will need certain qualifications and imagination to catch the author's idea and understand his system of categories. In this regard, the translator must have the entire arsenal of language tools in order to carry out a high-quality, adequate translation.

Bibliography

1. Брэдбери Р. Одна-единственная ночь. – М., Эксмо, 2005, С. 15.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая / Пер. с англ. М.А. Кронгауз. – М., Русские словари, 1996, С. 412.
3. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы. – М., Изд-во КДУ, 2004, С.240.

Език, реч, комуникация

Abdresheva Madina Kabbasovna,
Senior lecturer at Bolashak Academy,
Karaganda, Kazakhstan, mada_15@mail.ru

CONDUCTING NEGOTIATIONS AND DEBATES IN A FOREIGN LANGUAGE

In today's globalized world, it is common for individuals and organizations to engage in negotiations and debates with counterparts who speak a different language. This could be due to various reasons such as expanding a business to a foreign country, working with international clients or partners, or attending international conferences or meetings. However, conducting negotiations and debates in a foreign language can be challenging, as it requires not only language proficiency but also cultural sensitivity, strategic thinking, and effective communication skills. In this article, we will discuss the key factors that are essential for conducting successful negotiations and debates in a foreign language.

Language Proficiency

The first and foremost factor for conducting negotiations and debates in a foreign language is language proficiency. It is crucial to have a good understanding of the language used in the negotiation or debate to communicate effectively and avoid misunderstandings. Language proficiency involves not only the ability to speak, read, and write the language but also the ability to comprehend the nuances of the language, such as idioms, slang, and cultural references. Language proficiency can be developed through formal language training, immersion programs, or by practicing the language regularly.

Cultural Sensitivity

In addition to language proficiency, cultural sensitivity is also critical for conducting negotiations and debates in a foreign language. Culture plays a significant role in communication, and understanding the cultural norms and practices of the counterpart can help avoid misunderstandings and build trust. Cultural sensitivity involves being aware of the counterpart's values, beliefs, and customs and adapting one's communication style accordingly. For example, in some cultures, indirect communication is preferred, while in others, direct communication is expected. It is essential to understand and respect these cultural differences to build a positive relationship with the counterpart.

Strategic Thinking

Negotiations and debates are often high-stakes situations, and strategic thinking is crucial to achieve the desired outcome. Strategic thinking involves analyzing the counterpart's interests, goals, and priorities and formulating a plan to achieve one's own

objectives. It also involves anticipating the counterpart's responses and preparing counterarguments. Strategic thinking can be enhanced by conducting research on the counterpart's background and interests, practicing negotiation and debate skills, and seeking feedback from experienced negotiators and debaters.

Effective Communication Skills

Effective communication skills are essential for conducting successful negotiations and debates in a foreign language. Effective communication involves not only language proficiency but also the ability to convey one's message clearly, listen actively, and respond appropriately to the counterpart's messages. Effective communication skills can be developed through training and practice, including role-playing exercises, mock negotiations, and debates. It is also essential to be aware of nonverbal communication cues, such as facial expressions, tone of voice, and body language, as these can convey important messages that may not be expressed verbally.

Preparing for Negotiations and Debates

- Preparing for negotiations and debates in a foreign language is critical to achieving a successful outcome. The preparation involves conducting research on the counterpart, identifying the key issues, formulating a strategy, and practicing communication skills. The following are some tips for preparing for negotiations and debates in a foreign language:
- Conduct research on the counterpart's background, interests, and goals. This can help anticipate the counterpart's responses and formulate a strategy accordingly.
- Identify the key issues and prioritize them based on their importance. This can help focus the negotiation or debate and avoid getting sidetracked.
- Formulate a strategy based on the counterpart's interests and priorities. This can involve identifying potential trade-offs and concessions that can be made to achieve a win-win outcome.
- Practice communication skills, including language proficiency, effective communication, and nonverbal communication. This can involve role-playing exercises, mock negotiations, and debates.
- Seek feedback from experienced negotiators and debaters. This can help refine one's strategy and communication skills and address any weaknesses.
- Be prepared to adapt to unexpected situations or changes in the negotiation or debate. This can involve being flexible and open-minded to new ideas or perspectives.
- Manage one's emotions and remain calm and professional throughout the negotiation or debate. This can help build trust and respect with the counterpart.
- Be aware of the cultural norms and practices of the counterpart and adapt one's communication style accordingly.
- Tips for Conducting Negotiations and Debates in a Foreign Language

- In addition to preparing for negotiations and debates in a foreign language, there are several tips that can help conduct successful negotiations and debates. These include:
- Speak clearly and slowly to ensure that the counterpart can understand one's message. Avoid using complex vocabulary or idiomatic expressions that may be difficult to understand.
- Use simple and direct language to convey one's message. Avoid using convoluted sentences or complex grammatical structures that may confuse the counterpart.
- Use visual aids or diagrams to illustrate one's message. This can help clarify complex ideas or concepts and ensure that the counterpart understands the message.
- Ask clarifying questions to ensure that one has understood the counterpart's message correctly. This can help avoid misunderstandings and build trust.
- Listen actively to the counterpart's message and respond appropriately. This can involve paraphrasing the counterpart's message to ensure that one has understood it correctly.
- Use nonverbal communication cues, such as facial expressions, tone of voice, and body language, to convey important messages that may not be expressed verbally. For example, maintaining eye contact can convey confidence and sincerity.
- Avoid interrupting the counterpart or talking over them. This can be seen as rude or disrespectful and may harm the relationship.
- Be patient and persistent in achieving one's objectives. Negotiations and debates can be lengthy processes, and it may take time to reach a satisfactory outcome.

In addition to the tips and strategies discussed, there are several other ideas to consider when conducting negotiations and debates in a foreign language. These include:

- Building rapport with the counterpart by finding common ground, sharing information about oneself, and expressing interest in the counterpart's culture and language.
- Using humor appropriately to lighten the mood and build rapport with the counterpart. However, it is important to be aware of cultural differences in humor and avoid making jokes that may be offensive or inappropriate.
- Using active listening skills to understand the counterpart's perspective and identify areas of agreement and disagreement. This can involve paraphrasing the counterpart's message, asking clarifying questions, and acknowledging the counterpart's concerns.
- Being aware of power dynamics and using language and communication strategies to balance power and avoid appearing too aggressive or submissive.

- Being prepared to compromise and find creative solutions to complex problems. This can involve thinking outside the box and exploring alternative options.
- By considering these additional ideas and incorporating them into one's negotiation and debate strategy, individuals and organizations can enhance their ability to communicate effectively and achieve successful outcomes in foreign language contexts.

Conclusion

Conducting negotiations and debates in a foreign language can be challenging, but with the right skills and preparation, it can also be rewarding. Language proficiency, cultural sensitivity, strategic thinking, and effective communication skills are essential for achieving a successful outcome. Preparation involves conducting research on the counterpart, identifying the key issues, formulating a strategy, and practicing communication skills. Tips for conducting successful negotiations and debates include speaking clearly and slowly, using simple and direct language, listening actively, and using nonverbal communication cues. By following these guidelines, individuals and organizations can conduct successful negotiations and debates in a foreign language and build positive relationships with counterparts from different cultural backgrounds.

References:

- Chen, G. (2016). Developing Negotiation Competence in a Globalized World. In *Global Perspectives on Negotiation Behavior* (pp. 15-30). Springer International Publishing.
- Faure, G. O. (2015). Cross-cultural negotiations: Avoiding the pitfalls. *International Journal of Business and Social Science*, 6(6), 88-96.
- Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (Eds.). (2017). *Communicating with strangers: An approach to intercultural communication*. Routledge.
- Sánchez Garza, P., & Thiruvattal, E. (2017). Language skills and cross-cultural communication competence: Spanish and Indian students' perceptions. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 51-59.
- Tinsley, C. H., Dillon, W. R., & Madsen, S. R. (2016). Negotiation research in a cross-cultural context. In *Handbook of Research on Negotiation* (pp. 469-484). Edward Elgar Publishing.

ПУБЛИЧНАТА АДМИНИСТРАЦИЯ

Засилване на ролята на държавен служител на настоящия етап на развитие на обществото

Аға оқытушы Кушенова М.Ш., э.ғ.магистрі Әмірбекқызы А.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ САПАСЫН АҚПАРАТТЫҚ ҚОЛДАУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ АШЫҚТЫҒЫ

Әділ және ашық құқықтық жүйе кез келген елдің кемел болашағының тұрақты дамуының негізгі құралы. Бүгін де, әлеуметтік-еңбек саласы мемлекеттік қызметтердің ашықтығы мен қолжетімділігін дамытуды қажет етеді. Қоғамда ең өзекті мәселелердің бірі әлеуметтік саладағы мемлекеттік қызметтердің ақпараттық ашықтығы мәселесі. Бұл бағыт еліміздің әрбір азаматтарына мемлекеттік органдағы кез келген ақпараттардың қолжетімді болуын көздейді.

Мемлекеттік органдар қызметінің ақпараттық ашықтығы мен қолжетімділігін арттыру арқылы біз азаматтардың мемлекетке және билік органдары қабылдаған шешімдеріне сенімдерін арттыра отырып, мемлекеттің егемендігін нығайтып, сенімді қоғамды қалыптастырамыз. Демек, азаматтарымыздың өздерін қызықтыратын қажетті және әлеуметтік маңызы бар ақпаратты алудың қарапайымдылығы мен қолжетімділігі мемлекеттік жүйеміздің мәдениеттілігі мен ашықтығының ең сенімді көрсеткіші болып табылады [1].

Халыққа ұсынылатын әлеуметтік қызметтердің сапасы бүгінгі таңда ақпараттық қолдаумен тығыз байланысты. Халықтың хабардар болуы, мемлекеттік әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігін және қызмет көрсетудің ашықтығын қамтамасыз ету, қағазбастылықты азайту және бюрократизмнің алдын алу, әлеуметтік жәрдемақыларды тағайындау және төлеу үдерісін

жеделдету, әлеуметтік саланың дамуына мониторинг жүргізу мен болжауды жақсарту, әлеуметтік қатерлерді басқару тиімділігін оңтайландыру және арттыру – осының барлығы ақпараттық қолдаудың арқасында қол жеткізуге болатын мүмкіндіктер [2].

Адамзат қауымы жыл санап емес, ай санап, тіпті апта мен күн санап цифрландыру әлеміне кіріп барамыз. Бұл, бір жағынан жаман естілсе де, бұл, дамудың озық үлгісі. Әлеуметтік-еңбек саласы бірнеше қызметті қамтиды. Басым көпшілігі, электронды түрде көрсетілетіні барлығына белгілі. Мысалы, ең қажетті қызметтердің бірі – бала туу бойынша жәрдемақы тағайындауды алайық. Соның ішінде, проактивті түрде аз тағайындалады. Бұның себебі, туыстық байланыстар бойынша дұрыс емес мәліметтер, мобильді азаматтар базасында телефон нөмірін тіркемеу, азаматтар тарапынан SMS-хабарламаға жауаптың бермеуі, банктік шоттардың дұрыс еместігі, мәртебесінің өзгеруі болып табылады. Яғни, мемлекет пен халық арасында еркін байланыстың дұрыс жүрмеуі. Халыққа мемлекет тарапынан көрсетілетін қызметтердің ашық әрі қолжетімді болуы әлеуметтік жағдайымыздың жақсаруының бірден-бір жолы [3].

Ақпараттық қолдаудағы келесі қадам атаулы әлеуметтік көмек, балалар жәрдемақысы, тұрғын үй көмегі және жергілікті атқарушы органдардың шешімі бойынша көрсетілетін әлеуметтік төлемдердің басқа да түрлерін төлеу процесін ақпараттық қолдау жүйесін айта кету керек. Мысалы, атаулы әлеуметтік көмек алуға өтініш берген адамның табысының динамикасы туралы деректерді кедергісіз алмасу жағдайында төлемдерді тағайындауды жаңартып отыру үшін тоқсан сайын әр түрлі ұйымдардан қажетті деректерді қағаз күйінде жинақтау, оларды куәландыру және уәкілетті органға ұсыну қажет болды. Бұған қосымша уақыт керек. Сол себепті, бірыңғай ақпараттық жүйе құрудың маңызы зор. Сол арқылы әлеуметтік қорғау және еңбек саласындағы барлық автоматты ақпараттық жүйелердің өзара байланыстыруы тиіс және олардың арасында жылдам ақпарат алмасу мүмкіндігін қамтамасыз етуі тиіс болды. Қазіргі уақытта

еліміздің барлық өңірлерінде ӘҚЕСБАЖ-дың мынадай ақпараттық кіші жүйелері енгізіліп, нақты уақыт режимінде қолданылып келеді:

«Еңбек нарығы» ААЖ	Еңбек нарығы мен жұмыспен қамтудың жай-күйі туралы жалпыұлттық дерекқор. Оған жұмыс берушілер мен салалық министрліктерден жекелеген өңірлер мен жалпы республика бойынша бос жұмыс орындары туралы, бұл бос орындарға орналасу үшін қажетті білім мен біліктілік талаптары жөніндегі ақпарат шоғырланады. Дерекқорда біліктілікті арттыру мүмкіндіктері мен шарттары, жұмысқа орналасуға көмек алу туралы мәліметтер де қамтылған. Бұл дерекқор Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасын ақпараттық қолдауда және оның іске асырылуына мониторинг жүргізгенде маңызды құрал болмақ.
«Шетелдік жұмыс күші» ААЖ	Республиканың кәсіпорындарына шетелдік қызметкерлерді тартатын жеке және заңды тұлғалар туралы, тартылатын қызметкерлердің білім деңгейі мен біліктілігі туралы, сондай-ақ жұмыс берушілерге рұқсат берудің ерекше шарттарының орындалуы туралы соңғы және нақты ақпаратты қамтитын дерекқор;
«Е-собес» ААЖ	жергілікті деңгейде алушылар құрылымына мониторинг жүргізуді, талдау мен бағалауды қоса алғанда, атаулы әлеуметтік көмек пен арнаулы әлеуметтік қызметтерді көрсетумен байланысты іс-шараларды жоспарлау (болжау) және іске асыру бойынша жергілікті атқарушы органдардың функцияларын автоматтандыруға мүмкіндік беретін дерекқор;

«Әлеуметтік көмек: АӘК, МБЖ» ААЖ	әлеуметтік төлемдерді алушының әрқайсысын, оның отбасы құрамын, тұрғылықты жері мен жұмыс орнын, табысы мен отбасының қолындағы активтерді дербес есепке алуды қамтамасыз етеді.
----------------------------------	--

Кесте 1. дереккөз [4].

Аталған автоматтандырылған жүйені пайдалану мемлекеттік еңбек инспекторларының жұмысының анағұрлым ашық болуын қамтамасыз етеді және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының алдын алуға мүмкіндік береді. «Контакт-орталық» ақпараттық-анықтамалық орталығы. Ол арқылы азаматтар телефон арқылы, ұялы байланыс, SMS және электронды пошта, ресми сайт пен WEB, WAP порталдары арқылы әлеуметтік мәселелер бойынша ақпараттық қызметтерді тегін ала алады. Елімізде халықты жұмыспен қамту, жинақтаушы зейнетақы жүйесін қоса алғанда, зейнетақымен және әлеуметтік қамсыздандыру, міндетті әлеуметтік сақтандыру және әлеуметтік көмек көрсету саласындағы мемлекеттік қызметтермен қамтылды. Мұндай жүйе мемлекеттік қызметтерді алу үшін қажетті ақпараттар мен құжаттарды жинақтауға кететін уақытты қысқартуға; осыған байланысты шығындарды азайтуға, қызметтерді халықтың тұрғылықты жерінде көрсетуге, әлеуметтік қызмет көрсетудің тиімділігін тұтастай арттыруға мол мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қапаров С.Ф. Қазақстандағы мемлекеттік қызметті жетілдіру / С.Ф. Қапаров. — Астана: Алем–Астана, 2010. — 184– 185-б.
2. Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/>.
3. Цифровизация социально-трудовой сферы: 40 услуг оказываются в электронном формате [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://strategy2050.kz> .
4. Бірыңғай ақпараттық жүйе әлеуметтік қорғау және еңбек саласының қызметін жақсартады. // <https://egemen.kz/>

ИСТОРИЯ

A.K. Kushkumbayev, A.N. Ospanova, Z.E. Nurbayev, S. Kishibayeva

Astana, Kazakhstan

GOLDEN HORDE IN THE ORIENTAL SCIENCE OF SOVIET KAZAKHSTAN (40-80S OF THE XX CENTURY)

During the Soviet period, the history of the Golden Horde continues to attract the attention of researchers. Nevertheless, from the 30-40s of the 20th century, under the dominance of the so-called class approach and the struggle of workers against their oppressors, the corresponding ideological attitude dominates in historical science, and the scientific emphasis was made taking into account The Leninist-Stalinist apparatus. These party guidelines and approaches have had an extremely negative impact on the research of specialists dealing with the history and culture of the Golden Horde. The concepts of a “parasitic-predatory”, “feudal-backward” state with a low culture, “Tatar-Mongol yoke” and other similar theories in relation to the Golden Horde appeared. Moreover, some of these formulations sometimes still affect the conclusions of scientists [1].

On August 9, 1944, a Special Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks “On the status and measures of improving mass political and ideological work in the Tatar party organization” was issued. It was in this party document that the work of individual historians and writers was severely criticized, who made “serious shortcomings and mistakes of a nationalist nature in covering the history of Tataria (embellishment of the Golden Horde, popularization of the Khan-feudal epic about Idegeya)”. An ideological campaign for “correct” study and coverage of the history of the Turkic peoples of the medieval period was launched, which also affected Kazakh historians and intellectuals.

The repressive campaign of Soviet ideological workers was continued in Kazakhstan, and it was directed, first of all, against Kazakh historians, philologists and writers. One of the victims was a talented scientist, future doctor of science and academician, A. Margulan. In 1943, he defended his Ph.D. thesis on “The Historical Significance of Labels and Paiz”. By the way, he was the only certified specialist in this period in Kazakhstan.

In 1945, a group of employees of the Propaganda Department came from Moscow to Alma-Ata and prepared an extensive memorandum “On the mistakes and shortcomings in ideological work in the party organization of Kazakhstan” addressed to G. Malenkov, the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party [2]. This note (more like a denunciation) stated that the authors of the “History of the Kazakh SSR” (1943) allegedly “erroneously assert that the Tatar-Mongol conquest contributed to the formation and development of the Kazakh people, and Edigu, one of the emirs of the Golden Horde, is glorified as a folk hero and defender of workers. Moreover, despite the fact that in 1944 a well-known decree on the work of the Tatar party organization was issued, Kazakh historians and writers, namely A. Margulan “clearly idealizes the Golden Horde and praises Edigu in every possible way”. The epic “Edigu” was declared khan-feudal for ideological reasons. Therefore, the book about Yedigu, written by A. Margulan in 1943, never saw the light of day.

Subsequent persecutions and repressions against scientists of the Kazakh Academy of Sciences discouraged for a long time the desire to study the history of the Golden Horde. For many years, a certain scientific taboo was imposed on the study of the Golden Horde problem. Thus, the history of the Golden Horde was dispensed with by scientists from central scientific institutions. Among the Kazakh intelligentsia only individual writers and poets, in particular, Ilyas Esenberlin, the author of the famous novel “Golden Horde”, addressed to this period.

Meanwhile, in the 30-50s of the 20th century, the book of the Soviet orientalist A. Yakubovsky “Golden Horde. Sketch of the history of Ulus Jochi during the period of addition and flourishing in the XIII-XIV centuries” (1937, 1940, 1941, 1950) was republished. The last time it was released under the title «The Golden Horde and its

fall» in collaboration with Academician B.D. Grekov. In this edition, the authors did not accidentally add the term “fall”, focusing on this word. As if showing that the Golden Horde “fell” and its further study has no scientific value...

Even such a well-prepared book and an order of magnitude better on the qualitative content of M. Safargaliev’s research was called “Disintegration of the Golden Horde”, although it objectively presented the whole history of Ulus Jochi on the level of high scientific qualification using a wide source base. In all likelihood, the authors were forced to name their work according to the ideological circumstances of the time.

After the weakening of the ideological pressure, in the 1960-1970s, the works of such scientists as G.A. Fedorov-Davydov, B.A. Akhmedov, M.A. Usmanov, V.L. Egorov and others gradually began to appear. In Kazakhstan, the history of the Golden Horde was handled by the orientalist and turkologist V.P. Yudin. A team of scientists from the Institute of History, Ethnography and Archeology, under his editorship, prepared and published in 1969 “Materials on the History of the Kazakh Khanates”. In fact, this most important work was a continuation of the “Collection of materials relating to the history of the Golden Horde” by V.G. Tizenhausen. In the 70-80s, V.P. Yudin made a translation of the Turkic-language manuscript of the then little-known work of Utemish Haji “Chingiz-name”, which was published only in 1992.

In the same years and to this day, the history of Ulus Jochi took an important place in the scientific work of the famous historian-orientalist T.I. Sultanov. K.A. Pikhoulina, an Iranian educator, made a notable contribution, especially in writing the academic history of Kazakhstan during the medieval period. In the same 1970s - early 1990s in Kazakhstan worked Orientalist N. Mingulov, a number of works which were devoted to the history of the eastern part of the Golden Horde. Nevertheless, during the Soviet period Kazakhstan’s historiography did not depart from ideological positions of assessments of the “Mongolian period” of the history of the XIII-XV centuries, and, in general, was assessed very negatively, emphasizing the mass destruction of cities, the extermination of the civilian population, the heroic resistance of local peoples, the social and cultural backwardness of the regions conquered by the Mongols. The system

of political domination of the invaders allegedly stood at a lower cultural level than the enslaved peoples, focusing on the endless wars and internal strife of the Genghisid rulers [3].

Thus, the era of Mongol (Chingizid) dominion on the territory of Kazakhstan and other neighboring countries was viewed extremely negatively, which led to economic ruin, demographic loss, decline and destruction of urban and settled agricultural culture and etc. Kazakh historians, in fact, were forced to adapt to the concept of the “Tatar-Mongol yoke” replicated by the central (leading) Soviet institutions in Moscow.

In order to formally separate the history of Kazakhstan of the Golden Horde period from the Golden Horde itself, the idea of the existence of another state formation of the White Horde (Ak Orda) on the territory of Eastern Dasht-i-Kipchak, ruled by Orda-Ichen (the eldest son of Jochi) and his descendants, was adopted. The origins of this vision lie back in the 19th century, when the history of the Golden Horde was just beginning to be studied. Briefly, the idea that the Ak-Orda (White Horde) was closely connected with the future Kazakh Khanate sounded in the 40s of the 20th century.

In the academic publication “History of the Kazakh SSR from ancient times to the present day” this view was finally formulated. Under these conditions, in the 70-80s of the 20th century, Kazakh historians (T.I. Sultanov) put forward a rationale for the concept of the existence of an independent state of Ak-Orda (Orda-Ejen ulus) in the eastern part of the Ulus Jochi almost from the middle of the XIII century, which was ruled by the descendants of the eldest son Jochi. Ak-Orda, according to the understanding of Kazakh historians, was the predecessor state of the Kazakh Khanate. That is, this state was not the ill-fated Golden Horde (a cruel symbol of the Tatar-Mongol yoke), located in the west, and led by Batu and his descendants. In this concept, the emphasis was on the fact that the ulus of the Horde was independent of the power of the khans of Sarai, although here the investiture of the Horde khans (issuance of labels) was recognized. [3].

In the sections devoted to the history of Kazakhstan during the Golden Horde period, the same ideological and historical stamps of the Soviet era continued to be preserved: “Mongolian yoke”, “fragility”, “conglomeration of the empire”, “constant

civil strife”, etc. The very concept of the “Golden Horde” in Kazakh historiography was understood in two ways: on the one hand, it meant the entire ulus of Jochi, on the other hand, only the western possessions of Batu and his successors.

Returning to the main issue, it must be said that in the 50-70s, the Department of Ancient and Medieval History of the Institute of History, Ethnography and Archeology named after Ch.Ch. Valikhanov was one of the strongest scientific divisions. Venerable and well-known scientists worked here, such as S.K. Ibragimov, V.P. Yudin, Yu.A. Zuev, K.A. Pishchulina, A. Sabyrkhanov and others. The result of their work was the publication in 1969 of a collection of eastern sources “Materials on the history of the Kazakh khanates” (MHKK). In fact, it was a continuation of the famous two-volume collection by V.G. Tiesenhausen. More than half a century has passed since we use this collection of first-class sources, but so far, on the history of the Kazakh Khanate, we do not have a similar edition of the MHKK. Perhaps, only in separate articles and publications of V.P. Yudin, the Golden Horde theme found its qualitative reflection. Only after his death, his well-known and, at that time, fundamental-conceptual article “The Hordes: White, Blue, Gray, Golden ...” was published. According to (memoirs) Nurbolat Edigeevich Masanov in 1984 at the Institute of History of the Academy of Sciences of Kazakhstan, on the history of the pre-revolutionary period, it happened that only two people remained to work: himself and Irina Viktorovna Erofeeva.

Here we come to the question of why the Golden Horde problems have not become a priority scientific direction of Kazakh science. In a manner of speaking, the “Achilles' heel” of historical science has been and remains the personnel issue, the lack of trained researchers in both ancient and medieval history. Both then and now, we will feel a “personnel shortage” or, more simply, a shortage of specialists in these sections of national history. Only a few historians are trying to scrupulously and professionally deal with the history of the Golden Horde time. This is the main reason for the backwardness of the medieval section of historical science in Kazakhstan from other research centers and institutions dealing with the problems of the history and culture of the Golden Horde. A similar situation developed in the archeology of the medieval Steppe. It is also practically few people purposefully engaged in it. For example, in

recent years, medieval mausoleums and necropolises of the Golden Horde era have been discovered and studied in the steppe zone of Kazakhstan. Repeatedly, coins of this period are found at the burial site, but Russian numismatists are mainly engaged in their attribution and study. We practically do not have our own personnel numismatists. Obviously, the training of professional historians, archaeologists, numismatists and other specialists will need to be solved somehow now.

This article was prepared as part of project No. BR10164183 "Political history of the Ulus of Jochi in 1206-1419" funded by the Ministry of Culture of the Republic of Kazakhstan

Литература:

1. Дунаева Ю.В. Современные контексты и подходы к изучению истории Золотой Орды // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 5, История: Информационно-аналитический журнал. 2020. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-konteksty-i-podhody-k-izucheniyu-istorii-zolotoy-ordy> (дата обращения: 02.04.2023).

2. Абылхожин Ж.Б., Акулов М.Л., А.В. Цай Живая память. Сталинизм в Казахстане – Прошлое, Память, Преодоление / Под ред. Ж.Б. Абылхожина, М.Л. Акулова, А.В. Цай. – Алматы: «Дайк-Пресс», 2019. – 272 с.

3. Шакиева Айсауле С. Исследования истории Улуса Джучи периода независимого Казахстана // Вестник ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. Серия: Исторические науки. Философия. Религиоведение. 2022. №1 (138). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-istorii-ulusa-dzhuchi-perioda-nezavisimogo-kazahstana> (дата обращения: 02.04.2023).

References

1. Dunayeva Y.V. Sovremennye konteksty i podhody k izucheniyu istorii Zolotoi ordy [Modern contexts and approaches to the study of the history of the Golden Horde]. Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Ser 5. Istoriya: Informatsionno-analyticheskij jurnal [Social and human sciences. Domestic and foreign literature. Ser. 5. History: Information and analytical journal].

№1 (2020). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-konteksty-i-podhody-k-izucheniyu-istorii-zolotoy-ordy>, [in Russian]. (accessed: 02.04.2023).

2. Abylhozhin Zh. B., Akulov M.L., A.V. Tsai. Zhivaya pamyat'. Stalinizm v Kazakhstane – Proshloe, Pamyat', Preodolenie [Living memory. Stalinism in Kazakhstan - Past, Memory, Overcoming]. Pod redaktsiej Zh. B. Abylhozhina, M.L. Akulov, A.V. Tsai. Almaty: "Dike-Press" Publ., 2019, 272 p.

3. Shakiyeva A.S. Issledovaniya istorii Ulusa Dzhuchi perioda nezavisimogo Kazakhstana [Study of the history of the Jochi Ulus in the period of independent Kazakhstan], Vestnik ENU imeni L. N. Gumileva. Seriya: Istoricheskie nauki. Filosofiya. Religiovedenie, [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Historical Sciences. Philosophy. Religion Series] 1 (138), p. 126-141 (2022). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-istorii-ulusa-dzhuchi-perioda-nezavisimogo-kazahstana>, [in Russian]. (accessed 02.04.2023).

Обща история

YERGESHOV Y.T.

Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan Almaty, Kazakhstan

THE FIRST KAZAKH PILOT - HIUAZ DOSPANOVA

Annotation

Hiuaz Dospanova — the first Kazakh pilot, navigator-sniper in the Great Patriotic War made 300 sorties. She was one of the "Night Witches" – the legendary women's regiment of night bombers. She took an active part in the liberation of Kuban, Taman, Novorossiysk, Crimea, Belarus, Poland. During her combat activity, Hiuaz Dospanova made 300 sorties. Together with her regiment, she "flew" to Germany. For bravery and bravery, Chiuaz Dospanova was awarded the Orders of the Red Star, the Patriotic War II degree, the Red Banner, medals "For the Defense of the Caucasus", "For the Liberation of Warsaw", "For the Victory over Germany".

Keywords: front, hero, feat, navigator-sniper, aviation regiment, batyr woman

The victory in the Great Patriotic War is of lasting importance for all the peoples of Kazakhstan and has been imprinted in the historical consciousness as a heroic collective feat. Among them was the navigator-sniper of the aviation regiment Hiuaz Dospanova. She went down in history as the first Life before the war History knows a lot of stories from the Second World War, when women beat the enemy on a par with men. Tough character, incredible willpower helped them to defeat the enemy. They brought Victory closer and endured pain, hunger, cold no less than men... [1]

In June 1941, the Great Patriotic War began, and already in October, the only female aviation regiment of light bombers in world history was formed. At that time, Hiuaz was in the walls of the institute, all immersed in the educational process – lectures, seminars, laboratory classes... In addition to studying, like the entire

population of the capital, she strengthened the defense of Moscow – in the dark and mud she worked on the construction of the subway, dug trenches in the suburbs ... [2]

On the very first flight, the plane of Katya Piskareva and Hiuaz Dospanova came under fire from anti-aircraft guns. The girls not only flew airplanes, but also performed the work of mechanics and technicians. Fast and elusive crews became the terror of the fascists, for which they nicknamed the aviation regiment "night witches". The tactics of the "night witches" were special – they flew up to their target at a certain distance, and then turned off the engines in order to reduce the noise made by the aircraft and, gradually descending, dropped bombs on the enemy before anyone had time to notice them. Every night the girls made 5-10 sorties. We got to the target, dropped bombs and back – for a new batch of shells. We flew without parachutes to get more bombs into the plane. Only in 1944 they were ordered to take parachutes [3].

Unfortunately, as in any war, there are injuries and deaths. She received her first wound in battles in the Caucasus. A ridiculous plane crash is ridiculous and terrible in the fate of the pilot X. Dospanova happened on April 1, 1943. At that time, enemy planes began to pass very often at night over the airfield where Hiuaz served. Then, in order to disguise, the commander of the regiment ordered to minimize the light signals, forbade the use of aeronautical lights [4].

She was a brave pilot – she was eager to take to the sky, to fight, even after receiving numerous injuries. Three months later she returned to the regiment and soon began to fly again, few people knew about the severe pains she was experiencing. Her heroic exploits of that time are confirmed by operational information stored in the archive of the Ministry of Defense from the commander of the 132nd Bomber Aviation Division, Major General of Aviation Fedorov: "On the night of September 14, 1943, she bombed the retreating enemy on the road to Gostogaevskaya [5].

On the night of October 4, 1943, she bombed the retreating enemy in the village of Peresyp, where she made five sorties. As a result of an accurate bomb strike, one strong explosion was caused, presumably a car with fuel was blown up. On the night of November 1, 1943, she bombed a cluster of enemy troops in the village of Ajim-Ushkai."

A persistent batyr woman, unfortunately, she could not board the plane on her own, her friends helped. And when I returned from a mission, I couldn't get out of the combat vehicle for a long time. As a result, she was transferred to ground service – headed the communications headquarters. She was personally responsible for the

outcome of the battle, for the result of the operation. The lives of people who sometimes need a connection more than a miracle depended on her reaction, professionalism, and ability to navigate [6].

She participates in a meeting of front-line girls in the Komsomol Central Committee, for which she specially comes to Moscow. The fame of it reaches Kazakhstan. The command of the regiment sends a letter of thanks to the heroine's homeland. As part of this regiment, she performed combat missions on the Southern Front, the North Caucasus, Transcaucasia, Ukraine and Belarus, that is, our compatriot took an active part in the liberation of Kuban, Taman, Novorossiysk, Crimea, Belarus, as well as Eastern Europe. The fearless pilot was wounded four times. Despite everything, she was returning to the front line. In those terrible years, the women's aviation regiment of night bombers made an invaluable contribution to the victory [7].

The victory caught the 23-year-old guard senior Lieutenant H. Dospanov in the German city of Neue Brandenburg. Here she receives her last combat mission – to deliver Marshal of the Soviet Union Andrei Grechko to Moscow for appointment as commander of the Kiev Special Military District. On October 15, 1945, the regiment was disbanded, and most of the pilots were demobilized. During the war, she made more than 300 sorties as part of this regiment [8].

For bravery and bravery, she was awarded various military orders and medals, among them the Order of the Red Star, the Patriotic War II degree, the Red Banner, the medals "For the Defense of the Caucasus", "For the Liberation of Warsaw", "For the Victory over Germany". Senior Lieutenant Hiuaz Dospanova graduated from the Great Patriotic War of the Guards as a disabled person of the second group, with fused fractures of both legs. And this is serious. No one will allow disabled people to take the helm. It was only in wartime, like the pilot Alexei Maresyev, that Hiuaz, with her broken but fused both legs, had the opportunity to fly [9].

It is no secret that a significant role was played in this by the love and respect of the commanders – friends in the regiment, who understood that the withdrawal from flying for Hiuaz at that time would have been a stronger injury than the one that caused her to lie in the hospital for so long. She apparently understood that the road to the sky was really closed now. This probably explains why, shortly before the victory, after being transferred to the regimental headquarters, Hiuaz, together with her friends, discussing the near post-war future, talked about returning to medical school [10].

In the post-war years after the end of the war, she immersed herself in public work. It is not surprising that the then first secretary of the West Kazakhstan Regional Party Committee, Minaidar Salin, in an interview with a Communist who had just returned from the front, H. Dospanova invited her to try her hand at party political work, and after a short thought she agreed and was approved by the instructor of the regional party committee.

She took an active part in the construction of the Medeo high-altitude skating rink, the Central Stadium and the largest hospital in the southern capital. A children's railway has opened in the Park of culture and Recreation. Later, on her initiative, the Palace of Pioneers named after Gani Muratbayev was built [11].

In 1951, she was elected a deputy of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR and at the first session – Secretary of the Presidium. Before retiring, Hiuaz Kairovna was the secretary of the Alma-Ata City Party Committee, taking an active part in the life of the capital. After the war, children were called by her name, because she was flesh of the flesh of her native people.

Unfortunately, in the late fifties, the consequences of front-line wounds and contusions made themselves felt. Hiuaz's health has noticeably deteriorated. At the age of 37 in 1959, she was forced to retire. But she continued an active lifestyle and was interested in everything that was happening in the country, rejoiced at the successes of her native republic, keenly experienced failures and difficulties [12].

In 1985, Hiuaz Dospanova in honor of the 40th anniversary of the Great Victory over Fascism, Dospanova was awarded the Order of the Patriotic War I degree. She described this war in her book "Under the command of Raskova". It is known that the title Hero of the Soviet Union was awarded to those who made a little more than two hundred sorties, and she has more than 300 of them. She never boasted of her military achievements and did not advertise her heroism.

Kazakhstanis and fellow soldiers have always remembered her. Military pilot P. Batluk in his article "Navigator of the Guards Regiment" rightly asked: "Why has Hiuaz Dospanova not been awarded the title of Hero of the Soviet Union?" This question was asked because during the war, documents were issued for the assignment of this high rank.

They learned about it thanks to Professor Kanapiya Akhmetov of the Almaty Institute of Energy and Communications, author of the documentary story "Frontline

and Peaceful Sky by Hiuz Dospanova", published in Nos. 1, 2 and 3 of the weekly newspaper of Western Kazakhstan "Hope". And the front-line soldier Mikhail Isinaliev published an article in the newspaper "Kazakhstanskaya Pravda" with a proposal to assign her Halyk Kharmany [13].

It was supported by many representatives of culture, science and the public. Justice prevailed on December 7, 2004 – By Decree of the President of Kazakhstan, Dospanova Hiuz Kairovna was awarded the title of "Halyk Kaharmany" with the award of a Gold Star and the Order of Otan. She was truly a hero, and her memory is bright. This Decree seemed to remind all residents of independent Kazakhstan of the historical phrase "No one is forgotten, nothing is forgotten", which is relevant to this day, for many centuries to come, because you need to know the history of your region, your family and pass it on from generation to generation.

In 2006, the Murat Zhakibayev Production Center, together with Professor Kanapiya Akhmetov, released a documentary film "Hiuz Dospanova, have time to say thank you..." on television screens. At the Moscow International Film Festival, the film won a well-deserved honorary prize.

The glorious daughter of the Kazakh people, Dospanova Hiuz Kairovna, passed away on May 20, 2008 at the age of 86.

The memory of Halyk Kaharmana Hiuz Dospanova embodies the continuity of generations and confirms that people remember the horrors of that terrible war. We will remember those who brought Victory, they will remain in our hearts and will live forever. We honor the memory of them – in every locality, in various cities there are monuments and memorial plaques with the names of our heroes, and among them the name of the heroine of the Kazakh people Hiuz Dospanova [14].

In 2017, the book "Hiuz" by journalist Tursyn Kalimova, written on the basis of her war diary, was published. It consists of three chapters: the first and second parts include the author's articles of the heroine herself entitled "In the name of the People" and "Under the command of Raskova", published in 1960-1963. It was T. Kalimova who became, as it were, a golden bridge between the public and the authorities in the construction of a monument to the Kazakh pilot [15].

Hiuz Kairovna Dospanova is a heroic daughter of the Kazakh people, whose exploits are akin to those of Manshuk Mametova and Aliya Moldagulova. A street in Uralsk is named after her, and a memorial plaque has been unveiled on the wall of the

school where the legendary pilot studied. The heavy burden that the war put on them did not break them, but only hardened them. For which they have a low bow and deep gratitude from all of us, now living and well! Eternal glory and memory to them [16].

In the general Turkic history and Kazakh, in particular, there were many hero girls. H. Dospanova became one of them. At the head of independence are precisely such people who heroically defended the people and the Motherland. Our task is to convey to future generations the memory of their exploits. In this regard, in 2017 the Atyrau Regional Council of Veterans established the medal "Hiuaz". The name of Hiuz Kairovna Dospanova is inscribed in golden letters in the history of the Kazakh people [17].

By talking about the war, about veterans, we thereby show an example to our children and grandchildren, from generation to generation we pass on the memory of our heroes, we are proud of them and, of course, we understand what a hard price this Victory was given to them. Centuries will pass, but Kazakhstan will certainly survive, will be preserved, which means that the holy and sacred names of the Heroes who created, defended and strengthened the country of the Great Steppe will not be erased from the memory of its citizens. The heroism and bravery shown during the war by Hiuz Dospanova will forever remain in the memory of generations.

REFERENCE

1. Dospanova H. Under Raskova's command: Memoirs of a military pilot. – Alma-Ata: Kazakh State Publishing House of Fiction, 1960.- 84 p.
2. Resurrected from the dead // Chechneva M. P. My fighting friends. - M.: DOSAAF, 1975. - pp.334-341. - with ill. - Access mode: <http://militera.lib.ru/>
3. Rakobolskaya, I. V. We were called night witches: So the Women's 46th Guard Regiment of night bombers fought / I. Rakobolskaya, N. Kravtsova. - M. : Publishing House of Moscow. un-ta, 2002. - 318 p. - Access mode: <http://militera.lib.ru/>
4. Chechneva M. P. The sky remains ours: military memoirs. – M.: Voenizdat, 1970. – 240 p. – (about H. Dospanova - pages 37, 104-106, 234; 2 photos in the second tab). - Access mode: <https://www.litmir.me/>
5. Akhmetov K. Frontline and peaceful sky Hiuz Dospanova // Prostor. - 2001. - No.11. - pp. 102-109.

6. Ashirova A. Hiuz. "To have time to say "thank you" // Mangi El. - 2015. - No. 4. - pp. 154-157.
7. Bisarina G.A. Hiuz Dospanova - navigator of a night bomber // Extracurricular work at school. - 2006. - No. 3. - pp. 30-31.
8. Brusilovskaya E. Legend named Khivaz // Kazakhstanskaya pravda. - 2009. - May 8. - p. 14.
9. Buharkyzy H. Monument to the girl with wings : [about the pilot X. Dospanova] // Lit. - 2019. - 24 Sep. - p. 6. – Access mode: <https://liter.kz/>
10. Ivanova M. Art on a grand scale: [a picture of young Ural artists painted for Victory Day] // Kazakhstanskaya Pravda. - 2019. - July 12. - p. 8.- Access mode: <https://www.kazpravda.kz/>
11. Kabdulov S. Legendary Hiuz // Kazakhstanskaya pravda. - 2020. - March 31. - p. 9. – Access mode: <https://www.kazpravda.kz/>
12. Mustafina M. The female face of war // Lit. - 2011. - 7 Apr. - p. 9.
13. Orynbasarov A. Atyrau airport received a new name // Letter. - 2015. - May 13. - p. 1.
14. Tarasova E. Woman, your feat is immortal! // Theater. kz. - 2015. - No. 6. - pp. 20-22.
15. Todorova N. "Winged girl" // Kazakhstanskaya pravda. - 2004. - May 8. - p. 3
16. Flaum A. It must be alive ... // Lit. - 2012. - May 9. - p. 3
17. The one and only // Shulembayeva R. Glorious daughters of the Fatherland // Kazakhstanskaya pravda. - 2015. - May 28. - p. 6

ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Проблеми на обучението на специалисти

**M. R. KHUSAINOV¹, T. KALYSHEV¹,
Zh. SARGAZIN², Zh. BISSENBAYEVA²,
Zh. DUISENBEKOVA²,**

¹Ministry of Defence of the Republic of Kazakhstan, Astana city, Kazakhstan,

*²Post-graduate student Kyrgyz State University named after I. Arabayeva,
Almaty, Kazakhstan*

THEORY AND METHODOLOGY OF TRAINING CADETS

Annotation. The construction and development of the armed forces does not stand still. Accordingly, the requirements for the quality of education are also growing. Much attention is paid to improving the students' ability to work independently in command, staff and other positions in the interests of the republic's public administration bodies in the field of military security and state defense.

Innovative education is based on: a modern approach to education, the desire to maximize their own potential and abilities. It is aimed at the development of scientific thinking, cognitive and civic activity, as well as the formation of motivation for personal self-determination [1].

The introduction of innovative technologies primarily affects teaching methods and the quality of reproduction of educational and methodological information. Another application of IT is the development and implementation of innovative multimedia programs, virtual lecture courses and libraries, tests and auxiliary manuals, as well as forms of distance learning.

Military education is an integral part of the system of higher professional education and, like the whole system as a whole, needs modernization in order to "successfully compete with the education systems of advanced countries."

Key words: theory, methodology, training, cadets, monitoring, technology, university, teachers

Түйіндеме. Қарулы Күштердің құрылысы мен дамуы бір орында тұрмайды. Тиісінше, білім сапасына қойылатын талаптар да өсуде. Студенттердің әскери қауіпсіздік және мемлекеттің қорғанысы саласындағы республиканың мемлекеттік басқару органдарының мүддесі үшін командалық, штабтық және басқа да лауазымдарда өз бетінше жұмыс істеу қабілетін арттыруға көп көңіл бөлінеді.

Инновациялық білім беру: білім берудің заманауи тәсіліне, өз әлеуеті мен қабілеттерін барынша ашуға ұмтылуға негізделген. Ол ғылыми ойлауды, танымдық және азаматтық белсенділікті дамытуға, сондай-ақ жеке өзін-өзі анықтауға мотивацияны қалыптастыруға бағытталған.

Инновациялық технологияларды енгізу бірінші кезекте оқыту әдістері мен оқу-әдістемелік ақпаратты жаңғырту сапасына әсер етеді. Оның тағы бір қолданылуы инновациялық мультимедиялық бағдарламаларды, виртуалды дәріс курстары мен кітапханаларды, тесттер мен көмекші нұсқаулықтарды, сондай-ақ қашықтықтан оқыту нысандарын әзірлеу және енгізу болып табылады.

Әскери білім жоғары кәсіптік білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және бүкіл жүйе сияқты "озық елдердің білім беру жүйелерімен сәтті бәсекелесу" үшін жаңартуды қажет етеді.

Түйін сөздер: теория, әдістеме, оқыту, курсанттар, мониторинг, технология, ЖОО, оқытушылар

Аннотация. Строительство и развитие вооруженных сил не стоит на месте. Соответственно, растут и требования к качеству образования. Большое внимание уделяется повышению способности студентов самостоятельно работать на командных, штабных и других должностях в интересах органов государственного управления республики в области военной безопасности и обороны государства.

Инновационное образование основано на: современном подходе к образованию, стремлении максимально раскрыть собственный потенциал и способности. Она направлена на развитие научного мышления, познавательной и гражданской активности, а также формирование мотивации к личностному самоопределению[1].

Внедрение инновационных технологий в первую очередь влияет на методы обучения и качество воспроизведения учебно-методической информации. Другим его применением является разработка и внедрение инновационных мультимедийных программ, виртуальных лекционных курсов и библиотек, тестов и вспомогательных руководств, а также форм дистанционного обучения.

Военное образование является неотъемлемой частью системы высшего профессионального образования и, как и вся система в целом, нуждается в модернизации, чтобы "успешно конкурировать с образовательными системами передовых стран".

Ключевые слова: теория, методика, обучение, курсанты, мониторинг, технология, вуз, преподаватели

Introduction. The active use of computer programs allows military personnel to more clearly and accurately consider the object of study.

One of the most progressive forms of innovative learning is the use of systems that simulate real participation in any process. This includes various simulators for driving various military equipment and aircraft control, simulators for shooting from

any weapon. All these methods make it possible to exclude the possibility of improper handling of weapons and any accidents.

Distance learning is widely developed in the West. However, it has not gained popularity in our country yet. Distance education is the opportunity to study individually, regardless of place and time, the opportunity to study for a lifetime. There is an increase in the number of students studying pre-technologies all over the world, and the number of universities using them in the educational process is also growing; a large number of international educational structures are being created. Modern education - it is a symbiosis of content and learning technologies [2].

There is a variety of methodological and practical approaches in determining the content content and methods of implementing innovative processes.

In the international practice of scientific and technological progress and organizational science, innovation is understood as an innovation that is in line with public aspirations, but for its implementation requires fundamentally new methods, often going beyond the accepted norms and rules.

It is important to understand that innovative education is considered as a systemic set of educational processes based on active application of the latest information and organizational and pedagogical technologies involving the use of theoretical, practical and pedagogical innovations.

Thus, innovative education is a systemic set of educational processes. So, if we talk about innovations in education in general, and in the educational process at military faculties (hereinafter referred to as VF) of universities in particular, then we should always keep in mind a certain variant of the structure of the pedagogical system (hereinafter referred to as PS), in which certain innovations should be introduced. In this regard, it is appropriate give some well - known definitions:

- 1) a system is a set of elements that are in relationships and connections with each other, forming a certain integrity, unity;
- 2) the system distinguishes between elements, processes and their interactions, so there is a structure and functions of the system;
- 3) PS is a system in which educational functions are carried out.

The "entrance" of the simplified version of the PS is – an applicant who, becoming a trainee, interacts with other elements of the PS, and he himself is gradually being formed (and is being "formed") as a graduate of this system, its "exit".

The main interrelated elements of the PS are:

- 1) objectives of specialist training;
- 2) trainees;
- 3) the content of education and upbringing;
- 4) didactic processes as ways to implement the tasks of the pedagogical process;
- 5) teachers or technical means of training (hereinafter referred to as TSO) and control mediating their pedagogical activity;
- 6) organizational forms of pedagogical activity.

Each didactic task requires the use of a well-defined learning technology for its optimal solution.

At the same time, a step-by-step process of solving a didactic task should be reflected in the training technology in time. Like the didactic task, the technology of training should be described in detail and accurately before practical activity [2].

The study of the problem of improving the theory and methodology of teaching at the higher military school becomes relevant in connection with the introduction of the state educational standard of higher professional education into educational practice. Educational institutions found themselves in a situation where it is necessary to ensure, on the one hand, high quality of military professional training of students and cadets, and on the other - the level of training of graduates, established and corresponding to the parameters developed by civilian scientists without the participation of representatives of the Armed Forces. This led to a discrepancy between the content of the professional activities of military specialists and educational programs limited by civilian standards [3].

Main part. Internet resources are also of great value in training.

They are an endless source of any information. It is also impossible not to mention such a form of training of military personnel as an exchange with another state or an internship abroad. This method allows students to share their experience with each other and, consequently, make changes in their state.

Among the modern methods of training military personnel, it is possible to distinguish: lesson-interaction, analysis of critical cases, as well as participation in various projects. Lesson-interaction – a lesson during which the interactions between the trainer and the training participants are intensified. The work in such lessons can take place in the form of questions and answers, performing various exercises and analyzing cases. Critical case analysis is a method of group training, when participants describe the cases that happened to them and caused them serious difficulties [4].

Next, the group discusses the main facts that determine each of these situations, and decides what additional information or what trainings are necessary to solve the described problems.

One of the first places in the world for the introduction of innovations in the process of educating military personnel is occupied by the US Army. She actively uses innovations in all areas of military affairs [5].

The Republic of Kazakhstan is also trying to keep up with new technologies and actively implements them both in science and in the learning process. Every military educational institution has computer classes, simulators, electronic libraries. The study program is constantly being improved. Modern data and examples are introduced into it. The teaching staff is also being improved. More and more highly qualified teachers are being attracted [6].

The continuous process of introducing innovations into education is the basis for training young specialists ready for modern conditions of military service.

The modern stage of social development places increased demands on the professional training of military personnel, which largely depends on the effective

organization, content, technologies and methods of training students and cadets of higher military educational institutions. The need to investigate and solve this major and key problem, as applied to the pedagogy of the higher military school, is determined by a number of factors [7].

Firstly, the increasing importance of training as the main component of the state's educational system for the training of officers, which requires rethinking and adjusting views on the role, functions, goals and objectives of the training system for students and cadets of higher education institutions, to bring its parameters in line with modern realities, military doctrine and the tasks of modernization of military education.

Secondly, in accordance with the social order, the Armed Forces need officers with high competence, broad-minded, systemic thinking.¹ Providing the army with such personnel is possible if the training and education of officers are not limited only to the study of doctrinal, official views and statutory provisions, but are aimed at a deep understanding of the basics of military sciences, have a proactive character [8].

Discussion.

Maintaining a high level of the military cadet training system is one of the priorities of higher military education. The social order of society for the training of military specialists in the conditions of rapid scientific and technological progress requires an active intellectual, creative, with a broad scientific outlook, highly professional personality of an officer capable of productively and competently solving various tasks of daily activity. The main characteristics of the graduate are his competence and mobility [9].

The Supreme Commander-in-Chief pointed out that the main criteria for the training of officers should be professionalism, dedication to military duty, high moral qualities of the defender of the Fatherland, his ability to think, analyze and draw conclusions from events.

In order to adequately respond to modern challenges, to meet the spirit of the times, education, a new formation of dynamic military personnel is needed, continuously updating the baggage of their professional knowledge, able to live and work in an innovative environment.

It is the formation and education of creative abilities that should become the target entity of military education. The requirements of the advanced development of military education are becoming particularly relevant, taking into account the acceleration of the pace of scientific and technological progress, equipment The Armed Forces with the most modern weapons and military technology, the use of the latest scientific achievements in the armies of many states, suggests that the need to use innovative technologies in military education [10].

The use of modern means of information technologies, such as distance learning, electronic textbooks, training programs is relevant for modern professional military education.

The use of computer learning technologies in the conditions of the educational process according to the training programs of reserve officers and officers for service

in the Armed Forces of higher educational institutions allows us to solve a number of tasks:

- increasing interest in the subject being studied;
- increasing the volume of information on the disciplines of military training;
- improving the quality of the organization of the educational process;
- use of the individual nature of training.

All of the above will make it possible to form the personality of a future military specialist in the conditions of active introduction of innovative technologies into the educational process [11].

Conclusion. In conclusion, I would like to add that the use of innovative technologies by cadets in the learning process entails the intensification of thinking, provides high activity of educational cognitive (communicative, creative) activity, the positive attitude of cadets to the subject of assimilation, forms the readiness of officer cadres for independent actions in the conditions of novelty, helps the development of post-involuntary attention and the ability to switching to other phenomena as needed.

doi:10.14589/ido.16.4.4

REFERENCES

1. Anatsky R. V., Kolomiytseva O. E. indicators of performing control exercises on the obstacle course by KMB cadets. Slobozhansky scientific and sports bulletin, 2014;6(44):7-10. (in Ukrainian)
2. Zhukovsky V., Kovalev S., Petrov I. weapons in close combat: anatomy of shooting. Moscow: AST publishing house, Geleos; 2004. (in Russian)
3. UA company. Analysis of the state of the system of physical training of future employees of law enforcement agencies and promising directions for its improvement. Pedagogy, psychology, medical and biological problems of Physical Culture and sports, 2012; 9:48-52.
4. Kruchevich Tiu. Theory and methodology of physical training Kiev: Olympic literature; 2003. (in Russian)
5. Leshchenko S. V., Orlenko I. P., Meleshko A. A., Zabrodsky S. S. instructions for organizing physical training in the National Guard of Ukraine. Kiev; 2014. (in Ukrainian)
6. Mokreev V. I., Grekov V. P., Radchenko I. A., Kalita O. M. How to increase the effectiveness of shooting from a shooting weapon in a single shot. Collection of scientific practices of the National Academy of the National Guard of Ukraine. 2017;1(29):64-68. (in Ukrainian)
7. Nazarenko O. L., Drobakha G. A. formalization of the problem of choosing rational methods of applying a small division of the National Guard of Ukraine to stop mass unrest. Chest and law. 2017; 1(60): 38-45. (in Ukrainian)
8. Okipnyak D. A., Okipnyak A. S., Zubal M. V. Metodika formirovaniya professional competence in future specialists in mining. Physical education, sports and people's health. 2017; 10: 374-383. (in Ukrainian)
9. Nechunaev I. P. Swimming. Moscow: EKSMO; 2013. (in Russian)

10. Platonov V. N. periodization of sports training. Kiev: Olympic literature; 2014. (in Russian)
11. Roller O. special physical training of military intelligence officers. Physical education, sports and health culture in such a society. 2016; 1 (33): 57-63. (in Ukrainian)
12. Samolenko TV. Methods of sports training individual planning of highly qualified athletes specializing in medium and long-distance races. Moscow: Sport; 2016. (in Russian)
13. Yavorsky A. I. study of the author's program of Applied Physical Training for military personnel of the CER - graduates of the CER Reserve departments. Pedagogy, psychology, medical and biological problems of Physical Culture and sports, 2016; 20(2): 72-77. doi: 10.15561/18189172.2016.0211
14. Alekseev N. A., Kutergin N. B., Kulinichev A. N., Gorbatenko A. V. complex method of developing general and special endurance of students participating in sports wrestling. Physical education of students, 2014; 3:3-8. doi:10.6084/m9.□gshare.974476
15. Anatsky R. V., Kolomiytseva O. E. assessment of the performance of an official combat task by a higher educational institution. Pedagogy, psychology, medical and biological problems of Physical Culture and sports. 2016; 4:4-10. doi.org/10.15561/18189172.2016.0401
16. Ashkinazi S. M., Kochergin A. N. analysis of the effectiveness of various variants of hand-to-hand combat tactics. Academic notes of the University of them. P. F. Lesgaft, 2008; 3: 10-13. (in Russian)
17. Danilchenko V. A., Khabinets T. A. typical errors made by cadets of higher educational institutions of the Ministry of internal affairs of Ukraine, mastering the locks of subordination. Physical education of students, 2014; 4:20-25. doi:10.6084/m9.□gshare.974478
18. Glazunov S. I. features of physical improvement of military personnel in the presence of troops in the conditions of positional defense. Pedagogy, psychology, medical and biological problems of Physical Culture and sports, 2016; 20(1): 13-18. doi: 10.15561/18189172.2016.0102
19. Mikhailov V. V., Mikhailov V. V., Popovich O. I. assessment of running and tactical skills during the obstacle course of athletes of the Military Sports Complex. Pedagogy, psychology, medical and biological problems of Physical Culture and sports, 2010; 2:89-92.
20. Zakorko I. P. Special physical training in higher educational institutions of the Ministry of defense of Ukraine taking into account individual features of motor abilities of cadets. Candidate of technical sciences. diss....., Kiev; 2001. (in Ukrainian)
21. Arzyutov G., Ishakov S., Bartik P., Nosko M., Tsinarsky V. ya. the use of didactic laws in teaching physical elements used in judo engineering. Ido movement for Culture-Journal of Anthropology of combat arts, 2016;16(4):21-30.

Васильева Елена Николаевна

КГУ «Корнеевская средняя школа», Северо-Казахстанская область, Казахстан

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Основная цель преподавания иностранного языка – помочь учащимся развить свою способность эффективно общаться на этом языке. Это включает в себя развитие навыков говорения, аудирования, чтения и письма.

Есть несколько причин, по которым изучение иностранного языка необходимо. Во-первых, это может улучшить культурную осведомленность и понимание, поскольку язык является важной частью культуры. Во-вторых, это может предоставить лучшие возможности для общения с людьми из разных стран и происхождения, что может быть важно в современном глобализированном мире [1]. Кроме того, изучение иностранного языка может улучшить когнитивные способности, такие как память, умение решать проблемы и критическое мышление. Исследования показали, что изучение иностранного языка может улучшить когнитивные способности несколькими способами.

Один из способов – улучшить память. При изучении иностранного языка учащиеся должны запоминать словарный запас, спряжения глаголов и грамматические правила. Такое запоминание может помочь улучшить объем памяти, ее удержание и припоминание, что может быть полезно в других областях обучения и повседневной жизни.

Изучение иностранного языка также может улучшить навыки решения проблем. При общении на иностранном языке учащиеся должны постоянно принимать решения о том, как эффективно передавать свои мысли и идеи. Это требует навыков решения проблем, таких как выявление закономерностей, анализ информации и установление связей между различными концепциями.

Изучение иностранного языка может улучшить навыки критического мышления. Чтобы эффективно общаться на иностранном языке, учащиеся должны понимать контекст и нюансы языка. Это требует навыков критического мышления, таких как анализ информации, вынесение суждений и оценка аргументов. При изучении иностранного языка можно проследить положительное влияние на когнитивные способности и может дать ценные навыки, которые могут быть применены в различных сферах жизни.

Основное назначение иностранного языка состоит в формировании коммуникативной компетенции. Коммуникативная компетенция – это совокупность языковой, речевой и социокультурной составляющих. Формирование коммуникативной компетенции является одной из главных целей изучения иностранного языка. Коммуникативная компетентность относится к способности использовать язык в реальных жизненных ситуациях для передачи смысла и достижения коммуникативных целей [2].

Разные авторы рассматривают определение коммуникативной компетентности с разных точек зрения, но в целом все они подчеркивают важность коммуникативных навыков и умений в общении., рассмотрим несколько из них. К примеру, Н. Хомский дает следующие определение, коммуникативная компетенция – это знание языка как средства общения. Она включает знание языковой системы, а также способность применять эту систему для создания и понимания сообщений. А по мнению М. Клаудиуса, коммуникативная компетенция – это способность человека использовать язык для передачи своих мыслей и идей, а также для понимания сообщений, передаваемых другими людьми.

Некоторые авторы уделяют большее внимание различным аспектам коммуникативной компетенции в зависимости от конкретной цели исследования. Например, исследователи, занимающиеся преподаванием языков, могут уделять большее внимание способности использовать язык для достижения целей в образовательной среде, в то время как исследователи,

занимающиеся межкультурной коммуникацией, могут уделять большее внимание адаптации к контексту и культуре [3].

Чтобы развить коммуникативную компетентность на иностранном языке, учащимся необходимо приобрести не только лингвистические знания, но и социолингвистические знания, дискурсивные знания и стратегическую компетентность.

Умение анализировать и оценивать ситуации общения, и в соответствии с этим строить свое речевое поведение, осуществлять контроль своих речевых поступков и поступков своих партнеров по общению, а также пользоваться собственным речевым опытом для компенсации пробелов в знании иностранного языка (компенсаторный или стратегический компонент).

Таким образом, современное общество диктует свои правила, оно требует, чтобы образование, если оно хочет оставаться качественным образованием, совершенствовалось так же, как совершенствуется мир вокруг нас. В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в средней школе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Цель обучения иностранному языку, как упоминалось выше, – это коммуникативная деятельность учащихся, то есть практическое владение иностранным языком

Литература:

1. Архипова, Н. А. Формирование коммуникативной компетенции при обучении иностранным языкам в средней школе / Н. А. Архипова // Иностранные языки в школе. - 2010. - № 2. - С. 2-6.
2. Кристал, Д. (1997). Английский как глобальный язык. Издательство Кембриджского университета.
3. Нунан, Д. (1999). Преподавание второго языка. Издательство "Хайнл энд Хайнл Паблишерс".

Васильева Елена Николаевна

КГУ «Корнеевская средняя школа», Северо-Казахстанская область, Казахстан

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Основная цель преподавания иностранного языка – помочь учащимся развить свою способность эффективно общаться на этом языке. Это включает в себя развитие навыков говорения, аудирования, чтения и письма.

Есть несколько причин, по которым изучение иностранного языка необходимо. Во-первых, это может улучшить культурную осведомленность и понимание, поскольку язык является важной частью культуры. Во-вторых, это может предоставить лучшие возможности для общения с людьми из разных стран и происхождения, что может быть важно в современном глобализированном мире [1]. Кроме того, изучение иностранного языка может улучшить когнитивные способности, такие как память, умение решать проблемы и критическое мышление. Исследования показали, что изучение иностранного языка может улучшить когнитивные способности несколькими способами.

Один из способов – улучшить память. При изучении иностранного языка учащиеся должны запоминать словарный запас, спряжения глаголов и грамматические правила. Такое запоминание может помочь улучшить объем памяти, ее удержание и припоминание, что может быть полезно в других областях обучения и повседневной жизни.

Изучение иностранного языка также может улучшить навыки решения проблем. При общении на иностранном языке учащиеся должны постоянно принимать решения о том, как эффективно передавать свои мысли и идеи. Это требует навыков решения проблем, таких как выявление закономерностей, анализ информации и установление связей между различными концепциями.

Изучение иностранного языка может улучшить навыки критического мышления. Чтобы эффективно общаться на иностранном языке, учащиеся должны понимать контекст и нюансы языка. Это требует навыков критического мышления, таких как анализ информации, вынесение суждений и оценка аргументов. При изучении иностранного языка можно проследить положительное влияние на когнитивные способности и может дать ценные навыки, которые могут быть применены в различных сферах жизни.

Основное назначение иностранного языка состоит в формировании коммуникативной компетенции. Коммуникативная компетенция – это совокупность языковой, речевой и социокультурной составляющих. Формирование коммуникативной компетенции является одной из главных целей изучения иностранного языка. Коммуникативная компетентность относится к способности использовать язык в реальных жизненных ситуациях для передачи смысла и достижения коммуникативных целей [2].

Разные авторы рассматривают определение коммуникативной компетентности с разных точек зрения, но в целом все они подчеркивают важность коммуникативных навыков и умений в общении., рассмотрим несколько из них. К примеру, Н. Хомский дает следующее определение, коммуникативная компетенция – это знание языка как средства общения. Она включает знание языковой системы, а также способность применять эту систему для создания и понимания сообщений. А по мнению М. Клаудиуса, коммуникативная компетенция – это способность человека использовать язык для передачи своих мыслей и идей, а также для понимания сообщений, передаваемых другими людьми.

Некоторые авторы уделяют большее внимание различным аспектам коммуникативной компетенции в зависимости от конкретной цели исследования. Например, исследователи, занимающиеся преподаванием языков, могут уделять большее внимание способности использовать язык для достижения целей в образовательной среде, в то время как исследователи,

занимающиеся межкультурной коммуникацией, могут уделять большее внимание адаптации к контексту и культуре [3].

Чтобы развить коммуникативную компетентность на иностранном языке, учащимся необходимо приобрести не только лингвистические знания, но и социолингвистические знания, дискурсивные знания и стратегическую компетентность.

Умение анализировать и оценивать ситуации общения, и в соответствии с этим строить свое речевое поведение, осуществлять контроль своих речевых поступков и поступков своих партнеров по общению, а также пользоваться собственным речевым опытом для компенсации пробелов в знании иностранного языка (компенсаторный или стратегический компонент).

Таким образом, современное общество диктует свои правила, оно требует, чтобы образование, если оно хочет оставаться качественным образованием, совершенствовалось так же, как совершенствуется мир вокруг нас. В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в средней школе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Цель обучения иностранному языку, как упоминалось выше, – это коммуникативная деятельность учащихся, то есть практическое владение иностранным языком

Литература:

1. Архипова, Н. А. Формирование коммуникативной компетенции при обучении иностранным языкам в средней школе / Н. А. Архипова // Иностранные языки в школе. - 2010. - № 2. - С. 2-6.

2. Кристал, Д. (1997). Английский как глобальный язык. Издательство Кембриджского университета.

3. Нунан, Д. (1999). Преподавание второго языка. Издательство "Хайнл энд Хайнл Паблишерс".

Налекова Жулдыз Сейсенбиевна

*Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті 1 курс
магистранты Қазақстан, Шымкент қ.*

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор Кенжебекова Р.И.

Қазақстан Шымкент қ.,

АҚПАРАТТЫҚ-ҚАТЫСЫМДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі ақпараттандыру дәуірі оқу үдерісінде ақпараттық-қатысымдық технология мүмкіндіктерін кең көлемде қолдануды қажет етеді. «Білім беру жүйесін ақпараттандыру – берілетін білім сапасын көтеруді жүзеге асыруға бағытталған үдеріс, яғни еліміздің ұлттық білім жүйесінің барлық түрлерінде қазіргі технологияларды тиімді ақпараттық-қатысымдық технологияларға алмастыру, оларды сүйемелдеу және дамыту, нақты жүзеге асыру шаралары» болып табылады [1]. Әлемдік ғылым мен практикада ақпараттық-қатысымдық технологияны оқыту үдерісіне енгізу келешек ұрпақтың жан-жақты білім алуына, іскер әрі талантты, шығармашылығы мол, еркін дамуына жол ашатын психологиялық, педагогикалық жағдай жасау үшін тигізер пайдасы зор.

Білім беру жүйесін ақпараттандырудың ғылыми негізделген әлеуметтік-философиялық тұжырымдамасы мен компьютермен оқытудың бағыттарына арналған іргелі және қолданбалы сипаттағы мәселелер, ақпараттық-қатысымдық технологиялардың мәні, мазмұны мен құрылымы алдыңғы қатарлы ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Олар аталған ұғымға «компьютерлік технология», «ақпараттық технология», «ақпараттық-қатысымдық технология» ретінде түрлі деңгейде анықтама берген:

– В.В.Персианов, Н.А.Шайденко: ақпараттық технология - ақпаратты өңдеу, түрлендіру, тасымалдау, тарату технологиясы, есептеуіш техниканы, желіні

және жүйені (жасанды интеллекті қоса алғанда), программалық құралдарды және т.б. жасау технологиясы [2];

– М.И.Жалдак: ақпаратты жинау, ұйымдастыру, сақтау, өңдеу, тасымалдау және ұсынудағы адамдардың білімін кеңейтетін және олардың техникалық және әлеуметтік үдерістерді басқару мүмкіндігін дамытатын әдістер мен техникалық құралдардың жиынтығы [3];

Жоғарыдағы аталған ғалымдардың көзқарасынан ақпараттық-қатысымдық технология компьютер арқылы оқытудың жүйелі әдісі, техникалық ойлау және танымдық әрекетіне бағыттап оқытуда түрлі техникалық, электрондық және компьютерлік құралдарды қолдану мәселесі деп түсінеміз.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесін басқару мен оқытуда ақпараттық-қатысымдық технологияны қолданудың бірнеше негізгі бағыттарын ерекшелеп көрсетуге болады.

Жылдан-жылға дамып келе жатқан материалдық-техникалық мүмкіндіктер мұғалімдерге, оқушыларға жоғарыда аталған бағыттардың әртүрлі аспектісін меңгеруге мүмкіндік береді. Мұндай бағыттарды меңгеруде оқыту үдерісінде қолданылатын ақпараттық-қатысымдық технология құралдарының алатын орны ерекше.

И.В.Роберт ақпараттық-қатысымдық технология құралдарын микропроцессорлық техника құралдары негізінде басқарылатын программалық, программалық-аппараттық және техникалық құралдар мен құрылғыларды, сондай-ақ ақпаратты тасымалдаудың қазіргі құралдары мен жүйелері, ақпаратты жинау, қорландыру, өңдеу, сақтау, тарату, пайдалану операцияларын қамтамасыз ететін ақпараттық алмасу, компьютерлік желілердегі ақпараттық ресурсқа кіру мүмкіндігі деп түсіндірген.

Пайдаланылған әдебиетер:

1. Красильникова В.А. Білімді ақпараттандыру ісінің түсініктімелік аппараты. //Информатика негіздері. – 2003, № 3. – 2-6 б.

2. Персианов В.В. Использование вычислительной техники в учебном процессе: Учеб.пособие / Персианов В.В., Шайденко Н.А. – Тула: Изд-во Тульского госпедуниверситета, 1997. - 231с.

3. Апатова Н.В. Влияние информационных технологий на содержание и методы обучения в средней школе: автореф. ... д-ра пед. наук. – М., 1994. - 37 с.

Аяғанова А.Б.

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің студенті, Қызылорда,
Қазақстан*

Унгарбаева Г.Р.

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің аға оқытушысы,
Қызылорда, Қазақстан*

ТАКСОНОМИЯЛЫҚ ЖӘНЕ СИСТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРТА МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ОРНЫ

Қазіргі кезеңдегі мектептегі биологиялық білім берудің ең маңызды міндеті – табиғат заңдылықтарын, оның өзіне тән заңдылықтарын, биосфераның тұрақтылығын қамтамасыз ететін тірі организмдер арасындағы байланыстарды, адамзаттың тіршілігін қамтамасыз ететін сауатты тұлға дайындау. Систематика, таксономия, классификация, номенклатура, филогения - биологияда кеңінен қолданылатын терминдер, бірақ мектеп оқушылары олардың мағынасын және олардың арасындағы логикалық байланысты әрқашан дұрыс түсіне бермейді. Осы мәселелерге арналған кең көлемдегі қазіргі әдебиеттер де шашыраңқы. Дегенмен, мектеп түлегі барлық тіршілік иелеріне бірегей және баға жетпес қамқорлық көрсетуге негіз болатын биологиялық білімді жеткілікті түрде меңгеруі тиіс.

Биологияны оқытуды ұйымдастыруда түрлердің әртүрлілігін оқып үйрену әдістемесі мәселесі әдебиеттерде [1,2] талқыланады, өйткені тірі ағзалардың алуантүрлілігін әдістемелік тұрғыдан сауатты оқып үйрену бірқатар өзекті мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта биологиялық білімнің біртұтас мазмұнын қалыптастыру және бұл мәселені шешуде келешегін ескеру қажеттілігі күмән тудырмайды, ол мәселені, тірі ағалардың биологиялық әртүрлілігін оқып үйренумен тығыз байланысты. Бұл жұмыс түрін ұйымдастыруда білім сапасын арттырудың құралы ретінде оқыту модульдерін пайдалану, оқытудың дамытушылық функциясын жүзеге асыру, сонымен қатар деңгейлік сұрақтар мен тапсырмаларды қолдану болуы мүмкін [3].

Орта мектептегі биология сабақтарында түрлердің әртүрлілігін оқып үйрену келесі ұсыныстарды орындаған жағдайда өз мақсатына жетеді:

- организмдердің әртүрлі топтарын жүйелі түрде зерттеуде жануарлар әлемі мен түрлердің алуан түрлілігі туралы мәліметтер ұсынылуы керек;
- оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру үшін оңтайлы әдістемелік жағдайлар жасау арқылы жүйелік-белсенділік тәсілі жүзеге асырылатын болады;

- оқушылардың түрлердің әртүрлілігін зерттеу жұмыстарының барлық кезеңдері тұлғалық, пәндік және метапәндік нәтижелерге жетуге бағытталуы керек.

Жалпы білім беретін мектепте биология сабақтарында түрлердің алуан түрлілігін оқып үйренуге арналған оқу іс-әрекетін оқу-әдістемелік құралдарды пайдалана отырып ұйымдастырған жөн. Олар басылымдардың осы түріне қойылатын талаптардың заманауи сипатына сәйкес болуы керек:

- оқу құралы түрлердің алуан түрлілігі туралы ақпараттың оңтайлы көлемін қамтуы және оқушылардың әр түрлі іс-әрекет түрлерін пайдалануды көздейтін болуы керек;

- оқу құралының мазмұны оқытудың тәжірибелік-бағдарлы тәсілін жүзеге асыруға ықпал етуі керек;

- жеке оқу траекториясын құрумен курсты нұсқалық оқыту мүмкіндігі қамтамасыз етілуге тиіс;

- әртүрлі стилдерге сәйкес келетін әртүрлі көздерден алынған ақпаратты пайдалану мақсатқа сай және рұқсат етілген;

- оқу құралы оқушылардың әмбебап оқу іс-әрекетін қалыптастыру мен дамытуға мүмкіндіктер туғызуы керек [4].

Түрлердің әртүрлілігін сипаттау биология ғылымының дамуының барлық кезеңдерінде шешілетін міндеттердің бірі болып табылады. Бұл мәселенің даму деңгейі мен сипаты адамның практикалық қажеттіліктерімен, сондай-ақ ғылымның өзінің даму сипатымен анықталды. Қазіргі уақытта тірі ағалардың алуантүрлілігін оқып үйренуге биология сабақтарына баса назар аударылуды Е.А.Ламехова мен Ю.Г.Ламеховтың анықтауынша келесі себептерге байланысты:

- тірі ағзалардың жаңа түрлерін сипаттау;

- классификацияны жетілдіру;

- түрлер мен түр үсті таксондарды идентификациялаудың жаңа тәсілдерін қолдану;

- экожүйелердің құрылымдық-функционалдық ұйымдастырылуын сипаттау;

- эволюциялық процесс пен түрлердің әртүрлілігінің пайда болуы арасындағы себептік байланысты тану [5].

Атап өтілген ерекшеліктер орта мектептегі биология сабақтарында түрлердің әртүрлілігі туралы заманауи идеяларды оқып үйрену қажеттілігін анықтайды.

М.А.Якунчев мектеп биологиясында систематикалық білімнің ерекше орын алатынын атап өтеді және оны бірнеше себептермен түсіндіреді. Біріншіден, биологиядан жалпы білім берудің жаңа стандарттарында және сәйкесінше осы пән бойынша үлгілік бағдарламаларда «органикалық әлемнің әртүрлілігі мен эволюциясы» мазмұндық желісі белгіленіп, жүзеге асырылуы тиіс. Бұл әр оқушының түрлердің әртүрлілігінде бағдарлауға шақырылғанын білдіреді, бұл

таксономия негіздеріне сілтеме жасамайынша мүмкін емес. Екіншіден, жүйелі материал эволюциялық және филогенетикалық материалды мағыналы зерттеу үшін негіздердің бірі бола алады, өйткені әртүрлі таксондардың өкілдері тіршілік иелерінің бейімделуін сипаттауға және сәйкес ағашты құру бағытында олардың шығу ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі. Үшіншіден, жүйелі материал тұрақтылық пен тұрақтылықты сақтау тұрғысынан әртүрлі экологиялық жүйелер мен олардың қауымдастықтарын зерттеудегі оқушылардың белсенділігін жоғарылатуы мүмкін, сондықтан оқу және нақты жағдайлар үшін жүйелі білім алу қажеттілігі әлі де өзекті болып табылады [6].

М.В.Гусева бойынша орта мектептің биология курсының өзекті міндеттерінің бірі өсімдіктердің түр құрамы мен тіршілік формаларын оқыту болып табылады. Бұған автордың айтуынша экологиялық білім беру, әртүрлі экскурсиялар, сонымен қатар заманауи ғылыми әдістерді қолдану ықпал етеді [7].

Бұл пікірлердің маңыздылығы мен биологиялық әртүрлілікті оқып үйренудің өзектілігін негіздеу адамды қоршаған экожүйелерге антропогендік әсердің қазіргі деңгейінің сипатымен анықталады. Барлық жерде алғашқы орман жамылғысы өзгеріп жатқаны, кең аумақтар жыртылып жатқаны, бұл биологиялық әртүрлілік деңгейіне айқын әсер ететіні белгілі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Есюнин С.Л. Современные проблемы биологии: систематика, эволюция, экология. Учебное пособие, пермь, 2011.-148с
2. Пивоварова Л. В. Качество биологического образования и управленческих решений / Л. В. Пивоварова // Вестник Московского университета. Серия 16, Биология. – 2014. - № 2. - С. 46-50.
3. Уткина Т.В. Учебные модули – средство повышения качества естественно-научного образования при реализации ФГОС /Т.В.Уткина // Биология в школе.- 2013.- № 10.-С. 64-75.
4. Уткина Т.В. Формирование целостного содержания естественно-научного образования при профильном обучении /Т.В.Уткина // Биология в школе.-2012.-№ 7.- С. 24-30.
5. Ламехова Е.А., Ламехов Ю.Г. Современные представления о видовом разнообразии на уроках ботаники // Инновационная наука. -2016. №5-3 (17). –С.139-144.
6. Якунчев М. А., Андреева А. Д., Семенова Н. Г. Состояние готовности обучающихся определять систематическую принадлежность объектов при изучении биологии в школе//Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика .-2019 .- № 3.-С.102-109
7. Гусева М.В., Недосеко О.И. Необходимость изучения структуры биоценоза в курсе биологии основной школы // В сб.: Наука сегодня: Проблемы и перспективы развития / материалы международной научно практической конференции: в 2 частях, Научный центр "Диспут". 2016. С.113-114

**магистрант Өтепбергенова Ә.Қ., магистрант Айкожаева Р.Т.,
т.ғ.к., ассоциированный профессор Кемельбекова Ж.С.**

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, г.Шымкент, Казахстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ BLOKCHAIN ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Жасанды интеллект (AI) - бұл адам интеллектін қажет ететін мәселелерді шешуге қабілетті интеллектуалды жүйелерді құрумен айналысатын информатика саласы. Жасанды интеллект идеясы XX ғасырдың ортасында пайда болды, содан бері бұл салада көптеген теориялық және практикалық зерттеулер болды[1].

Жасанды интеллекттің алғашқы жұмыстары белгілі бір мәселелерді шешу үшін білім базалары мен қорытынды ережелерін қолданатын сараптамалық жүйелерді дамытуға бағытталған.

Блокчейн технологиясы-таратылған тізілімге негізделген ақпаратты сақтау мен берудің орталықтандырылмаған жүйесі. Ол 2008 жылы алғашқы суртосurrency - Bitcoin іске қосылуымен бірге енгізілді және содан бері техникалық қоғамдастықта да, әртүрлі салаларда да айтарлықтай назар мен қызығушылық тудырды.

Блокчейннің негізгі қағидасы-ақпарат блоктарда сақталады, олардың әрқайсысында транзакциялар немесе оқиғалар туралы мәліметтер бар. Блоктар бір-бірімен байланысып, блоктар тізбегін құрайды, мұнда әрбір келесі блокта алдыңғы блоктың хэші (бірегей цифрлық қолтаңбасы) болады[2]. Бұл деректердің сенімсіздігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, өйткені блоктағы кез-келген өзгеріс хэштің өзгеруіне және алдыңғы блоктармен байланыстың бұзылуына әкеледі.

Жасанды интеллект (AI) және блокчейн-бір-бірін байыта алатын және әртүрлі салаларда синергия жасай алатын екі озық технология. Жасанды интеллект пен блокчейн арасындағы өзара әрекеттесудің кейбір аспектілері:

1. Өзара әрекеттесу салалары:

- Деректер сапасын жақсарту: блокчейнді AI үлгілерін үйрету үшін пайдаланылатын деректердің сапасы мен тұтастығын қамтамасыз ету үшін пайдалануға болады. Таратылған және сенімді блокчейн тізілімін деректерді сақтау үшін, сондай-ақ сенімді және дәл AI үлгілерін жасауға көмектесетін деректердің көзі мен түпнұсқалығын растау үшін пайдалануға болады[3].

- Деректер нарығы және зияткерлік меншік: блокчейнді орталықтандырылмаған деректер нарығын құру үшін пайдалануға болады, мұнда деректер иелері өз деректеріне қол жеткізуді бақылай алады және оларды AI модельдерімен пайдаланғаны үшін сыйақы алады. Сондай-ақ, блокчейнді зияткерлік меншікті қорғау және AI модельдері мен алгоритмдерінің авторлығын растау үшін қолдануға болады.

- Ашықтық және сенім: Блокчейн AI негізіндегі жүйелердегі ашықтық пен сенімділікті арттыра алады. Блокчейндегі жазбаларды тексеруге және бақылауға болады, бұл AI шешім қабылдау процестерінің ашықтығын қамтамасыз етеді және ықтимал манипуляциялар мен қателіктердің алдын алуға көмектеседі.

- Ақылды келісімшарттар және автоматтандыру: жасанды интеллект келісімшарт талаптарын Автоматтандыру және орындау үшін блокчейндегі ақылды келісімшарттармен біріктірілуі мүмкін. AI деректерді талдау, келісімшарт талаптарының сақталуын анықтау және ақылды келісімшарттардың бағдарламалық кодтары негізінде тиісті әрекеттерді автоматты түрде орындау үшін пайдаланылуы мүмкін.

2. Блокчейн AI сенімділігі мен сенімділігін қалай арттырады:

- Деректер көзін растау: Блокчейн тарихты жазып, AI үлгілерін үйрету үшін пайдаланылатын деректер көзін растай алады. Бұл деректердің сенімді және сенімді көздерден алынғанына көз жеткізуге мүмкіндік береді, бұл AI модельдеріне деген сенімді арттырады.

- Нәтижелерді тексеру: таратылған блокчейн тізілімі желінің әрбір қатысушысына AI модельдерінің нәтижелерін тексеруге мүмкіндік береді. Бұл нәтижелерді манипуляциялау мүмкіндігін болдырмауға көмектеседі және модельдердің дәлдігі мен сенімділігіне сенімділікті арттырады.

- Қауіпсіздікті жақсарту: блокчейнді AI деректері мен алгоритмдерін рұқсатсыз кіруден және өзгертуден қорғау үшін пайдалануға болады. Блокчейнде қолданылатын криптографиялық әдістер AI жүйелерінің қауіпсіздігіне ықпал ететін деректердің құпиялылығы мен интеграциясын қамтамасыз етеді.

3. AI блокчейннің тиімділігі мен қауіпсіздігін қалай жақсартады:

- Процесті автоматтандыру: AI транзакцияны тексеру процестерін автоматтандыру және блокчейндегі ықтимал алаяқтық әрекеттерді анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл тиімділік пен қауіпсіздікті жақсартуға көмектеседі блокчейн жүйелер.

- Деректерді талдау: жасанды интеллект блокчейндегі үлкен көлемдегі деректерді талдай алады, ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға және блокчейн процестерін жақсартуға көмектесетін үлгілер мен трендтерді анықтай алады.

- Жақсартылған сәйкестендіру: AI ықтимал шабуылдар мен алаяқтықтардың алдын алуға көмектесетін блокчейн желісінің мүшелерін сенімдірек анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін.

- Тәуекелдерді басқару: AI ықтимал қауіптер мен мәселелердің уақтылы алдын алуға мүмкіндік беретін блокчейн жүйелеріндегі тәуекелдерді талдау және болжау үшін қолданылуы мүмкін.

Пайдаланылган әдебиеттер

1. Братко И. Программирование на языке Пролог для искусственного интеллекта: Пер. с англ. - М.: «Мир», 1990. - 560 с.
2. Гаврилова Т.А., Хорошевский В.Ф. Базы знаний интеллектуальных систем. - СПб.: «Питер», 2000. - 384 с.
3. Девятков В. В. Системы искусственного интеллекта. - М.: Изд-во МГТУ им. Баумана, 2001. - 352 с.

Бейсекова Гульвира Медеуовна

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының магистранты

Шокалакова Сауле Бектуревна

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының аға оқытушысы.

Таукебаева Кунсулу Сатхановна

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз инновациялық институтының аға оқытушысы т.ғ.к.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӨРКЕМДІК-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі уақытта Қазақстанның білім беру жүйесінде, мектеп оқушыларын, колледж, ЖОО студенттерін даярлауда көркемдік кәсіптік білімге әсер ететін терең құрылымдық және мазмұнды өзгерістер орын алуда. Қоғам дами отырып, жаңа әлеуметтік - экономикалық жағдайларда сұранысқа ие болуы мүмкін мамандарды даярлаудың шұғыл қажеттілігін талап етеді. Бұл оқыту міндеттерін тұжырымдауға, білім беру процесінің мазмұнын анықтауға және тиісті әдістер мен құралдарды таңдауға мүмкіндік береді.

Ғылыми-техникалық прогрестің әсері қызметкердің ақыл-ой еңбегінің үлесіне де, оның қызметінің құрылымындағы шығармашылық элементтердің үлес салмағының артуын дамытады. Сондықтан қазіргі қоғам болашақ маманнан терең кәсіби білімді, дағдылар мен тәжірибенің белгілі бір қорын ғана емес, сонымен бірге шығармашылық қызметті жүзеге асыруға дайындықты талап етеді.

Шығармашылықтың ең маңызды кәсіби сипаттама ретінде және адамға тез өзгертін әлеуметтік жағдайларға бейімделуге және барған сайын кеңейіп келе жатқан ақпараттық өрісті шарлауға мүмкіндік беретін қажетті жеке қасиет ретінде қарастыруға болады. Оқушылар мен студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыту жүйелі тәсілді қажет етеді және оқушылар мен студенттердің жас ерекшеліктерін және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, орта мектеп, колледж ЖОО оқу процесінде сәтті жүзеге асырылуы мүмкін.

Оқушылар мен студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыту процесінің негізгі үлесі оқу материалын игеру болып табылады және оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен қасиеттерін тиісті дәрежеде дамытуға мүмкіндік бермейді. Бұл көркемдік пәндерді оқытуға да қатысты. Оқушылар мен студенттер көбінесе зерттелген ұғымдардың заңдылықтарын түсінбейді, алған білімдерімен еркін жұмыс істей алмайды. Қарастырылып отырған құбылыстардың мәніне енбей, тек дайын білімді пайдалану әдеті

дамиды. Оқушылар мен студенттер зерттеу тапсырмаларын орындау кезінде қиындықтарға тап болады, өз жұмысын талдай алмайды, қорытынды жасай алмайды, алынған нәтижелердің мәнін, оларды шығармашылық пайдалану мүмкіндіктерін көрмейді.

Мектеп оқушылары мен студенттердің көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамыту педагогикалық шарттардың келесі кешенін орындау кезінде тиімді жүзеге асырылатын болады:

- сабақта шығармашылық ортаны құру, оның негізгі параметрлері мұғалім мен оқушылардың шығармашылық өзара әрекеттесуі арқылы жүзеге асырылатын бағалану, қабылдау, белгісіздік, проблемалық болып табылады;
- оқу процесіне көркем образ жасау логикасына сәйкес құрылған шығармашылық міндеттер жүйесін енгізу;
- көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамытудың әзірленген әдістемесі бойынша оқушылар мен студенттердің бағдарламалық материалды нормативтік меңгеруімен өзара байланысын қамтамасыз ету.

Оқушылар мен студенттердің көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған педагогикалық жағдайлар кешені:

- сабақтарда шығармашылық ортаны құру, оның негізгі параметрлері мұғалім мен оқушылардың шығармашылық өзара әрекеттесуі арқылы жүзеге асырылатын бағаланбау, қабылдау, белгісіздік, проблемалық болып табылады;
- оқу процесіне көркем образ жасау логикасына сәйкес құрылған шығармашылық міндеттер жүйесін енгізу;
- көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамытудың әзірленген әдістеменің оқушылар мен студенттердің бағдарламалық материалды нормативтік меңгеруімен өзара байланысын қамтамасыз ету.

Педагогикалық жағдайлардың арнайы кешені әзірленген "Көркем шығармашылық" курсына оқушылар мен студенттердің көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамыту әдістемесі жасалынды.

Алынған нәтижелердің негізділігі мен дұрыстығы: психологиялық және педагогикалық ғылымдардың, өнертану мен мәдениеттің қазіргі жетістіктеріне, шығармашылық қызметтің ғылыми теорияларына сүйене отырып; зерттеу мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келетін әдістер кешенін пайдалану; эксперимент нәтижелерін математикалық статистика әдістерімен өңдеу, сондай-ақ қойылған міндеттерді шешу үшін эксперименттік зерттеудің жеткілікті ұзақтығы арқылы анықталады.

Кәсіптік даярлық процесінде оқушылар мен студенттерінің көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамытудың тиімділігін арттыруды қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайлар кешенін бөліп көрсету және теориялық негіздеу, шарттар орындалған кезде ғана процесс сәтті болатындығы дәлелденді. Шығармашылық қабілеттердің қалыптасуына әртүрлі факторлардың әсері туралы бірнеше эксперименттік зерттеулерді талдай отырып, біз осы зерттеуді ұйымдастыруға негіз болған келесі негізгі ережелер мен болжамдарды бөліп көрсетеміз.

Біріншіден, көптеген зерттеушілердің пікірінше, шығармашылық қабілеттер дамиды. Оларды сезімтал кезеңдерде қалыптастыру әсіресе тиімді.

Екіншіден, тұлғаның шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруда оң нәтижелерге қол жеткізу үшін бір уақытта тек когнитивті ғана емес, сонымен бірге тұлғаның барлық басқа салаларына (мотивациялық, эмоционалды - ерікті және т.б.) әсер ету керек. Сонымен қатар, жеке тұлғаның өзінің шығармашылық қабілеттерін дамытуға мотивация жасауға белсенді, саналы қатысуы қажетті шарт болып табылады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, белгілі бір педагогикалық жағдайда шығармашылық тұлғаны дамыту мүмкін деп санаймыз. Я. А. Пономаревтің пікірінше, мұндай жағдайлар кешені шығармашылық мәселені шешуге қолайлы жағдай туғызудан басталады және қажетті қабілеттерді тәрбиелеумен, шығармашылық климатты құрумен аяқталды.

Ғылыми әдебиеттерде "Шарттар" ұғымын анықтауға әртүрлі тәсілдер бар. Біздің зерттеу тақырыбымызға жақын болашақ мұғалімнің кәсіби және шығармашылық дайындығының педагогикалық жағдайларын анықтау болып табылады, Н.М. Яковлева. Оның еңбектерінде педагогикалық жағдайлар "студенттердің кәсіптік-шығармашылық дайындықтың қажетті деңгейіне жетуін қамтамасыз етуі тиіс оқу-тәрбие үдерісіндегі шаралар жиынтығы" ретінде ұсынылған. Сайып келгенде, көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамытудың педагогикалық шарттары деп біз жеке тұлғаның шығармашылық қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейіне жоғары оқу орны студенттерінің кәсіби даярлығы процесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде өтуін қамтамасыз ететін оқу-тәрбие процесі шараларының өзара байланысты кешенін түсінетін боламыз.

Зерттеушілер қойылған мақсаттар мен міндеттерге байланысты педагогикалық жағдайларды бөліп көрсетеді және жіктейді, сонымен бірге шарттар кешені ғана оң нәтиже бере алады. Ұсынылған педагогикалық жағдайлар кешенде тиімдірек жұмыс істейді, өйткені олар ортақ мақсатпен байланысты: студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыту. Шарттар кешенінің құрылымы әр кезеңдегі дайындық мақсаттарының күрделілігіне байланысты динамикалық және дамушы болып көрінеді. Өзгерістер, әдетте, элементтердің құрамында және олардың арасындағы өзара әрекеттесу сипатында болады, ал функционалдық бағыт өзгеріссіз қалады.

Шығармашылық қабілеттерін дамытудың тиімділігін арттырудың перспективалық тәсілдерінің бірі-студент, оқушы белсенді жеке ұстанымға ие бола алатын, кәсіби қызметке қатысты өзінің бейімділігі мен қабілеттерін барынша толық көрсете алатын, өзінің қажеттіліктері мен мүдделерін іске асыра алатын педагогикалық жағдайлар жасау, яғни. студентті жоғары оқу орнында оқыту мен тәрбиелеу процесіне қосудың педагогикалық жағдайларын жасау. интеллектуалды, жеке және әлеуметтік белсенділік деңгейінде.

Педагогикалық жағдайлар кешенін бөлудің теориялық негізі ретінде біз шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру және дамыту мәселелерін шешудің әртүрлі аспектілерінде, сондай-ақ шығармашылық психологиясының

мәселелерімен айналысатын отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде педагогикада дамыған жағдайларды бөлудің нұсқаларын толық пайдаландық:

- білім беру процесін басқару (М. М. Поташник, В. П. Симонов және т. б.);
- оқыту мен тәрбиелеу сапасын арттыру (Ю. К. Бабанский, В. А. Беликов, Г. И. Щукина, А. Б. Усова);
- кәсіптік даярлықты іске асырудың әртүрлі тәсілдерінің тиімділігін қамтамасыз ету (В. Б. Бондаревский, А. А. Вербицкий, М. Дуранов және т. б.);
- мұғалімнің жалпы педагогикалық даярлығын құрудың заңдылықтары, принциптері мен функциялары (Н.Д. Никандров, Н. М. Яковлева);
- Педагогикалық шығармашылық, педагогикалық шығармашылықтың маңызды белгілері, шығармашылық қабілеттерін дамыту факторлары мен критерийлері (Л.Б. Занков, Н. В. Кузьмина, Ю.Н. Кулюткин, Н.Д. Никандров, П.И. Пидкасистый, М. М. Поташник, В.А. Сластенин және т. б.)
- педагогикалық технологиялар (М.Н. Борулава, П.Я. Галперин, И.Я. Лернер және т. б.);
- қызметтің жеке стилі (Е.А. Климов, Б.С. Мерлин, Н.Ю. Посталюк және т. б.);

Сондай-ақ басқа мәселелер бойынша бірқатар зерттеулер жүргізіп, жоғарыда аталған негіздерді ескере отырып, біз келесі педагогикалық жағдайларды бөліп көрсетеміз, олардың құрылуы, біздің ойымызша, көркемдік және шығармашылық қабілеттердің дамуына ықпал етеді:

- 1) негізгі параметрлері педагог пен студенттің бірлескен шығармашылық өзара іс-қимылы арқылы іске асырылатын бағаламау, қабылдау, белгісіздік, проблемалық болып табылатын сабақтарда шығармашылық орта құру;
- 2) оқу процесіне көркем образ жасау логикасына сәйкес құрылған шығармашылық міндеттер жүйесін енгізу;
- 3) көркемдік - шығармашылық қабілеттерін дамытудың әзірленген әдістемесінің студенттердің бағдарламалық материалды нормативтік меңгеруімен өзара байланысын қамтамасыз ету.

Шығармашылық қабілеттер белгілі бір педагогикалық жағдайларда жүзеге асырылатын іс-әрекетте дамиды. Біз бөлген педагогикалық жағдайларға толық сипаттама береміз.

1. Сабақтарда шығармашылық ортаны құру, оның негізгі параметрлері мұғалім мен студенттің шығармашылық өзара әрекеттесуі арқылы жүзеге асырылатын бағаланбау, қабылдау, белгісіздік, проблемалық болып табылады.

Шығармашылық қабілеттер қоршаған ортадан қауіп-қатер мен мәжбүрлеудің салыстырмалы түрде болмауынан көрінеді және басқалардың мәжбүрлемеген және еркін сезінетін жағдайда жеке тұлғаны қабылдау, жауап беру, әрекет ету немесе қарым-қатынасты білдіреді. Адам қоршаған ортадан қауіп төнген кезде, ол мұқият және тежеледі және өз идеяларын еркін білдіруден қорқады.

Үйлесімді орта екі қажетті сипаттамаға ие: қабылдау және ынталандыру. Шығармашылық үшін қолайлы жағдайларда қоршаған ортаны қабылдаудың өзі жеткіліксіз, қоршаған орта мүшелерін бір-біріне ынталандыру керек (Г.Андерсен, М. И. Меерович, Л. И. Шрагина).

Шығармашылықты көрсету үшін сізге еркін жағдайдағы орта қажет. Зерттеулер көрсеткендей, жетістіктерді ынталандыру, бәсекеге қабілетті мотивация, әлеуметтік мақұлдау мотивациясы жеке тұлғаның өзін-өзі тануына кедергі келтіреді, оның шығармашылық мүмкіндіктерін көрсетуді қиындатады (М. Воллах, Н.Коган).

Шығармашылық өзекті бола алатын орта жоғары дәрежеде белгісіздік пен ықтимал көпварианттылыққа (мүмкіндіктердің байлығы) ие болуы керек. Белгісіздік дайын емес, өз бағдарларын іздеуді ынталандырады, көп вариация оларды табуға мүмкіндік береді.

Психологияда "Жайлы психологиялық орта" ұғымының синонимі "Психологиялық климат" және "Психологиялық атмосфера" ұғымдары болып табылады. Психологиялық климат ұжымдағы қалыптасқан қатынастарды көрсетеді, іскерлік ынтымақтастық сипаты эмоционалды деңгейде көрінетін ұжымның сипаттамаларының бірі деп К.К. Платонов атап өткен, психологиялық атмосфера неғұрлым динамикалық құбылыс, ұжымдағы белгілі бір істі дайындауға немесе өткізуге байланысты салыстырмалы түрде аз уақыт ішінде белгіленген эмоционалды күйлер екені белгілі..

Біздің зерттеуімізде біз шығармашылық орта деп мектеп оқушыларын, колледж, ЖОО студенттерінің көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамытуға әсер ететін неғұрлым қолайлы сыртқы жағдайлар жасауды түсінетін боламыз. Шығармашылық ортаны құру негізінен өзіне сенімсіз адам тәжірибесінің тасымалдаушысы - мұғалімге байланысты деп санаймыз.

Педагогтің практикалық іс-әрекетіндегі шығармашылық әр түрлі, оның көрінісінің әртүрлі аспектілері туралы айтуға болады.

Мәселен, жаңалық проблемаларды шешудің стандартты емес тәсілдерінде көрінуі мүмкін; жаңа әдістерді, формаларды, әдістерді, құралдарды және олардың түпнұсқа комбинацияларын әзірлеуде;

- жаңа жағдайларда қолда бар тәжірибені тиімді қолдануда;

- жаңа міндеттерге сәйкес белгілі тәжірибені жетілдіруде, рационализациялауда, жаңғыртуда;

- дәл білім мен құзыретті есептеу негізінде сәтті импровизацияда, сондай-ақ жоғары дамыған түйсігі;

- бір мәселені шешудің жолдарын көре білу; әдістемелік ұсыныстарды, теориялық ережелерді нақты педагогикалық әрекеттерге айналдыра білуі.

Ю. Н. Кулюткин шығармашылық педагогикалық еңбектің ең маңызды және айналып өтпейтін сипаттамасы екенін атап өтті. Шығармашылық педагогикасы, В. С. Шубинскийдің пікірінше, шығармашылық тұлғаның қалыптасу заңдылықтарын анықтайды. Шығармашылық тұлғаның қасиеттерінің тізімі ұсынылған, әдетте өнімді дивергентті (шығармашылық) ойлаудың

болуына байланысты. Педагогикалық психологияда ол әрқашан репродуктивті (репродуктивті) ойлаудан ерекшеленеді, егер адам дайын білімді игеріп, оны көбейтсе.

Белгілі бір іс-әрекетте, көп білетін бірақ өнімді ойлай алмайтын адам шығармашылық тұлға бола алмайды. Бұл адам жүзеге асырылатын іс-әрекетте роботқа ұқсайды.

Оқушылардың шығармашылық дамуына бағытталған көптеген оқыту технологиялары педагогикалық қабілеттермен қатар мұғалімнің жеке басының шығармашылық қасиеттеріне ие болу қажеттілігін тудырады. Тәуелсіздік, ойлау инерциясын жеңу қабілеті, шынайы жаңа сезім және оны тануға деген ұмтылыс, мақсатқа ұмтылу, ассоциациялардың кеңдігі, байқағыштық, дамыған кәсіби есте сақтау, оқушыларды жұмылдыру, түсіну, қоздыру және олардың мүдделерін қанағаттандыру қабілеті, кәсіби шығармашылық ойлау, ішкі шығармашылық педагогикалық қызметке мотивация, дәстүрлі емес жеке дүниетаным, қиял мен түйсіктің байлығы.

Егер шығармашыл мұғалім суретші туралы айтатын болсақ, онда эмоционалдылық, қиял (қиял), көркемдік, импровизация қабілеті сияқты қасиеттер, біздің ойымызша, ең маңызды деп танылуы керек, өйткені көптеген басқа салалардан айырмашылығы, көркемдік оқытудағы ақпараттылық эмоционалды-сезімтал компонентке жол беріп, екінші орынға шығады.

Мұғалімнің іс-әрекетінде әрдайым оның педагогикалық импровизациясы негізінде жүзеге асырылатын шығармашылыққа орын бар. Педагогикалық шығармашылық пен мұғалімнің импровизациясының өзара байланысын арнайы зерттеген В. Н. Загвязинский былай деп жазды: "Мұғалімнің импровизацияға құқығы ғана емес, импровизация жасамауға құқығы жоқ, ол импровизацияға дайын болуы, жасауға дайын болуы және сабақта ең жақсы шешімдерді іздеуге дайын болу үшін үнемі жұмыс істеуге міндетті. толық және жоспарды тиімді жүзеге асыру керек" .

Педагогикалық импровизация мұғалімнің педагогикалық шығармашылығының және оның өзін-өзі дамытуының маңызды элементі деп санайтын Н.Д. Никандрованың көзқарасы да осы ұстанымға жақын (103).

Оқушылар мен студенттердің шығармашылық қабілеттерін көрсетудің маңызды шарты ол эмпатия және сәйкестік сияқты мұғалімнің шығармашылық тұлғасының қасиеттері.

Эмпатияға көңіл бөлсек эмпатия, түсіну түрінде көрінетін басқа адамның эмоционалды әлемінің ерекшеліктерін түсіну қабілеті болып табылады. Педагог, оқушы мен студенттің сезімдер мен ойларды эмпатикалық түрде түсінген кезде ғана, мұғалім оқушы мен студенттің түсініп, оны қабылдаған кезде ғана өзінің жеке басының барлық бұрыштарын зерттеуге еркіндік сезінеді.

Өз сезімдері мен эмоцияларын білдіру кезінде мұғалім мүмкіндігінше шынайы болуы керек, өзінің шынайы сезімі мен көңіл-күйін қабылдап, белсенді тұлға болуы керек деп болжайды.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР

Біздің зерттеудің теориялық бөлімінде зерттелетін мәселенің даму жағдайы талданады, зерттеуге қатысатын негізгі ұғымдардың мәні нақтыланады, мектеп, колледж, ЖОО студенттердің көркемдік және шығармашылық қабілеттерін дамытуды қамтамасыз ететін педагогикалық жағдайлар кешені әзірленеді және теориялық негізделеді.

Шығармашылықтың табиғатын түсінбестен шығармашылық қабілеттердің мәнін түсіну мүмкін емес. Әдебиеттерді талдау шығармашылықтың мәнін білу проблемасы күрделі және көп қырлы екенін көрсетті. Шығармашылықтың көптеген анықтамалары бар, олардың әрқайсысы осы құбылысты түсінуге деген көзқарастың ерекшелігін көрсетеді. Алайда, жалпы және көркемдік шығармашылықтың мәні Шығармашылық өнімдерде: идеяларда, мінез-құлықта, материалдық объектілерде көрінетіні даусыз және айқын екені жіктелді.

Әдебиеттерді талдау шығармашылық процестің екі жағын анықтады: объективті, оның түпкілікті нәтижесімен анықталады және субъективті, ол түпкілікті өнімнің әлеуметтік маңызы болмаса да, шығармашылық процестің өзімен анықталады.

Көркем шығармашылық проблемасының жай-күйін зерттей отырып, біз қазіргі уақытта бұл ғылымның белсенді назарында деген қорытындыға келдік. Дегенмен, бүгінгі күнге дейін ол қазіргі ғылыми білімнің ең аз дамыған салаларының бірі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде эмоционалды және интеллектуалды элементтер ретінде көркем шығармадағы интуиция мен интеллект арасындағы байланыс мәселесі бойынша зерттеулердің әртүрлі тенденциялары көрсетілген. Біз шығармашылық процесінде бейсаналық және саналы, интуитивті және ақылға қонымды бір-бірін толықтыратын көзқараспен бөлісеміз, бұл "болжам", "түсінік" процесті тиісті ұйымдастырумен эксперименттік жағдайда пайда болады.

Біздің зерттеуіміз үшін жеке тұлғаның мінез-құлқын анықтайтын және жұмыстың нәтижелерін нақты анықтайтын шығармашылық есептерді (миға шабуыл, синектика, ассоциативті әдістер, фокустық объектілер әдісі және басқалары) шешуде эвристикалық әдістерді қолдануға арналған көптеген жұмыстардың маңызды теориялық және практикалық маңызы бар. Атап айтқанда, автордың "Жасанды өлеңдер дизайны" жаңа жобасының негізінде жатқан С.А. Новоселовтың шығармашылық ойлауын жандандырудың ассоциативті-синектикалық әдісі біз үшін ерекше қызығушылық тудырады.

Біздің ойымызша, көркем шығармашылықта шығармашылық шешімдерді іздеу әдістерін қолдану мәселесі өзекті болып табылады. Біздің ойымызша, жарықтандырудың "бағдарламалануын" қамтамасыз ететін "логикалық" және "эвристикалық" әдістердің үйлесімінің шарттарын анықтауға бағытталған зерттеулер әсіресе өзекті болып көрінеді.

Кез-келген шығармашылық іс-әрекет, оның ішінде мұғалімнің немесе суретшінің шығармашылық қызметі-бірінен соң бірі қатаң түрде және осындай реттілікпен шешілетін дәйекті байланысты міндеттерді шешу.

Шығармашылық процесті талдай отырып, шығармашылық нәтижелерін алудың әр түрлі жылдамдығын, олардың деңгейін, маңыздылығын, әр түрлі адамдардағы шешілетін мәселелердің күрделілігін атап өту керек. Әдістердің, іс-әрекеттердің және т.б. жиынтығын игеру шарасы жеке тұлғаның қабілеттеріне байланысты.

Біздің зерттеуіміз үшін қабілет мәселесінде көркемдік және шығармашылық қабілеттер мәселесін зерттейтін бағыттар ерекше маңызды.

Әдебиеттерді талдау бізге "Көркемдік және шығармашылық қабілеттер" ұғымына келесі түсіндіруді ұсынуға мүмкіндік берді-бұл мидың мамандандырылған функционалды жүйелерімен жүзеге асырылатын және қолайлы жағдайларда жаңа көркемдік бейнелер мен мағыналарды құруға байланысты іс - әрекеттің жетістігі мен өнімділігін анықтайтын жеке тұлғаның жеке психологиялық қасиеттері қарастырылды.

Осылайша, көркемдік шығармашылық қабілеттердің дамуын біз жеке тұлғаның жеке психологиялық қасиеттері жаңа көркемдік бейнелер мен мағыналарды құруға байланысты іс - әрекеттің сәтті дамуы мен нәтижелі орындалуын қамтамасыз ететін жағдайларды жасау арқылы шығармашылық қызмет субъектісін сапалы өзгерту процесі деп түсінеміз.

Мектеп оқушылары, колледж, ЖОО студенттерінің шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесін шешу процестің тиімділігіне ықпал ететін педагогикалық жағдайлар кешенін қарастыруды талап етті. Жұмыс барысында біз болашақ мамандардың шығармашылық қабілеттерін дамыту процесін оңтайландыруға ықпал ететін педагогикалық жағдайлардың келесі кешенін бөлдік:

1) сабақтарда шығармашылық ортаны құру, оның негізгі параметрлері педагог пен студенттің шығармашылық өзара іс-қимылы арқылы іске асырылатын құндылықсыздық, қабылдау, белгісіздік, проблемалық болып табылады;

2) оқу процесіне көркем образ жасау логикасына сәйкес құрылған шығармашылық міндеттер жүйесін енгізу;

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Алексеев В. Е. техникалық шығармашылықты дамыту жөніндегі жұмысты жандандыру. - М.: Жоғары мектеп, 1989. - 72 б.

2. Алехин А. Д. Бейнелеу өнері мұғалімін даярлау жүйесі: Дисс рефераты... доктор пед. ғылымдар. - М., 1992. - 32 б.

3. Алиев Ю. М. Композиция бойынша оқу процесінде студенттердің көркемдік - шығармашылық қызметінің тиімділігін арттыру: Автореф. дис ... канд.пед.ғылымдар. - М., 1992. - 16 б.

4. Алиева Е. Г. шығармашылық дарындылық және оның даму шарттары / Оқу қызметін психологиялық талдау. -М.: РҒА ЖК, 1991. - С. 7-17.

5. Альтшуллер Г. С. Шығармашылық нақты ғылым ретінде: бейнелеу есептерін шешу теориясы. -М: Үкі. радио, 1979. - 184 б.

6. Альтшуллер Г. С. Өнертапқыштық есептерді шешу теориясы // ғылым және технологиялық прогресс. - Баку, 1988. - 32 б.

7. Ананьев Б. Г. Сенсорлық таным психологиясы. - М.: Ағарту, 1960.-486 Б.

8. Бабанский Ю. К. Педагогика ғылымы және мұғалімдер шығармашылығын дамыту // Таңдалған педагогикалық еңбектер. - М. А. Педагогика, 1989. - Б. 367-379.

9 Бабанский Ю. К. педагогикалық зерттеулердің тиімділігін арттыру мәселелері. - М.: Педагогика, 1982. - 192 б.

Методически основи на учебния процес

Sarsembekova A.A., Sarsekeyeva Zh.Ye.

E. A. Buketov University of Karaganda

THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF COHERENT SPEECH IN JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS

The development of coherent speech is a complex work, the ultimate goal of which is the formation and development of junior high school students' skills of coherent presentation of their own and others' thoughts in oral form [1]. Therefore, speech development is an important link in the overall educational system for children, ensuring success in academic work in other subjects as well. In turn, information and communication technologies contain various software and hardware tools used to solve pedagogical tasks, which have substantive content and are oriented to interaction with students. Within the framework of ICT application, the development of coherent speech of a young pupil can be presented in several aspects related to the gradual acquisition of language. The first aspect is the development of phonemic hearing and the formation of pronunciation skills of native language phonemes. The second aspect is the mastery of vocabulary and the rules of syntax. In the younger school age, the acquired skills are improved on the basis of speech. Implementing these technologies in classes with younger school-age children solves problems: improving the quality of educational and correctional and developmental work with schoolchildren who have speech deficiencies; developing the intellectual and emotional potential of a schoolchild, compensating for primary disorders, and correcting possible deficiencies; creating and maintaining the motivation of younger students during learning activities.

It is necessary to note the following advantages of information and communication technologies over traditional means of speech development process: interactivity of some technologies, which provides active involvement of each student

in the educational process; audio and video information better attracts and holds the attention of students, significant dynamics of learning assists for effective mastering of the material, formation of memory and imagination; electronic resources allow to increase the motivational readiness of the student for the activity, which positively affects the results of the work; with the help of video information there is an opportunity to show moments from the outside world, observation of which is difficult (movement of planets, natural phenomena, etc.); the ability to simulate certain life situations that are not easy to notice in everyday life. However, you can also specify the following disadvantages in the use of information and communication technology: malfunctioning technology; mismatch between the quality of the equipment and its intended purpose; inappropriate use of technology; lack of methodological manuals on the use of information and communication technologies in the development process, clear methods and techniques for working in this direction [2].

For example, the following ICT can be used in the development of coherent speech of younger students:

1. Use of interactive whiteboards (IW). IWs are a powerful tool in the development of coherent speech in younger students. They allow teachers to create interactive lessons that include various tasks and exercises. For example, a teacher can create a sentence-writing exercise using the interactive whiteboard. Children can drag and drop words and make sentences on the board. The IW can also be used for games where children can play in teams and learn to work in a group.

2. The use of computer programs and applications. There are many computer programs and applications that can be used to develop coherent speech in younger students. For example, it is possible to use apps for reading and writing texts, games for developing vocabulary, games for developing skills of perception and comprehension of the text. To participate in the game, children must read, analyze, and interpret information, which helps to develop their communication skills.

3. Using e-books. E-books can be used to improve coherent speech in younger students. They offer an interactive reading environment, allow children to choose

between different reading options (such as reading on their own or listening to an audiobook), and allow children to take notes and make changes to the text. This helps develop comprehension, analysis, and interpretation skills.

4. The use of online resources. There are many online resources that can be used to develop coherent speech in younger students. For example, online games can be used to help children improve their reading, writing, and speaking skills. You can also use online textbooks and resources that offer interactive lessons and exercises to develop communicative skills.

5. Use of multimedia. Multimedia technology can be used to improve coherent speech in younger students. For example, videos and animated films can be used to help children better understand concepts and ideas, and help them develop critical thinking and analysis skills. In addition, multimedia presentations can be used to organize lessons and demonstrate different concepts.

Informatization of education promotes the growth of students' interest, strengthens cognitive activity, helps build motivation for the development of coherent speech. If we consider the structure of any lesson, we can distinguish three stages: motivation; the content part of the lesson; reflection. In creating motivation in the development of coherent speech in junior high school students, you can use interactive games portal «Kokogame» [3]. Games solve problems of child development at the professional level: each develops a specific skill, tasks are adjusted to the ability of the student and the tasks of the specialist. Computer speech therapy programs («Games for Tigr», «Speech Development. Learning to Speak Properly») are used for the same purposes. These programs were based on the following psychological and pedagogical principles: the systemic and activity approach to the development of speech; a game form of training; interactivity; an individual approach to learning (the complexity and volume of exercises can be adjusted to the level of speech development of each student); objectivity (the programs record the state of the student's speech development at all stages of the remedial process); formation of psychological and pedagogical conditions to create positive motivation.

Information and communication technologies can be used at any stage of work in the development of coherent speech of younger students: at the beginning of the lesson to indicate the topic, at the preparatory stage when doing articulation exercises, it is advisable to use electronic presentations; as an accompaniment to explanations: presentations, electronic aids for demonstration on the computer and multimedia projector; the use of multimedia presentations makes it possible to reach the capacity, accessibility, clarity of information, emotional appeal and multifunctionality; computer programs simulating the pronunciation of sounds («Visual Pronunciation Trainer», consisting of 6 modules); when automating set consonant sounds in syllables, words, phrases and coherent speech; to control the assimilation of the material: the use of presentations by parents at home to consolidate the passed material and work on mistakes [4]. There are now quite a few computer programs on the Internet aimed at developing coherent descriptive speech. The program «Speech Development. Learning to speak correctly online». The program contains four sections, one of which is «Development of coherent speech», in which a child is offered an algorithm for creating a descriptive story. Logopedic simulator, which presents material on the formation of the skill of constructing a coherent statement. In the exercise «Story by picture» presented 21 paintings by artists [5]. Schoolchildren need to make a story with a description of what is depicted in the picture, as well as describe the feelings generated by viewing the paintings. After all, to develop coherent speech of schoolchildren means to instill in them a number of specific skills: the ability to understand the topic, to think about it, to comprehend it, the ability to disclose the topic of the essay with relative completeness. Work on any coherent text begins with the question «about what?». Preparation for understanding the topic is carried out in the retelling, in the statement, in the analysis of samples, and the independent disclosure of the topic is carried out in the essay. Preparing for a story or essay, students select material that corresponds to the theme of the essay: the ability to subordinate their essay to a certain (main) idea; the ability to gather material for a story, essay, or other coherent text. Collecting material sometimes takes a long time and requires systematic observation and sometimes notes; the next skill is the systematization of material, its

arrangement in the necessary sequence, the ability to make a plan of the forthcoming coherent text and write, adhering to the planned sequence and the made plan; the ability to use means of language in accordance with literary norms and the objectives of the statement, i.e. the ability to express your thoughts correctly. In order to successfully work on a coherent the prepared language base is needed: it is necessary to have a sufficient stock of vocabulary, syntactic skills. Systems of exercises with words, phrases and sentences, as well as mastering exemplary texts (i.e. language environment) serve this purpose.

Therefore, it is necessary to plan the development of students' coherent speech with the help of ICT for a long period of time, e.g. for a whole school year. Under this condition, the plan can include different types of exercises, different topics, formation of different skills. The plan should cover all types of compositions, essays, stories and other exercises available to the students' age. This will allow a versatile development of coherent speech of students.

In conclusion, we note that information and communication technologies can provide the necessary conditions for more effective speech therapy work, namely emotionality, brightness, accessibility of a large amount of visual material, audio and video information for the rapid construction of motivation. Further development of ways to use information and communication technologies in educational work is a promising area of research work.

References:

1. Publin A.S. The use of technology in the development of coherent speech of younger students // PNIO. - 2020. - 1(43). – 70-81.
2. Izmailova R.G., Sheinova T.G. Innovative technologies in the development of speech of preschoolers and primary schoolchildren // Perspectives of science and education. – 2020. - 1(43). - 97-104.
3. Shadrina L.G., Efimova O.V. Teaching coherent descriptive speech to children of senior preschool age with speech underdevelopment problems // The Education and science journal. - 22(4). – 2020. - 146-165.
4. Parveen B.W. Use of technology in improving speaking skills // Journal of English language and literature (JOELL). – 2016. - 3(2). – 71-78.
5. Rowena V.S. Technology in teaching speaking and its effects to students learning English // Journal of Language and Linguistic Studies. - 17(2). – 2021. - 958-970.

Жулькова А.Н.

Учитель коррекционной ритмики

г.Караганда

Жадрина Б.М.

Методист, учитель коррекционной ритмики

г.Караганда

Рябцева Т.А.

Учитель коррекционной ритмики

г.Караганда

РИТМИКА В СИСТЕМЕ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Поддержка граждан с особыми потребностями является одной из основных направлений социальной политики Республики Казахстан. «В первую очередь, государство обеспечит равенство возможностей и справедливость для всех. Будут гарантированы высокий уровень общественных благ и поддержка социально уязвимых категорий населения, в том числе граждан с особыми потребностями» - говорится в послании народу Казахстана президента К.-Ж. Токаева от 1 сентября 2022 г.

И разумеется, одной из важных задач государства становится забота о детях с особыми образовательными потребностями: их образовании, воспитании и социализации с тем, чтоб впоследствии они вели как можно более близкий к обычному образ жизни, как можно более эффективно могли позаботиться о себе, организовать свой быт, в меру своих возможностей смогли реализоваться в трудовой деятельности. Одним из актуальных направлений коррекционно-развивающей работы с такими детьми является ритмика, так как она оказывает всестороннее воздействие на личность ребенка.

Ритм пронизывает всю жизнь человека. Ритмическая организация жизнедеятельности проявляется в активности мозга, работе сердечно-сосудистой, дыхательной [1], эндокринной систем [2], усвояемости лекарств.

Биологические ритмы — фундаментальное свойство органического мира, обеспечивает его способность адаптации и выживания в циклически меняющихся условиях внешней среды [3].

Временная сетка биологических ритмов – длительностью от более, чем 10 лет до нескольких часов – задает внутренний стандарт деятельности организма. Музыка и танец – те виды творческой деятельности человека, в которых ритмическая организация дана в наиболее явном виде – именно за счет взаимодействия с внутренними, биологическими ритмами оказывают глубинное и всестороннее влияние как на физиологическое состояние, так и на психическую деятельность человека.

Советский психолог Б.М. Теплов, отмечая моторную природу чувства ритма, указывал, что движения как таковые ещё не образуют музыкально-ритмического переживания, хотя и являются органическим компонентом, необходимым условием его возникновения. Это обусловлено тем, что ритм в музыке носитель определённого эмоционального содержания. Следовательно, чувство ритма имеет не только моторную, но и эмоциональную природу. Оно характеризуется Б.М. Тепловым как способность активно переживать (отражать в движении) музыку и вследствие этого тонко чувствовать эмоциональную выразительность временного хода музыкального произведения. Известно, что художественный образ музыкального произведения передаётся целым комплексом средств выразительности: звуковысотностью, ритмической организацией, ладовыми соотношениями, тембрами и т.д. Слушая музыку, человек воспринимает эти средства благодаря соответствующим способностям (звуковысотным, ритмическим слухом, ладовым чувством и др.).

Художественно-содержательное исполнение музыки создает естественные предпосылки для воспитания и развития музыкально-ритмического чувства, понимаемого «как способность активно переживать (отражать в движении) музыку и вследствие этого тонко чувствовать эмоциональную выразительность временного хода музыкального движения» [4]. Далее, чувство музыкального ритма — и это его вторая характерная особенность — двигательно-моторного в

своей основе. Специальными исследованиями доказано, что ритмическое переживание музыки всегда сопровождается теми или иными двигательными реакциями (проявляющимися в виде различных мускульных иннерваций, типа подсознательного, как говорят, «машинального» отбивания ритма ног, лёгких «аккомпанирующих» движений пальцев, гортани, корпуса и т.д.). Иными словами, музыкально-ритмическое переживание человека так или иначе опосредуется его мышечным чувством. Эта позиция полностью разделялась и таким авторитетным теоретиком и практиком в вопросах ритма, как Э. Жак-Далькроз: «Без телесных ощущений ритма... не может быть воспринят ритм музыкальный. В образовании и развитии чувства ритма участвует все наше тело». [5] На основе этих предпосылок построены различные системы ритмического воспитания, включающие в себя маршировку, разного рода движения под музыку и т. д. Формирование чувства ритма у учащегося — одна из наиболее важных задач музыкальной педагогики и в то же время — одна из наиболее сложных.

В учебном процессе специальных образовательных организаций элементы музыки и танца обычно используются в процессе занятий ритмикой – особом виде музыкальных занятий, на которых используются движения под музыку как элемент танцев, упражнений и игры.

Как методическая система ритмика возникла в конце 19 в. по инициативе швейцарского композитора и педагога Ж.Э. Далькроза и получила впоследствии широкое распространение в различных воспитательных и учебных заведениях многих стран. Советская система музыкально-ритмического воспитания разработана профессором Н.Г. Александровой и её учениками [6].

Наряду с пением и слушанием музыки, занимающими основное место в музыкальном воспитании детей, ритмика развивает у детей музыкальные способности, музыкальный слух, музыкальную память, чувство ритма, воспитывает у них эмоциональную отзывчивость на музыку, формирует умение осознавать её содержание, средства музыкальной выразительности и передавать их в движении. В занятиях по ритмике используются гимнастические,

танцевальные, имитационные движения, способствующие физическому развитию детей, выработке у них правильной осанки, координации движений, ориентировки в пространстве. Музыкально-ритмические упражнения должны отвечать интересам и возможностям ребёнка, поэтому основное место среди них занимают игры, хороводы, пляски, несложные гимнастические упражнения, взаимно дополняющие друг друга.

На занятиях по ритмике дети учатся двигаться в соответствии с характером музыки, её темпом, ритмическим рисунком, акцентами, метром, пульсацией. Усложнение предусмотренных программой по ритмике знаний и навыков, связанных с темпом, метроритмом, формой музыкального произведения, направлено на их постепенно возрастающую детализацию, более тонкое различение, большую произвольность в выполнении движений.

Ритмику традиционно используют в коррекционно-развивающей работе с детьми с особыми образовательными потребностями. Это связано с многогранностью, которая сочетает в себе средства музыкального, пластического, спортивно-физического, художественно-эстетического развития. В процессе обучения все эти средства взаимосвязаны.

Ритмика способствует правильному физическому развитию и укреплению детского организма. Развивается эстетический вкус, культура поведения и общения, художественно - творческая и танцевальная способность, фантазия, память, обогащается кругозор. На занятиях ритмики постоянно чередуются нагрузка и отдых, напряжение и расслабление. К увеличению напряжения и нагрузки ученики привыкают постепенно, что благотворно сказывается потом на других уроках.

Специфические средства воздействия на учащихся, свойственные ритмике, способствуют общему развитию детей с ООП, коррекции недостатков физического развития, общей и речевой моторики, эмоционально-волевой сферы, воспитанию положительных качеств личности (дружелюбия, дисциплинированности, коллективизма), эстетическому воспитанию. Правильное развитие двигательной сферы детей оказывает положительное

воздействие на формирование интеллекта, духовных качеств личности, развитие общих способностей (воли, выносливости, дисциплины, коммуникативности, памяти, мышления, способности ориентироваться в пространстве, координации движений, творческой инициативы).

Литература:

1. Галимова А.Г., Толстихин А.Н., Кудрявцев М.Д., Колодочкин А.А. Взаимосвязь инфрадианных биологических ритмов с циркадианными и сезонными ритмами и их влияние на функциональное состояние человека // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. 2019. №3. С.21-26.
2. Власенко Н.Ю. исследование уровня кортизола и его циркадианного ритма у пожарных // Символ науки: Международный научный сигнал. – 2016. - №1-3(13). – С.17-18.
3. Русланов Д.В., Краузе Т.М. Ритмы и психология: новые подходы в исследовании циркадианных ритмов психической активности человека в онтогенезе // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2008. – №8. – С.133-138.
4. Теплов. Б.М. Психология музыкальных способностей // Избранные труды: В 2 т. — М.: Педагогика,1985. — Т.1. — 328 с.
5. Цыпин. Г.М. Психология музыкальной деятельности: Проблемы, суждения, мнения. М.: — Интерпракс,1994. — 384 с.
6. Режим доступа:
<http://pedagogic.ru/pedenc/item/f00/s02/e0002084/index.shtml>

Стратегически насоки на реформата в системата на образованието

М.э.н. Елеусинова А.У.

К.ф.-м.н. Дальбекова К.С.

К.ф.-м.н. Беркимбаева С.Б.

*Университет Международного бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы,
Казахстан*

О РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В ЭКОНОМИКЕ

Под принципами обучения понимают методы и средства, которые используются для достижения образовательных целей. Обучение в высшей школе подразумевает определенную специфику, связанную прежде всего с поставленными целями.

Изучение дисциплины «Математика в экономике» позволяет формировать у студентов теоретические знания экономико-математических методов, умения практически применять экономико-математические методы для моделирования реальных экономических ситуаций.

Изучение математики в экономике в университете международного бизнеса им. К. Сагадиева подразумевает овладение студентами таких тем, как матрицы и определители, обратная матрица, ранг матрицы, системы линейных алгебраических уравнений, решение систем линейных алгебраических уравнений и неравенств, векторы и системы векторов, прямая на плоскости, функция, предел функции, замечательные пределы, непрерывность функции, производная и дифференциал функции, производные высших порядков, частные производные, экономико - математическое моделирование, задачи математического программирования, прикладные математические модели, случайные события и случайные величины, законы распределения случайных величин, система случайных величин, функции случайных величин.

Одним из первых выделяют принцип сознательности и активности. Реализация которого подразумевает, что студент должен осознавать, для чего он получает знания и быть мотивированным. При изучении математики в Вузе студенты экономических ОП знакомятся с syllabusом, в котором прописаны цели и задачи изучения дисциплины, основные результаты, а также связь с другими изучаемыми предметами.

Принцип наглядности предполагает использование различных приемов и средств, иллюстрирующих изучаемый материал. Это один из самых известных и интуитивно понятных принципов обучения, использующийся с древнейших времен. В его основе — строго зафиксированные научные закономерности: органы чувств человека обладают разной чувствительностью к внешним раздражителям, у подавляющего большинства людей наибольшей чувствительностью обладают органы зрения; пропускная способность каналов связи от рецепторов к центральной нервной системе различная: оптического канала связи — $1,6 \times 10^6$, акустического — $0,32 \times 10^6$, тактильного — $0,13 \times 10^6$ бит/с. Это означает, что органы зрения «пропускают» в мозг почти в 5 раз больше информации, чем органы слуха, и почти в 13 раз больше, чем тактильные органы; информация, поступающая в мозг через органы зрения (по оптическому каналу), не требует значительного перекодирования, она запечатлевается в памяти человека легко, быстро и прочно.

Математика в экономике обладает достаточно большим арсеналом учебного материала, подкрепляющим использование формул математики при решении конкретных задач экономики. Использование презентаций, видеолекций, схем, графиков при проведении лекционных и семинарских занятий закрепляют полученный эффект.

Математика, являясь систематичной наукой, предполагает внедрение принципа систематичности и последовательности. Изучение данной дисциплины предполагается на первом курсе, для возможности дальнейшего применения студентами при изучении специальных дисциплин.

Изучение математики подразумевает как наличие контактных часов, так и времени для самостоятельного изучения материала студентами. Это формирует принцип прочности усвоения материала.

Принцип доступности указывает на подбор изучаемого материала в соответствии с индивидуальными возможностями слушателей. В Вузах студенты-первокурсники уже обладают необходимыми физиологическими и когнитивными навыками для эффективного усвоения разделов высшей математики, применяемой в экономических расчетах.

Обучение в высших учебных заведениях отличается научностью изложения и подачи материала, подразумевает глубокое знание преподавателями научных особенностей дисциплины, что совпадает с принципом научности. Применение математических методов для анализа и прогнозирования экономических отношений, интерполяции и экстраполяции позволяет студентам проводить научные изыскания и исследования.

Принцип связи теории с практикой. Все изучаемые темы подразумевают нахождение решения экономических задач математическими методами. Например, транспортные задачи, являясь задачами линейного программирования специального типа, предполагают нахождение оптимального решения и решений, критерием которого является минимизация затрат на перевозку груза. Алгоритм решения таких специальных задач линейного программирования позволяет решать конкретные транспортные задачи.

При изучении темы «Задачи математического программирования» показываются графические и аналитические методы решения, при этом все примеры имеют практический характер, как оптимальное производство, задачи о диетах и другое.

Принцип творческого развивающего обучения в университете международного бизнеса им. К. Сагадиева, а также научности по всем изучаемым дисциплинам можно продемонстрировать на примере подготовки студентами научного исследования в рамках *research oriented study*.

Научно–исследовательская работа представляет собой самостоятельно проведенное исследование студента, раскрывающее его знания и умение их применять для решения конкретных практических задач. Работа должна носить логически завершенный характер и демонстрировать способность обучающегося грамотно пользоваться специальной терминологией, ясно излагать свои мысли, аргументировать предложения.

Студентам необходимо предоставить работу, которая будет включать:

- 1) введение
- 2) гипотезу
- 3) основную часть
- 4) заключение
- 5) обзор литературы

Студенты проводят самостоятельное исследование, опираясь на полученные знания, консультации преподавателя, научно – исследовательскую литературу.

В процессе преподавания математики в экономике в высшей школе реализуются принципы обучения, их эффективность может быть оценена степенью достижения целей обучения.

Литература:

1. Елена Александровна Булахова. 12 принципов обучения // Образовательный портал «Справочник». — Дата последнего обновления статьи: 04.12.2022.

https://spravochnick.ru/pedagogika/principy_obucheniya/12_principov_obucheniya/

2. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов - 100 ответов: учеб. пособие для вузов/ И. П. Подласый - М.: ВЛАДОС-пресс, 2004

Съвременните методи на преподаване

Yarema T.V., Tentekbayeva Zh.M.

Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Kazakhstan

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN HIGH SCHOOL BASED ON ACTION RESEARCH APPROACH

Knowledge is educational information, necessary and sufficient for the formation of professional competences characteristic at a certain level of education.

The assimilation of knowledge can be carried out at four interrelated successive levels: 1. familiarization, memorization and recognition; 2. assimilation and understanding; 3. heuristic level based on the ability to apply knowledge; 4. creative level, which is characterized by the search, the selection of knowledge, their creative comprehension and application in non-standard situations.

Increasing level of mastering knowledge, we can achieve the strong development of students' individual, creative and psychological potentials. However, to achieve this level it is necessary to apply active methods and means of training. Fundamental educational information is the information that is crucial for the formation of competencies and / or basic knowledge, without which it is impossible or difficult to grasp the subsequent topics of the same or other academic disciplines.

This information has a great influence on the quality of education. For example, in the discipline "Marketing", such didactic units as goals, objectives, principles, objects, means, methods, marketing strategies, marketing environment, etc. can be attributed to the fundamental information. In commodity research, these items include formulating and preserving them. Fundamental training information should be defined in an enlarged form in the CRP, more extensive - in the sample and work plans, lecture notes, tests for self-control, current, intermediate, final and certification control.

However, with all the importance of fundamental educational information, it cannot and should not be the only one. Along with it, it is necessary to use additional information.

Additional information is intended to ensure the assimilation of knowledge, the formulation of skills, the development of the outlook of creative activity and independence of students' thinking. In addition, additional information is used to substantiate the underlying information (certain provisions, show the evolution of ideas, theories, etc.), as well as identify interdisciplinary connections, basic knowledge of previous academic disciplines showing the professional significance of knowledge.

An example of additional information is the justification for the choice of certain means of product promotion, marketing communication methods and marketing strategies.

Auxiliary information is intended to illustrate the fundamental and additional information, the development of cognitive interest, the formation of a positive motivation to learn. The function of transmitting this information can be performed by technical means of education (video films, tables, layouts, etc.).

Knowledge is necessary for the development of mental activity, the accumulation of the necessary professional, methodical, logical, theoretical and other information. However, besides this, the student must master procedural information, that is, he must know how to carry out certain operations of practical (professional) activity. Without this knowledge, skills cannot be formulated.

Skills are the ability to perform certain activities based on existing theoretical knowledge. For example, in marketing it is the ability to conduct marketing research, develop or select a marketing strategy; in merchandising - to evaluate goods by quality, to form an assortment, to identify goods, etc. Organizational forms of training such as seminars, business games, practical and laboratory classes are most suitable for the formation of skills. However, in these classes it is impossible to form many

professional skills, since due to the lack of classroom time, they need enough practical experience, conducting trainings, classroom, extracurricular independent work. Activities common to different disciplines can also formulate skills when using traditional and innovative activities (for example, independent work skills: read intelligently, write the author's text, listen, speak, analyze, etc.)

Practical experience is a set of theoretical knowledge, skills and abilities of their application in professional activities or situations that model them.

This most important element of the content of training is for employers the most important and sometimes the only criterion for assessing the professional competence of an employee who is accepted or invited to work in an organization, and this criterion is most often evaluated on the basis of formal criteria - records in the workbook. However, these signs are clearly insufficient for assessing the quality of training for specialists with higher and secondary professional education. In our opinion there are seven steps to get started with action research:

1) Identify the problem area you'd like to focus on. It could be how a particular student behaves or simply an area of your teaching you'd like to be better at, such as error correction or teaching pronunciation. To start your reflection, ask yourself: What one area of your teaching practice would you like to improve the most?

2) Create your research question. Once you've identified this problem, you should reformulate it into a concise research question. Remember, the action research project is going to be based around this question, so make sure that it's both relevant and meaningful enough to generate more than just a 'yes/no' answer. An example research question might be: To what extent do students respond differently to delayed and immediate error correction feedback on spoken production activities?

3) Read up on your topic of interest. After having designed your research question, you'll want to read around the topic you've chosen. What have other teachers, teacher trainers, researchers discovered regarding this issue? A quick search online

should help provide you with some more background information on the topic and provide you with some more ideas about how to carry out your research.

4) Collect your baseline data. Now you know more about the topic, it's time to think about how to best design your action research project. How are you going to collect data that can be used to answer your research question? Before you do this, though, you'll need to have a better idea of what the current situation is like in your classroom. To do this, you'll need to collect some baseline data from your participants. For example, if you're investigating error correction techniques, try recording your lesson to see whether you mostly use delayed or immediate feedback when error correcting students during spoken production tasks. You may also want to have students complete a questionnaire, or interview them – on their attitudes towards certain types of error correction. Note: video recording will require permission from your students (or their parents if teaching young learners). If this is not possible just record the audio of your class (using a mobile phone or dictaphone) and assure your students it will be deleted once you've finished your research.

5) Design your action research project. Using this baseline data, you can develop a more concrete plan of action for your research project. When designing your study, think about the aspect of teaching that you're focusing on, and how you can change it. E.g. If you discover from your baseline data that you predominantly use immediate error correction feedback techniques, your action research project may look at replacing this with delayed error correction feedback. Remember, in an action research project, the aim is to measure how your changed approach differs to the baseline data collected at the beginning.

6) Collect your data. Now you have a more detailed plan, you can start collecting actual data. This could be done with a questionnaire or a test, but could also involve recording your lessons or interviewing your students. Once this has been collected, evaluate the results carefully. What do they show? What can you transform about your teaching? Once you've had time to reflect on this, it's time to collect new data. Perhaps, for example, this particular cycle of action research showed that students

prefer delayed error correction when speaking because it makes them less nervous. However, interviews suggest that students aren't sure if delayed error correction helps them to speak more accurately. Therefore, the next cycle might involve recording some students during speaking tasks, and analysing the accuracy of their language.

7) Share what you've learned. It's great to do action research and improve different areas of your teaching but make sure you share the results too. Seeing other teachers benefit from your hard work can be really satisfying and motivate you to carry out more research. Why not to run a short workshop at your school? Or write a blog post about your findings. You could even submit a proposal to present your results at a conference.

Action research is very popular in education because there is always room for improvement teaching and process. There are many methods of teaching in the classroom, but action research method offers opportunity for continued reflection. In all professional fields, the goal of action research is to improve processes. Action research is also beneficial in areas of teaching to be explored or settings in which continued improvement is the focus.

References

1. Dick B. A beginner's guide to action research [Online]. Available at http://www.uq.net.au/action_research/arp/guide.html
2. Atkinson M.J. The Question of «Eclecticism»: Studies in Later Greek Philosophy (Hellenistic Culture and Society, III). University of California Press, 286 p., 1988.
3. Minyar – Belorucheva A.P. Linguistic bases of teaching foreign languages. Textology of scientific speech. Methodology of teaching foreign languages in higher education. Moscow, pp. 4-11, 2011.
4. Rogushina T.P. Integrated approach to teaching languages. Internet Journal “The first of September” doi: <http://festival.lseptember.ru/articles/314201/>.
5. Rogers T. Methodology in the New Millenium // English Teaching Forum, 2014. Vol. 38 №2.

M.p.s., senior lecturer V.G. Stepanenko

M.p.s., senior lecturer N.P. Sheveleva

North Kazakhstan University named after M. Kozybaev, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF STUDENTS' DIVERGENT THINKING BY USING MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND ACTIVE LEARNING METHODS

Introduction

With the development of scientific and technological progress, the amount of information required for assimilation is increasing. Information quickly becomes outdated and needs to be updated. It follows from this that learning, which is focused on memorizing and retaining material in memory, will only partially be able to meet modern requirements. This means that the problem of developing such skills that would allow the student to independently assimilate a constant stream of new information arises. We need new methods and approaches in teaching that could help us to learn independently, independently find and assimilate the necessary information. [1]

In this regard, the emphasis in the study of academic disciplines is transferred to the process of cognition itself, the effectiveness of which depends entirely on the cognitive activity of the student himself. The essence of active teaching methods aimed at the formation of skills and abilities is to ensure that students perform those tasks in the process of solving which they independently master skills and abilities. The manifestation and development of active teaching methods are due to the fact that the training was given the task of not only acquiring knowledge by students and forming professional skills and abilities but also developing the creative and communicative abilities of the individual, forming a personal approach to the emerging problem. Thus, the direct involvement of students in active educational and cognitive activity in the course of the educational process is associated with the use of techniques and methods that have received the generalized name "active teaching methods". The problem of

personality activity in learning as a leading factor in achieving the goals of learning, the overall development of the personality, and its professional training require a fundamental understanding of the most important elements of learning and states in the thought that the strategic direction of activating learning is not to increase the volume of transmitted information, not to strengthen and increase the number of control measures, but the creation of didactic and psychological conditions for the meaningfulness of the teaching, the inclusion of the student in it at the level of not only intellectual but personal and social activity. [5]

Research methods

Active learning involves the use of such, a system of methods, which is mainly aimed not at the presentation of ready-made knowledge by the teacher, their memorization and reproduction, but at the independent mastery of knowledge and skills by students in the process of active mental and practical activity.

The general tasks of specialist training also determine the choice of teaching method. The teacher should always remember that learning is not only the assimilation of knowledge and skills but also the development and education of students. For the development of creative professional thinking, active learning methods are widely used: heuristic conversations, and educational discussions; for the development of cognitive interests and abilities - independent work with additional literature, analysis of problematic situations, and solving situational problems. [6]

Active learning methods are divided into: simulation methods (playing and non-playing), based on the simulation of professional activities, and non-simulation.

Non-game methods include analysis of problem situations, actions according to instructions, etc. And game methods are divided into business games, didactic or educational games, game situations, role-playing games, and simulation games.

Game procedures and techniques include means of implementing individual, single principles. First of all, various forms of activation of lectures and other traditional forms of education, game pedagogical techniques, separate means of activation, for example, a lecture using the method of case analysis in the form of an illustration carried out by a teacher, a binary lecture, a problematic lecture, a creative

task - implementing the principle of problematic: a lecture, a press conference, a lecture-discussion, a lecture-conversation - realizing the principle of dialogue communication. [3]

An example of a game situation can be considered discussion sessions held in an expanded form, with unplanned speeches and opposition, when it is not known in advance who and in what capacity will participate in the discussion. As well as situations used for role-playing games, theatrical games, simplified management pieces of training, etc. Non-imitation methods are understood as an internship at the workplace, programmed training, a problematic lecture, and final work.

Characteristics of the main active teaching methods:

Problem-based learning is a form in which the process of cognition of students approaches to search and research activities. In cooperation with the teacher, students “discover” new knowledge for themselves, and comprehend the theoretical features of a particular science.

The main didactic method of "turning on" the thinking of students in problem-based learning is the creation of a problem situation that has the form of a cognitive task, fixing some contradiction in its conditions and ending with a question that objectifies this contradiction.

Analysis of professional situations - the method develops the ability to analyze unrefined life and production tasks. Faced with a specific situation, the student must determine whether there is a problem in it, what it consists of, and determine their attitude to the situation.

Role-playing is a gaming method of active learning, characterized by the presence of a problem, the distribution of roles between the participants in its solution, and the introduction by the teacher of corrective conditions during the lesson. For example, using the method of role-playing, sisterly manipulation can be imitated;

The method of game production design significantly activates the study of academic disciplines and makes it more effective due to the development of skills in the design and construction activities of the student. [4]

The seminar discussion is formed as a process of dialogical communication of the participants, during which the practical experience of joint participation in the discussion and resolution of theoretical and practical problems is formed.

"Round table" is a method of active learning, one of the organizational forms of cognitive activity of students, which allows them to consolidate the knowledge gained earlier, fill in the missing information, from the ability to solve problems, strengthen positions, and teach the culture of discussion. Along with the active exchange of knowledge, students develop professional skills to express thoughts, argue their views, justify proposed solutions and defend their convictions.

Brainstorming is a widely used way of generating new ideas to solve scientific and practical problems. Its goal is to organize a collective mental activity to find non-traditional ways to solve problems.

In the technology of active learning, the "forced activity" of participants is determined by the conditions and rules under which the student either actively participates, thinks hard, or generally leaves the process. The main didactic tasks facing teachers are to interest students in their experience, to awaken a sense of the new, and to evoke a reflective self-assessment of their own practice. Active teaching methods allow us to equally solve three educational and organizational tasks: to subordinate the learning process to the control influence of the teacher, to ensure active participation in the educational work of both prepared and unprepared students, establish continuous control over the process of assimilation of educational material. Thus, active learning methods are learning by doing. So, for example, L.S. Vygotsky formulated a law that says that learning entails development since a person develops in the process of the activity. It is in the active activity directed by the teacher that students acquire the necessary knowledge, skills, and abilities for their professional activities, and develop creative abilities. Active methods are based on dialogic communication, both between the teacher and students and between the students themselves. And in the process of dialogue, communication skills develop, the ability to solve problems collectively, and most importantly, the speech of students develops. Active teaching methods are aimed at attracting students to independent cognitive activity, arousing personal interest in

solving any cognitive problems, and the possibility of applying the acquired knowledge by students. The purpose of active methods is to ensure that all mental processes participate in the assimilation of knowledge, skills, and abilities. [2]

Thus, active teaching methods create conditions for the formation and consolidation of professional knowledge, skills, and abilities of students, create the necessary conditions for the development of skills to think independently, navigate in a new situation, find their own approaches to solving problems, establish business contacts with the audience, which determines professional qualities of a future specialist, equip with the basic knowledge necessary for a specialist in his qualifications, form professional skills and abilities, because the theory is necessary for practice, and practice for theory.

As well as active teaching methods allow students to develop divergent thinking. In these modern conditions of modernization higher education, due to the signing of the Bologna process by Kazakhstan, the problems of forming divergent thinking of students are relevant. The market needs, first of all, those specialists who can generate a large number of new, sometimes non-standard solutions, with a high degree of adaptability, but also with the ability and skill, “intuition” to select the most effective from this multitude of non-standard ideas.

In modern conditions of modernization of higher education, due to the signing of the Bologna process by Kazakhstan, the problems of forming divergent thinking of students and the development of criteria for organizing and evaluating tasks aimed at developing divergent thinking of university students are relevant. The market needs, first of all, those specialists who can generate a large number of new, sometimes non-standard solutions, with a high degree of adaptability, but also with the ability and skill, “intuition” to select the most effective from this multitude of non-standard ideas.

It seems possible to define these specialists as those who are able to think not only linearly, but also diversified, critically and objectively. Particularly interesting, in our opinion, is the application of the principles of the development of divergent

thinking in the field of professional development of a teacher of higher education, which is, in the broadest sense, the area of our professional interests.

To fully understand the issue, it is still necessary to define divergent thinking. So, being the author of the concepts of "divergent" and "convergent" thinking, Guilford himself defines these two concepts as follows: [7]

Divergent thinking is a form of thinking based on the strategy of generating multiple solutions to a single problem.

Convergent thinking is a form of thinking based on the strategy of accurately using pre-learned algorithms for solving a specific problem. It is this kind of thinking that is common in the training of specialists in the traditional education system.

Thus, it is proposed to use the organization of research work in practical classes and SIW as one of the ways to activate divergent thinking. [8] Research work in relevant practice areas also allows the implementation of the principles of contextual learning, and the formation of competencies and skills of the student, in accordance with the needs of reality, which will allow the formation of competitive specialists. Working on practical projects, the student also gets the opportunity to choose a specific specialization, which means that he himself can clearly determine what knowledge and skills he will need to write a project of high quality. This can serve as an additional motivation for self-education, or asking appropriate questions to the teacher, who can act as a consultant and give directions to find the necessary knowledge and information.

Based on the foregoing, it can be noted that there is a need to implement a student-centered approach to learning because undoubtedly, each student will choose topics for research and carry out them to the extent, in accordance with their abilities. When organizing this form of education, it is very important not to impose and distribute some ready-made topics among students, but on the contrary, it is the students themselves who must choose within the discipline the topics of interest to them for research.

The successful implementation of the mentioned approaches requires the use of an effective evaluation system, since traditional tasks are easier to evaluate, they are more linear and require students to solve in a certain way and can be reduced to only one specific answer, in the form of a number or some specific answer. In this case, the teacher faces many tasks of evaluating versatile parameters when a student is doing research work. When evaluating research projects aimed at developing divergent thinking, it is also possible to use the principles of Bloom's Taxonomy, which can assess the level of assimilation of new knowledge by students. Bloom's taxonomy allows you to very clearly form a system for evaluating students' research projects, and distribute points according to the level of complexity of its implementation, which means that you can combine the above principles of assessment and form a synthesized approach that allows you to combine various concepts of innovative learning technologies.

It is especially important that students can not only answer questions but also compose questions themselves, using the so-called "Bloom's Chamomile". [10] This method involves the development of certain types of questions that reveal each block of the presented pyramid. This method allows the teacher to form questions of various levels of complexity and diagnose the quality of the knowledge gained during a practical lesson.

As it seems to the authors, such tasks allow students to develop divergent thinking, because they have to consider a large number of directions and areas in the study of one issue. Also, when forming a question, students will already in parallel look for answers to them, because this is the only way to be sure of the correctness of the wording of the question. This principle is not typical for the traditional education system because it is more usual when questions are formed and asked only by teachers, and not by students.

It can also be noted that the traditional system has some limitations related to the peculiarities of conducting lectures, practical classes, and the organization of the IWS. Due to time constraints, strict educational standards and large student flows in groups,

unfortunately, in most cases, teachers manage to cover only the two lower blocks (knowledge and understanding) from the presented levels of the Bloom pyramid, and only in very rare cases go higher. This is what defines the gap between university education and real practice.

In fact, most employers emphasize that today's university graduates in many specialties, unfortunately, do not have the elementary skills and abilities that they should use in the performance of their job duties. [11] As you know, it takes an average of 3 years for a graduate to fully adapt to the professional requirements of the position and acquire the necessary skills. This is also associated with large personal time and labor costs for the graduate, not to mention the psychological component, when he may feel absolutely “unsuitable”.

Results of a research

Based on the foregoing, it can be determined that at the present stage, it is necessary to develop tasks that can not only give theoretical knowledge to students but also develop divergent thinking but also able to cover all the blocks of Bloom's taxonomy.

This system allows, by motivating students to get points to do various work, to look for additional literature, and therefore improve the quality of the knowledge gained. For the optimal organization of such classes, it is necessary at the beginning to give a choice without repetition of all the topics of the discipline (usually about 10-20 topics on average), this will allow each student to specialize in a particular issue, and this will also avoid banal "cheating". As a result, the student will be busy every week throughout the semester - in the presented scheme we are talking about 10 weeks, but I want to warn you that this is only a principle, the distribution of terms and points, as well as types of classes, of course, each teacher will produce in accordance with their vision, as well as the specifics of the discipline being read. Also, for the convenience of the teacher, you can ask to send all the files of completed tasks in electronic format by mail. And in time, the SIWT gives advice to students on completing assignments, as well as answers questions that arise during the training.

Discussion

It should be noted that in order to increase the interests of students, it is possible to give the presented tasks not only in the theoretical aspect but also in the context of the practical application of this knowledge. Ideally, of course, if the subject of your discipline allows you to establish contacts with real companies and organizations and form tasks in accordance with their needs. An example is: writing, a business plan, checking balance sheet items, working with statistical data, elementary SWOT analysis, and marketing research of competitors, etc. This will allow you to have, a clear understanding of the real needs of the market, and students, already in the process of learning, will receive effective bases of practice. For companies in the real sector, such cooperation can also be useful, because they can get analytics without financial costs, and research on those issues for which they sometimes do not have enough time and money.

Conclusion

For many years, scientists and philosophers have been trying to figure out what is the basis of creativity, what gives a person the opportunity to transform the world around them, to create new, completely special things. At present, it has become clear that creative people are characterized by, a special type of thinking, known as divergent thinking, a creative thought process. It became clear how it is necessary to develop divergent thinking in order to find the most original and non-standard ways of solving problems, that convergent and divergent thinking work together, and that divergent thinking ideas change convergent thinking and weed out non-viable ideas. Then divergent thinking "turns on" again and looks for ways to implement ideas that have been eliminated. And this cycle can be repeated until we work out the final solution, which is evaluated according to four criteria: fluency, originality, flexibility, and quality of a study. Fluency is the total number of unique ideas.

Originality evaluates how unusual your ideas are and how far from the standard application of the subject.

To evaluate the flexibility of thinking, combine all the generated ideas into categories. The more categories formed, the higher the indicator.

The quality of the study is evaluated to what extent the ideas are applicable and useful in life.

Based on the foregoing, we can conclude that today, in order to train competitive specialists, it is necessary to make a little more effort to form students not only with the necessary knowledge of the discipline, as it was in the traditional system, but it is also necessary to form skills and research competencies with reference to practical reality.

References:

1. Vyalykh E.P., Polyak V.E., Shash N.N., Spitsyn V.A. Implementation of information technologies in the educational process // Journal "Secondary vocational education". - 2006. - No. 8. - pp. 8-10.
2. Vygotsky L.S. Psychology M.: "Psychology", 2006
3. Guzeev V.V. Teaching. From theory to skill. Moscow: Research Institute of School Technologies, 2009.
4. Karandyshev V.N. Methods of teaching psychology: textbook. - St. Petersburg: Peter, 2005.
5. Comprehensive educational and methodological support of the educational process: Methodological manual / T. G. Argunova, I. P. Pastukhova. – M., 2006.
6. Kudryavaya N.V., Ukolova E.M., Molchanov A.S., Smirnova N.B., Zorin K.V. Doctor-teacher in a changing world: traditions and innovations / Edited by Academician of the Russian Academy of Medical Sciences, prof. N.D. Yushchuk – M.: GOU VUNMTS, 2005.
7. Karpov A. Psychology of management, 2005. Dictionary of basic terms.
8. Sitnikova M.I., Tarasova S.I. "Structural and functional model of education quality management in the conditions of innovative development of the university" // Pedagogical education in Russia, No. 2, 2012, p. 23
9. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-436713.html>.
10. Zagashev I.V. "The ability to ask questions. <http://evolkov.net/questions/Zagashev.I.Question.skill.html>.
11. Duzkeneva N. "Poll of employers-2013". East Kazakhstan State Technical University named after D. Serikbaeva.

**Магистрант Ашурбаев К.К., магистрант Оразбаев А.Ж.
т.ғ.к., ассоциированный профессор Кемельбекова Ж.С.**

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауэзова, г.Шымкент, Казахстан

«IT STARTUP»-ТА КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕР МЕН АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚОЛДАНУ

IT-стартаптар – инновациялық ақпараттық технологиялар өнімдерін немесе қызметтерін жасауға және ұсынуға маманданған компаниялар. Олар технологиялық тәжірибені, іскерлік рухты және озық технологияны пайдалана отырып, мәселелерді шешуге деген ұмтылысты біріктіреді.

АТ-стартаптардың негізгі сипаттамаларының бірі олардың динамизмі мен икемділігі болып табылады. Олар өзгермелі нарық талаптары мен технологиялық инновацияларға бейімделе отырып, жылдам қарқынмен жұмыс істейді. АТ-стартаптар адамдардың өмірін жеңілдететін, бизнес мәселелерін шешетін немесе ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, жаңа мүмкіндіктер ұсынатын өнімдерді немесе қызметтерді жасауға ұмтылады.

IT-стартаптар мүдделі тараптардың кең ауқымын тартады. Инвесторлар олардан жоғары табыс пен инновациялық шешімдердің әлеуетін көреді. Кәсіпкерлер озық технологияны пайдалана отырып, өз ісін құру мүмкіндігін көріп отыр. Технология әуесқойлары IT стартаптарында өз идеяларын жүзеге асыруға және саланың дамуына маңызды үлес қосуға мүмкіндік табады.

IT-стартаптардың тартымды ерекшеліктерінің бірі олардың жылдам өсу әлеуеті болып табылады. Жаңа технологиялар мен инновациялық тәсілдерді қолдану арқылы стартаптар қысқа мерзімде айтарлықтай табысқа қол жеткізе алады. Дегенмен, бұл жол тәуекелдер мен қиындықтармен бірге келеді. IT-стартаптар нарығындағы бәсекелестік жоғары күйінде қалып отыр және олардың бірнешеуі ғана ұзақ мерзімді табысқа жетеді.

АТ-стартаптардың табысы көбінесе бірнеше негізгі факторларға байланысты. Біріншіден, нақты мәселелерді шешетін немесе нарықтың қажеттіліктерін қанағаттандыратын күшті идеяның болуы маңызды. Идея бірегей және ауқымды болу мүмкіндігіне ие болуы керек. Екіншіден, техникалық тәжірибе және инновациялық шешімдерді әзірлеу және енгізу қабілеті болуы қажет. Технологиялық артықшылық бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ете алады. Үшіншіден, тиімді бизнес үлгісі мен монетизация стратегиясы маңызды. АТ-стартаптың кіріс алудың нақты жоспары болуы және өзін-өзі қаржыландыруы немесе өсу үшін инвестиция тартуы керек.

IT-стартаптардың басты ерекшеліктерінің бірі – олардың инвестиция тарту қабілеті. Инвесторлар олардан жоғары табыс пен инновациялық шешімдердің әлеуетін көреді. Олар компанияға үлестік үлеске айырбас ретінде инвестиция сала алады және егер стартап сәтті болса, инвестициясынан қайтарым күте алады. Бұл қаржыландыру стартапқа өз идеясын дамытуға, масштабтауға және жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Көптеген стартаптар ресурстары шектеулі шағын компания киберқылмыскерлерді қызықтырмайды деп санайтындықтан, қауіпсіздікті үнемдейді. Шын мәнінде, кез келген адам зиянкестердің құрбаны болуы мүмкін. Біріншіден, көптеген киберқауіптер жаппай сипатқа ие болғандықтан, олардың авторлары мақсатты таңдамайды, бірақ кем дегенде біреу ақшалай алады деген үмітпен құрбандардың ең көп санын жұқтыруға тырысады. Екіншіден, стартаптарды қорғаудың әлсіздігі оларды тартымды нысанаға айналдыратынын ұмытпауымыз керек[1].

Егер корпорациялар кейде кибершабуылдан кейін бірнеше ай бойы қалпына келсе, шағын компания одан аман қалмауы мүмкін. Осылайша, 2014 жылы қаскүнемдердің әрекеттеріне байланысты жобаны бірлескен басқару құралдарын ұсынған хостинг провайдері Code Spaces стартапы жабылды. Шабуылшылар компанияның бұлттық ресурстарына қол жеткізіп, клиент

деректерінің маңызды бөлігін жойды. Қызмет иелері қолдарынан келгенін қалпына келтірді, бірақ олар қалыпты жұмыс режиміне орала алмады.

Шектеулі бюджет жағдайында стартапыңызды мүмкіндігінше қамтамасыз ету үшін қауіп моделін оны іске қоспас бұрын құру - бұл сіздің бизнесіңіз үшін қандай тәуекелдер маңызды екенін бағалау мағынасы бар. Ал біз көптеген кәсіпкерлердің жіберетін қателері туралы айта отырып, сізге көмектесуге тырысамыз.

Көптеген стартаптар Amazon AWS немесе Google Cloud сияқты қоғамдық бұлттық қызметтерді бір немесе басқа мақсатта пайдаланады. Сонымен қатар, әркім өз қоймаларының қауіпсіздік параметрлерін дұрыс орната бермейді[2]. Көбінесе, мысалы, тұтынушылар туралы ақпарат немесе веб-бағдарлама коды бар контейнерлер символдық құпия сөзбен қорғалған, ал ішкі компания құжаттары сілтеме арқылы қолжетімді және іздеу жүйелеріне көрінеді.

Кейде стартаптар өмірін жеңілдету үшін Google құжаттарын пайдаланады және оларға қол жеткізуді шектеуді ұмытып кетеді. Нәтижесінде кез келген адам маңызды деректерді ала алады.

Кәсіпорынның ең әлсіз буыны көбіне онда жұмыс істейтін адамдар. Шабуылшылар мұны жақсы біледі және корпоративтік желіге ену немесе құпия ақпаратты алу үшін әлеуметтік инженерия әдістерін пайдаланады.

Фрилансерлерді пайдаланатын компанияларда хабардар болмау әсіресе қауіпті - олардың қандай құрылғыдан және қандай желіден жұмыс істейтінін бақылау қиын болуы мүмкін[3]. Сондықтан қызметкерлер мен фрилансерлерді қауіпсіздікке қызығушылық танытуға ынталандыру өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. А. Молдовян Криптография / А. Молдовян. - М.: Лань, 2005. - 584 с.
2. А.А. Духин Теория информации / А.А. Духин. - М.: Гелиос АРВ, 2007. - 248 с.
3. А.А. Малюк Введение в защиту информации в автоматизированных системах / А.А. Малюк, С.В. Пазизин, Н.С. Погожин. - М.: Горячая линия - Телеком, 2005. - 147 с.

ПОЛИТОЛОГИЯ

Регионалните политически процеси

Туртугулова Д., Сейлхан Б., Өтеген Ж.

Астана, Казахстан

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ: ВНЕШНЯЯ И ВНУТРЕННЯЯ ПОЛИТИКА

Независимость стран Центральной Азии ознаменовала конец централизованной и единой политической системы Советского Союза. Начался процесс диверсифицированных политических реформ.

В настоящее время, на политические системы стран региона влияют их собственные национальные условия и уровни экономического развития. А влияние внешних факторов представляет собой разноплановую ситуацию.

Переходная форма между ними, в настоящее время, находится в Центрально-азиатских странах – Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан, Кыргызстан.

В американских СМИ, эту часть Азии называют «регионом пяти «СТАНОВ» [1]. Можно видеть, что демократизация по-прежнему является основным направлением политических реформ в Центральной Азии. Эффективные системы сдержек и противовесов - общая тенденция.

В то же время следует отметить, что Центральная Азия является, одной из основных мусульманских сообществ в мире. С момента обретения независимости, исламские силы конкурировали за вторжение в этот регион и расширение своей власти.

Центр Великого Шелкового пути, где происходил обмен цивилизациями Востока и Запада. Даже после распада Советского Союза исламская культура и традиционный образ жизни сохранились.

Что общего у этих государств? Все пять стран Центральной Азии формально реализуют демократические системы, но представители некоторых

стран думают, что они на самом деле, представляют собой политическую угрозу. В этих пяти странах в политике обычно, доминируют элиты бывшего Советского Союза, а деятельность оппозиции ограничена.

Также ставится под сомнение свобода и справедливость политических выборов в пяти странах. Правительственные решения обычно принимаются за закрытыми дверями.

Государственные органы часто замешаны в коррупционных скандалах. Слабое верховенство закона, в пяти странах Центральной Азии означает, что гражданская, социальная и экономическая несправедливость является обычным явлением.

Решающим фактором в разрешении споров и социальной несправедливости являются богатство и влияние, а не признанные и подлежащие исполнению законы. Полиция и службы безопасности, как наиболее известные общественности правоохранительные органы, иногда вызывают у людей страх и неприязнь, люди часто не верят в их порядочность.

Хотя, Туркменистан, Казахстан и Узбекистан обладают нефтегазовыми ресурсами в этом регионе, почти все водные ресурсы Центральной Азии находятся в горах Кыргызстана и Таджикистана.

В советский период, передача этих ресурсов между разными республиками была очень простой, но после обретения независимости, страны, богатые нефтяными и газовыми ресурсами, с одной стороны, требуют от других стран тратить деньги на их нефть и природный газ, а с другой стороны, они отказываются платить за водные ресурсы.

Хотя Кыргызстан и Таджикистан контролируют водные ресурсы, но не имеют мощностей по выработке электроэнергии, кроме гидроэнергетики, поэтому, обеим странам приходится полагаться на страны, расположенные ниже по течению. Зимой приходится завозить нефть и газ [2].

2. Новые тенденции в изменении ситуации в Центральной Азии

Центральная Азия входит в состав Евразийского континента [3] Афганистан с населением 31,1 миллиона человек, также иногда включают в состав Средней Азии.

Сегодня, ситуацию в Центральной Азии можно обозначить как неопределенную, несмотря на 30летнюю независимость и самостоятельность. На это есть несколько причин. Одна из основных – это религиозный вопрос.

Ислам в этом регионе является мощным регулятором общественной жизни, коренным вектором духовной идентичности как отдельных людей, так и нации в целом, а также традиционной основой региональной солидарности.

Все страны Центральной Азии обращали внимание на ислам для решения своей самой неотложной проблемы того времени, то есть задачи построения национального государства, основанного на новой национальной идентичности.

Однако ислам, который когда-то должен был служить мощным посредником в национальной и региональной интеграции, теперь скорее рассматривается как источник разрушения, угрожающий социальному порядку и региональной безопасности.

На территории этих государств, очень активно заявили о себе нетрадиционные ветви ислама: Салафитский джихадизм превратился в серьезную проблему в Центральной Азии.

Салафизм характеризуется особым радикализмом, нетерпимостью к другим религиям, неприятию любых форм прогресса, рассматривается как несовместимое с исламом [4].

Исламское движение Узбекистана (ИДУ), те же салафиты, одна из трех ключевых исламских групп, действующих в Центральной Азии. ИДУ - воинствующая и экстремистская исламская организация, внесенная Государственным департаментом США в список террористических [5].

Такой статус современного ислама в Центральной Азии является результатом сложных взаимодействий между различными внутренними и внешними факторами [6].

Обращая внимание на реалии Центральной Азии с полиэтническими, многокультурными, многоконфессиональными характеристиками, соответственно, необходимо сегодня пересмотреть статус и роль ислама, как культурной основы транс-этнической и региональной идентичности для гармонии и сосуществования.

В начале независимости, пять стран Центральной Азии копировали западные страны в своих политических системах и установили формальное разделение властей, но они были очень политически нестабильными.

Позже, эти страны постепенно трансформировались в авторитарные режимы и усиливали власть президента. Политическая ситуация постепенно стабилизировалась.

Что касается экономического развития, в послесоветский период, страны Центральной Азии перешли от экономического преобразования к экономическому развитию. Процесс экономических реформ все еще продолжается.

После 30 лет развития, страны Центральной Азии достигли различных успехов. Плановая экономика превратилась в рыночную. На внутреннюю и внешнюю политику Центральной Азии влияет международная политическая структура. Также, пандемия сыграла свою роль, экономика стран Центральной Азии резко пошла на спад.

Что касается энергоресурсов, то запасы нефти в Центральной Азии и Каспийском море обычно оцениваются в 150-200 миллиардов баррелей, что составляет около 18-25% мировых запасов нефти, а доказанные запасы природного газа составляют 7,9 триллиона м. куб.

С точки зрения среднего дохода, страны Центральной Азии - это страны с низким доходом, страны с доходом ниже среднего и страны с доходом выше среднего. Однако, по норме, доход на душу населения в Таджикистане составляет 1010 долларов США. Он относится к стране с низким уровнем доходов.

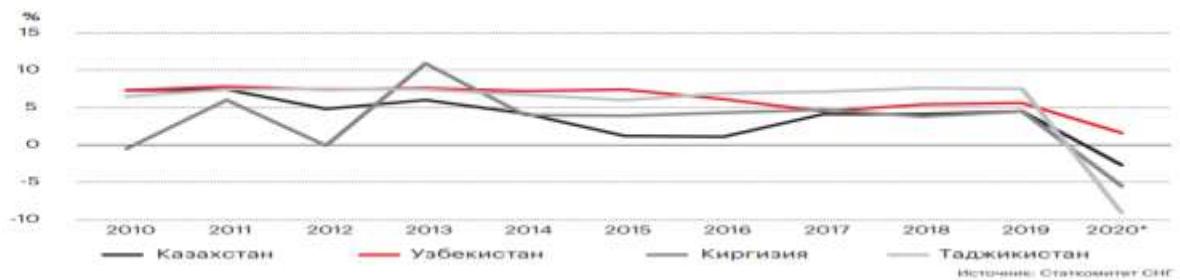

Рисунок 1. Темпы экономического роста в странах Центральной Азии

Узбекистан - Средний доход составляет 2020 долларов США, а доход на душу населения в Кыргызстане составляет 1,220 долларов США, что является доходом ниже среднего.

Доходы на душу населения в Казахстане и Туркменистане составляют 9 793 доллара США и 8 124 доллара США соответственно. Из приведенных выше данных видно, что темпы экономического роста и экономические масштабы стран Центральной Азии сильно различаются. Темпы экономического роста стран, богатых нефтью и газом, выше.

Темпы экономического роста стран со стабильной политической ситуацией, также выше. Таджикистан и Кыргызстан находились в ловушке гражданской войны почти семь лет. В Кыргызстане произошло три революции, что не способствовало экономическому развитию.

Рост ВВП этих двух стран находятся на относительно низком уровне. В странах наблюдается быстрый экономический рост, но жизнь людей, уровень жизни не улучшился, поэтому необходимо отдельно рассматривать экономики стран Центральной Азии.

Страны Центральной Азии сильно различаются по обеспеченности ресурсами. Ее можно разделить на три типа:

Первый - это ресурсная экономика, которая в основном относится к Туркменистану и Казахстану.

Второй - это экономика, ориентированная на экспорт рабочей силы, которая относится к Таджикистану и Кыргызстану, а третья - это диверсифицированная экономика, здесь понимается Узбекистан.

Среди пяти стран Центральной Азии Казахстан, Туркменистан и Узбекистан обладают нефтегазовыми ресурсами. При мировых ценах на нефть и газ в этих странах были более высокие темпы экономического роста.

В условиях высоких цен на нефть они замедлили экономические преобразования и структурные экономические реформы. Темпы реформ показали двойственность экономики, основанной на ресурсах.

И Казахстан, и Туркменистан надеются оживить свою экономику, за счет развития энергетики. Промышленность - это основа экономики Казахстана. Всего в Казахстане открыто 208 нефтегазовых месторождений. Половина - это нефтяные месторождения, 1/3 - нефтегазовые месторождения нефти и газа, а остальная часть - месторождения природного газа или конденсатного газа.

Всего, в промышленной разработке находится 70 месторождений нефти и газа, объем добычи нефти в два раза превышает потребление. На экспорт газа приходится 50% его валютных доходов и 30% ВВП, включая добычу нефти и газа. Соответственно, отрасль добычи сырья является основой ее экономического развития [7].

Страны Азии отличаются от многих развитых стран Европы территориальной площадью, ресурсным потенциалом и численностью населения. Возникает вопрос – почему такие богатые государства такие бедные.

Для этого необходимо дальнейшее углубление реформ, улучшение рыночной системы и, что более важно, улучшение национального управления. Качество, создание чистого правительства, искоренение коррупции и обеспечение правовой защиты независимой экономической деятельности хозяйствующих субъектов. Осознание эффективного распределения ресурсов.

Необходимо развитие человеческого капитала и повышение образовательного уровня и навыков граждан, за счет увеличения инвестиций в образование. Способность осваивать технологии делает их высокопрофессиональной рабочей силой. Укреплять экономическое

сотрудничество между странами региона, продолжая открываться внешнему миру.

Сократить разрыв между богатыми и бедными, чтобы люди разных классов могли пользоваться благами экономической реформы, роста и развития. Поэтому, обеспечение полной занятости является реальной заботой. Это также должно быть экономической политикой каждой страны.

3. Многополярная политика Казахстана

Столица: Нур-Султан (бывшая Астана) / Около 1,21 млн человек

Площадь: 722km²

Население: 19,01 миллиона человек ('21)

Форма правления: Президентская система (срок 5 лет)

Президент: Касым-Жомарт Токаев

Основные ресурсы (Запасы, мировой рейтинг)

Казахстан занимает: первое место в мире по разведанным запасам (350 млн. т.) хрома и обеспечивает 15 % мирового объема добычи, первое место в мире по разведанным запасам свинца (14,8 млн. т. -82 месторождения), первое место в мире по запасам цинка (87 месторождений – 34 млн. т.), уран (900 тыс. т., 2 место – 54 месторождения), четвертое место в мире по разведанным запасам меди (40 млн. т. – 100 месторождений). Нефть (30 млрд баррелей, 12 место), газ (2,7 трлн м³, 14 место), уголь (25,6 млрд тонн, 10 место) ('19, ВР), Золото (1000 тонн, 13 место) ('19, USGS)[8].

Назарбаев, первый президент Республики Казахстан, правил 30 лет с момента назначения партийным секретарем Советской Казахской Республики в июне 1989 года.

После ухода с поста, первый президент Н. Назарбаев сохранил свое влияние на государственные дела, сохранив должность председателя Совета национальной безопасности (СНБ), лидера партии «Нур-Отан» (правлящей партии) и члена Конституционного комитета.

Казахстан является девятой по величине страной в мире и насчитывает около 120 этнических групп. Это крупнейший ресурсный центр Центральной Азии с 17-м по величине запасами нефти в мире.

С момента обретения независимости в 1991 году, Казахстан, не только успешно укрепил свой национальный суверенитет. Он добился всемирно известных достижений в области политики, экономики и социального развития.

Высокая оценка международного сообщества сделала Казахстан самой активной страной в Центральной Азии. Участвуя в процессе глобального управления, Казахстан позиционирует себя как «сильная и важная региональная держава».

Благодаря увеличению национальной мощи, Казахстан укрепил свою уверенность в сфере глобального управления. Многосторонние отношения достигли всемирно известных достижений. Стратегия глобального управления в основном включает:

Во-первых, обеспечить приоритетное направление, включая Россию, Китай, США, Европу. Отношения между Европейским союзом и странами Центральной Азии.

Второе - это активное развитие партнерских отношений, включая Индию, Японию, Южную Азию и Юго-Восточную Азию, Ближний Восток, Латинскую Америку, исламские страны.

Третья цель - сосредоточиться на многостороннем сотрудничестве и стремиться к развитию в важных международных механизмах. Играть важную роль, в том числе в развитии сотрудничества с ООН, Евразийским экономическим союзом, ОДКБ и Шанхаем. После установления официальных дипломатических отношений со 139 странами он является официальным членом 73 международных организаций.

Казахстан расположен в северной части Центральной Азии, во внутренних районах Евразии. Север граничит с Россией, восток граничит с Китаем, а юго-запад обращен к Каспийскому морю. Это важный мост, соединяющий Евразийский континент.

Из-за политических преимуществ, известный американский стратег З. Бжезинский считает его «потенциальной страной геополитического разворота». Казахстан богат нефтегазовыми ресурсами. Китай, США, Россия и другие крупные страны рассматривают Казахстан как беспроигрышный вариант в своей внешней политике.

Казахстан развивает добрососедские и дружеские отношения с Китаем. Казахстан твердо поддерживает действия России, действуя по принципу «Россия прежде всего» в его дипломатической стратегии. По сравнению со странами с большой территорией, большим населением и более сильным экономическим ростом, все еще существует значительный разрыв.

Для Казахстана по-прежнему существует разрыв между желанием и способностью участвовать в процессе глобального управления. Слабое развитие политической, экономической и социальной системы ограничивает способность Казахстана участвовать в глобальном управлении, перед лицом трансформации нынешнего порядка глобального управления.

Хотя Казахстан принимает активное участие во многих механизмах и платформах глобального управления, активно руководит решением проблем, но во многих аспектах он все еще сталкивается с множеством реальных дилемм и проблем.

Казахстан полагается на богатые энергоресурсы, гибкую дипломатическую стратегию и лидерство. Он создал хороший международный имидж, участвуя в процессе глобального управления.

3. Узбекистан как один из основных игроков Центральной Азии

Столица: Ташкент (2517 тыс. Человек)

Численность населения: 33 миллиона (1919 г.) (самый большой в Средней Азии)

Площадь : 447 400 km²

Основные этнические группы: Узбеки (81%), русские (5,5%), таджики (5%), казахи (3%), каракалпаки (2,5%), корейцы (0,6%)

Религия: 88% мусульман (70% суннитов), русские православные 9%, другие 3%

Форма правления: Президентская система (срок 5 лет)

Президент: Ш. Мирзиёев

Основные ресурсы ('19, ВР)

Узбекистан - это страна-производитель хлопка мирового уровня.

Ресурсные запасы: 600 млн баррелей сырой нефти, 1,1 трлн м³ газа, золотовалютные резервы — 29,800 млрд \$, 90 млн тонн урана (12-е место в мире), 60 000 тонн молибдена (11-е место в мире) [9].

Либерализация Мирзиёева не способствовала демократическому прогрессу в стране. Узбекистан остается одной из самых авторитарных стран в регионе, и приверженность правительства либерализации еще не выдержала испытания внутренней или внешней нестабильностью.

Количество проектов прямых инвестиций Китая в Узбекистане достигло 35, а общий объем инвестиций составил почти 4 миллиарда долларов США. Согласно статистике Статистического комитета Стэнфорда, в настоящее время в Узбекистане работают 347 компаний с китайскими инвестициями.

4. Политика государств Центральной Азии: Туркменистан, Таджикистан, Киргизстан

Туркменистан (Туркменистан) Столица: Ашхабад (846 000)

Численность населения: 6 миллионов ('20) Площадь: 488 100км²

Место нахождения: Центральная Азия, юго-восток Каспийского моря

Основные этнические группы: Туркмены (77%), узбеки (9,2%), русские (6,7%), казахи (2%), другие (5%)

Религии: Ислам (сунниты 89%), православные (9%), другие (2%)

Форма правления: Президентская система (срок 7 лет)

Президент: Г. Бердымухамедов

Основные ресурсы ('19, ВР)

Нефть (запасы 600 млн баррелей)

Природный газ (запасы 19,5 трлн м³, 4-е место в мире) сера, йод

Основной экспорт: Природный газ, нефть, хлопчатобумажная пряжа и т.

д. [10].

Масштаб торговли: 9,59 миллиарда долларов.

Экспорт: 64,35 миллиарда долларов

Доход: 3,155 миллиарда долларов

Газопровод: Владеет 8000 км газопроводов.

С Китаем: Трансазиатский газопровод

С Россией: Средняя Азия-Центр, трубопровод Бухара-Урал

С Ираном: трубопровод Корпедже-Корд Куй Даулетабад-Хангиран

Газопровод Восток-Запад: Комплексное расширение внутренних газовых месторождений (773 км, завершено 23 декабря 2015 г.)

Газопровод ТАПИ: соединяет Туркмения-Афганистан-Пакистан-Индия, начало строительства 13 декабря 2015 г.)

Транс-каспийский трубопровод: план соединения Туркмения-Азербайджан-Турция

Эксплуатация крупнейшего в мире оросительного канала (Каракумский канал)

Водоснабжение на площади 1300 км, 700000 га (строительство за 54 года)

Туркменистан, обладая богатыми ресурсами, занимает 15-е место в мире по запасам газа и имеет большие запасы нефти.

Туркменистан является вторым по величине торговым партнером Китая в Центральной Азии и обладает богатыми запасами природного газа.

Однако, на современном этапе, Туркменистан находится на грани экономического коллапса, что ставит под сомнение устойчивость его модели управления. Крупномасштабные проекты, запущенные правительством Туркменистана, расточительны и исчерпали валютные резервы страны.

В то же время, низкие цены на углеводороды не позволяют стране пополнить свои казначейские доходы. По мере роста инфляции люди были вынуждены еще больше впасть в нищету. Правительство больше не субсидирует

основные товары (электричество, газ, вода и соль) с 1 января 2019 года, нарушая социальный договор, который действовал с 1992 года.

Правительства Таджикистана и Кыргызстана кажутся неспособными решить глубоко укоренившиеся экономические проблемы, но эти проблемы скрывают потенциальные факторы нестабильности. Бесчисленное количество молодых людей продолжают работать за границей и покидают свои родные города.

Республика Таджикистан (Республика Таджикистан)

Столица: Душанбе (916 000)

Численность населения: 9,3 миллиона ('19) Площадь: 143 100 км²

Место нахождения: Центральная Азия (граничит с Узбекистаном, Кыргызстаном, Китаем и Афганистаном)

Этнический состав: Таджики (84%), узбеки (14%), другие (2%)

Религия: Мусульмане 98%

Форма правления: Президент-центрированная система (срок 7 лет)

Президент: Э. Рахмон

Вступление в международные организации: ООН ('92,3), ВТО ('13,3)

Основные ресурсы (ВР): Алюминий, хлопок, золото, электроэнергия и т. д. Основные экспортные товары: алюминий (166 млн), золото (156 млн), цинковая руда (143 млн), свинцовая руда (112 млн), хлопок-сырец (63,2 млн) [11].

Правительство Таджикистана не устранило коренные причины радикализма, но использовало это как законный предлог для дальнейшего запрета остатков исламской оппозиционной партии.

Кыргызстан (Кыргызская Республика)

Столица: Бишкек (1,05 миллиона ('20))

Население :6,52 миллиона ('20, Статистическое управление Кыргызстана)

Площадь :199 951 км²

Место нахождения: Центральная Азия (граничит с Китаем, Казахстаном, Узбекистаном, Таджикистаном)

Основные этнические группы: Кыргызы (73%), узбеки (15%), русские (6%)

Религия: Ислам (80%), Русская Православная Церковь (15%).

Форма правления: президентская система. 2021. 5. 5. Президент Зафаров подписывает новую конституцию, которая меняет существующую парламентскую систему (введенную в соответствии с пересмотром Конституции 27 июня 2010 года) на президентскую систему.

Президент: С. Жапаров

Вступление в международные организации: ООН ('92,3), ВТО ('98,12)

Основные ресурсы (ВР): Золото, уголь, сурьма, ртуть, природный газ и др.

Кыргызстан - горная страна с 92% горных территорий, поэтому ее называют «Швейцарией Центральной Азии». Поскольку границы были разделены Советским Союзом, одна и та же этническая группа проживает в соседних странах, что может привести к территориальным и этническим спорам.

Кыргызстан - номинально демократическая страна в регионе, и ее политическая ситуация относительно хорошая. Но все более ожесточенные споры и коррупционные скандалы между нынешним и бывшим президентами привлекли внимание к политическим беспорядкам в стране.

Экономические трудности вынудили Таджикистан и Киргизию увеличить задолженность, особенно перед Китаем. Лидеры стран Центральной Азии приветствуют китайскую инициативу «Один пояс, один путь» как спасительный путь для экономики.

Однако, массовый приток китайских фондов и проектов несет в себе риски, связанные с ухудшением состояния окружающей среды, ростом коррупции, неспособностью создавать устойчивые рабочие места и притоком китайских рабочих.

Эти проблемы очевидны в недавно возрожденной цементной промышленности Таджикистана с привлечением китайских инвестиций. Растущее присутствие Китая в этой области может вызвать сильное общественное сопротивление. Заглядывая вперед, лидерам стран Центральной Азии придется найти баланс между угрозой антикитайских настроений среди населения и желанием Китая увеличить инвестиционную поддержку.

5. Центральная Азия – КНР и США – система отношений

С распадом Советского Союза Китай начал упорно работать над установлением и укреплением сотрудничества с Казахстаном, Кыргызстаном и Таджикистаном, Туркменистаном и Узбекистаном. Основное внимание уделялось разрешению пограничных споров, оставшихся после Советского Союза, но затем отношения между Китаем и Центральной Азией начали расширяться.

Центрально-азиатский нефтепровод из Туркменистана в Китай и из Казахстана, нефтепровод Атырау-Алашань в Китай, крупные инвестиции в транспортировку энергии и коммуникации в Узбекистане, строительство новых дорог и туннелей в Таджикистане и расширение дорожного сообщения между Кыргызстаном и Китаем и т. д.

Предоставление ссуд под низкие проценты также является важной особенностью отношений Китая с Центральной Азией. Центральная Азия постепенно превратилась в важный товарный рынок Китая. Помимо углубления экономических связей, стали более тесными политические, дипломатические и культурные связи между Центральной Азией и Китаем.

Все пять упомянутых выше стран Центральной Азии подписали стратегические соглашения с Китаем, и обмен визитами на высоком уровне между официальными лицами двух стран участился. Чтобы понять участие Китая в Центральной Азии, первым важным моментом является понимание основных принципов внешней политики Китая.

Пять принципов мирного сосуществования, а именно: взаимное уважение суверенитета и территориальной целостности, взаимное ненападение, невмешательство во внутренние дела друг друга, равенство и взаимное уважение. Китай торжественно заявляет миру, что он никогда не будет стремиться к гегемонии.

В политическом дискурсе Китая часто подчеркивается его уникальность как ответственной державы, то есть уважения к другим странам. Предлагаемая концепция международной структуры делает упор на многополярный мир и на то, что все страны, «независимо от размера, силы или слабости, богатые или бедные», относятся друг к другу как к равным.

Китай становится все более и более гибким в своем толковании невмешательства, а также готов играть более активную роль в разрешении конфликтов. Во взаимоотношениях Китая и Центральной Азии много практических проблем и интересов.

Страны Центральной Азии, особенно с богатыми запасами углеводородов и месторождений полезных ископаемых, стали основным направлением инвестиций Китая, они географически близки к Китаю и могут обеспечить надежное наземное энергоснабжение. Однако, политика Китая в отношении Центральной Азии никоим образом не ограничивается спросом на энергию.

В то же время, целью Китая является достижение стабильности в странах Центральной Азии путем содействия экономическому развитию. Это очень важно для безопасности региона, в том числе китайского Синьцзяна, который имеет протяженную границу с бывшим Советским Союзом и Центральной Азией.

В последние годы Кыргызстан, имеющий границу с Китаем протяженностью 1000 км, и беспорядки в Ферганской долине, охватившие Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан, могут нести угрозу стабильности Китая.

Китай - самая влиятельная развивающаяся страна в мире, что в основном связано с его экономическим ростом. Успех экономики Китая частично зависит от его способности приобретать зарубежные рынки и ресурсы. Он стал крупной инвестиционной страной в развивающихся регионах, включая Центральную Азию.

За последние десять лет «China Communication» вложила много ресурсов через инвестиции и торговлю в этот регион, а это означает, что китайское влияние становится все сильнее и сильнее.

Рисунок 2. Экономические интересы Китая в Центральной Азии [12].

В 2020 году из-за пандемии, недостатки пяти центрально-азиатских стран в процессе политических и экономических преобразований резко усилились.

В начале февраля 2020 года, бывший госсекретарь США Помпео посетил Казахстан и Узбекистан. 5 февраля Госдепартамент США официально выпустил отчет «Стратегия Соединенных Штатов для Центральной Азии на 2019-2025 годы: Продвижение суверенитета и экономического процветания» [13].

Первая стратегия состоит в том, чтобы заявить, что за 30 лет, после распада бывшего СССР, США оказали помощь региону, в размере 9 миллиардов долларов США и через свое влияние на Всемирный банк, Международный валютный фонд, Европейский союз, Банк реконструкции и развития и Азиатский

банк развития в Центральной Азии, предоставили более 50 миллиардов долларов США в виде кредитов, займов и технической помощи;

Второе - для уточнения «ключевой позиции». То есть, «Независимо от степени участия США в Афганистане, Центральная Азия является геостратегическим регионом, жизненно важным для интересов национальной безопасности США;

Третье – прояснение «основных целей» в регионе, включая поддержку и укрепление стран Центральной Азии, и весь региональный суверенитет, и независимость, уменьшить угрозу терроризма в Центральной Азии, расширить и поддерживать стабильность в Афганистане, поощрять взаимосвязь между Центральной Азией и Афганистаном, продвигать реформу верховенства закона и уважать права человека и т. д., и уравновесить влияние соседей по региону на страны Центральной Азии.

Можно видеть, что новая стратегия США для Центральной Азии, похоже, более активна, чем раньше. Одно из очевидных намерений - помешать таким крупным державам, как Россия, Китай и соседние страны, оказывать большее влияние в регионе.

Выясняется, что стратегическое соперничество между США и Китаем будет иметь последствия для различных государств, имеющих отношения с обеими этими двумя крупными державами [14].

Заключение

В последние 30 лет, с точки зрения внутренней политики и политической ситуации, пять стран Центральной Азии столкнулись с балансом между традиционным «авторитаризмом» и западными «демократическими преобразованиями». Среди них, страна с лучшим балансом - Казахстан. Степень открытости Казахстана внешнему миру является самой высокой среди пяти стран. В частности, намерение открыться Западу очевидно.

В Кыргызстане, где баланс не очень хороший, уличная политика и цветные революции стали нормой в стране, а «разница» между новыми и

старыми политическими силами стала нормальным явлением, и страна изо всех сил пытается двигаться вперед в условиях политической нестабильности. Однако, Узбекистан, Туркменистан и Таджикистан в основном, придерживаются авторитаризма, и их политическая ситуация относительно стабильна.

Общая политическая ситуация в Узбекистане остается стабильной, а вероятность системных рисков низка. В Таджикистане успешно прошли выборы. Рустам (1987 г.р.), старший сын нынешнего президента Рахмонова, в настоящее время является «вторым номером» Таджикистана, и импульс преемственности очевиден.

Туркменистан принял поправку к конституции, чтобы упорядочить законодательную структуру. Политический хаос в Кыргызстане далек от того, чтобы утихнуть. За последние 30 лет, страны Центральной Азии в основном приняли стратегию «много-дипломатии» в своих обменах с иностранными державами.

Что касается «четырех углов»: «смотреть в сторону России», «смотреть в сторону Соединенных Штатов», «смотреть в сторону Китая» или «смотреть в сторону Европы», пять стран Центральной Азии в основном проводят сбалансированную внешнюю политику, которая поддерживает контакты с каждой из них.

Литература:

1.C5+1: Nothing but Threats to Central Asia/ Heartland and Greater Central Asia, 2018, <https://www.ritmeurasia.org/news--2018-02-07--s5-1-nichego-krome-ugroz-dlja-centralnoj-azii-34819>

2.Центральная Азия/ Википедия: ru.wikipedia.org/wiki/Центральная_Азия

3.Центральная Азия/ Геоэкономический словарь-справочник/Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ. В. А. Дергачев. 2004. <https://geoeconomy.academic.ru/583/>

4.А. Иконников. Салафизм как угроза ценностям независимого Казахстана. — 365info.kz, 2016. <https://365info.kz/2016/10/zverinyj-oskal-vraga>

5. Исламское движение Узбекистана. Википедия
<https://ru.wikipedia.org/wiki>

6. О Вон Гё. Аспекты и перспективы исламского возрождения в Центральной Азии. Русские исследования 2008, т.18, No2, с.347 - 381 DOI: 10.22414 / rusins.2008.8.2.347

7. Чжан Нин: «Политическое и экономическое развитие Казахстана после обретения независимости», Shanghai University Press, издание 2012 г., стр. 120.

8. С. Руденко, А. Воротилов. Сколько триллионов долларов хранит природная кладовая Казахстана. https://forbes.kz/stats/ostatochnyie_yavleniya, №1 (сентябрь '11) 2021,

9. Узбекистан/ Википедия
https://ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Узбекистана

10. Туркменистан Википедия
https://wikichi.ru/wiki/Economy_of_Turkmenistan

11. Таджикистан/ Википедия: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Таджикистан>

12. Между рублем и юанем/ <https://www.kommersant.ru/doc/1947318?>

13. Ф. Толипов, Новая стратегия, старая игра: перестройка геополитики Центральной Азии. «Каспийский Вестник», Октябрь 2021, <http://casp-geo.ru/novaya-strategiya-staraya-igra-perestrojka-geopolitiki-tsentralnoj-azii/>

14. A. Gul, M. Munir, M. Hussain, M. Hussain, 2021, Revisiting US–China strategic competition in Central Asia and its impact on Pakistan. Journal of Public Affairs. <https://doi.org/10.1002/pa.2764>

ЗАКОН

Наказателно право и криминология

Такиров Дархан

Магистрант образователной программы Юриспруденция Восточно-Казахстанского университета имени С.Аманжолова

**Научный руководитель: д.ю.н., профессор кафедры Юриспруденция
Калиакперова Елена Николаевна**

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПНЫХ ФОРМИРОВАНИЙ

В статье рассматриваются проблемы и криминологические признаки организованных преступных формирований.

Помимо традиционных видов организованной преступной деятельности (рэкет, контроль рынка наркотиков, азартных игр, проституции и т.п.), в последние годы организованные преступные формирования перешли к тактике легализации своей деятельности, проникновения в легальный бизнес и властные структуры. Организованная преступность активно расширяет своё присутствие в легальном бизнесе, подрывает основы честного предпринимательства и препятствует осуществлению рыночных реформ.

Происходит проникновение представителей организованной преступности в органы власти и управления, общественные объединения и политические партии, что создаёт угрозу криминального заражения этих структур и их пополнения представителями преступной среды.

Ключевые слова: преступление, организованная преступная группа, организованное преступное формирование, организованная преступность.

CRIMINOLOGICAL SIGNS OF ORGANIZED CRIMINAL FORMATIONS

The article deals with the problems and criminological features of organized criminal groups.

In addition to traditional types of organized criminal activity (racketeering, control of the drug market, gambling, prostitution, etc.), in recent years, organized criminal groups have switched to the tactics of legalizing their activities, penetrating into legal business and government structures. Organized crime is actively expanding its presence in legal business, undermining the foundations of honest business and hindering the implementation of market reforms.

Representatives of organized crime are infiltrating the authorities and administrations, public associations and political parties, which creates a threat of criminal infection of these structures and their replenishment with representatives of the criminal environment.

Key words: crime, organized criminal group, organized criminal formation, organized crime.

Анализ свидетелствува, что законодательное закрепление квалифицирующих признаков организованной группы в новом уголовном законодательстве и нормативных Постановлениях Верховного суда РК отличается расплывчатостью формулировок, что на практике приводит к размыванию различий между группой по предварительному сговору и организованной группой, вызывая трудности и ошибки при квалификации преступлений. Попытаемся разобраться в этом.

Так, в новом уголовном законодательстве под группой по предварительному сговору понимается группа из двух и более лиц, заранее договорившихся о совместном совершении преступления (ст.31 УК), а под организованной группой - устойчивая группа лиц, заранее объединившихся для совершения одного или нескольких преступлений (ст.31 УК).

Таким образом, в Уголовном кодексе приводятся два квалифицирующих признака, по которым организованную преступную группу (далее ОПГ) предлагается отличать от группы по предварительному сговору: 1) устойчивость и 2) объединение для совершения одного или нескольких преступлений. Указанные признаки являются оценочными, то есть неопределёнными

законодателем, который возложил раскрытие их содержания на правоприменителя. Наличие оценочных признаков, справедливо указывают Л.Д. Гаухман и В.И. Попов, влечёт неоднозначное их толкование как в теории уголовного права, так и в следственной и судебной практике [1, с. 125-140]. Рассмотрим эти признаки.

Если же исходить из признака устойчивости криминальной структуры в смысле её неподверженности колебаниям и стойкости то, по нашему мнению, группы по предварительному сговору под понимание ОПГ не попадают, поскольку объективно не могут оказывать сопротивление внешнему воздействию. Следовательно, законодатель прав, выделяя устойчивость в качестве квалифицирующего признака.

Однако, одна из ошибок, по нашему мнению, здесь заключается в том, что понятие такого признака как устойчивость (неподверженность колебаниям, стойкость, твёрдость) законодатель и некоторые учёные наполняют иным смысловым значением и трактуют по-другому.

Таким образом, своим пониманием признака устойчивости и его дифференциации мы дополнительно аргументируем мнение о том, что банда является разновидностью организованной преступной группы, но не является преступной организацией или преступным сообществом.

Профессор М.С. Нарикбаев под объединением понимает наличие умысла на совершение ряда преступлений: «Под организованной группой следует понимать устойчивую группу из двух и более лиц, заранее объединённых умыслом на совершение ряда преступлений» [2]. Аналогичной позиции придерживаются С.М. Иманбаев и Д.Н. Лапшин [3].

И.Ш. Борчашвили рассматривает этот признак на основе структуры преступного формирования: Организованная группа по структуре ~ это объединение нескольких лиц для совершения преступлений. Однако и этот подход, на наш взгляд, не позволяет отличать организованную группу от группы

по предварительному сговору, поскольку обе формы соучастия по структуре представляют собой объединение нескольких лиц.

Профессор Е.И. Каиржанов и другие учёные совершенно справедливо указывают, что преступность важно изучать с позиции её качества и содержания [4, с. 14]. В условиях несовершенства законодательного разграничения между различными формами соучастия и использования ошибочной методики оценки деятельности правоохранительных органов сегодня искусственно создаётся ложная картина о реальном состоянии организованной преступности в стране и реальном состоянии борьбы с ней.

По этим же причинам сегодня в нашей стране борьба с организованной преступностью в большинстве случаев подменяется борьбой с обычными преступными группами общеуголовной направленности, в то время как организованные группы, годами терроризирующие население и предпринимателей, остаются вне контроля правоохранительных органов и своевременно не обезвреживаются.

Безусловно, институт соучастия - фундаментальное учение и достижение уголовно-правовой науки. Под соучастием в преступлении уголовным законом признаётся умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении умышленного преступления (ст.27 УК).

Законодательные проблемы возникают когда мы говорим о другом аспекте соучастия - о его формах, предусмотренных ст.31 УК РК. Выше мы уже указали, что эти проблемы связаны с различным пониманием выделяемых законодателем признаков устойчивости и предварительного объединения для осуществления преступной деятельности, недооценкой отдельными представителями теории уголовного права общенаучных положений о формах объединения людей с точки зрения теории организации, теории управления и социологической науки.

Поэтому видимо не случайно, с учётом этих аспектов уголовные законодательства зарубежных стран понятия соучастия, как правило, не дают.

Изучение уголовного законодательства зарубежных государств показывает, что лишь уголовный кодекс Италии в числе норм о соучастии содержит понятия:

1. преступное сообщество - объединение трёх и более лиц с целью совершения нескольких лиц (ст.416 УК Италии);

2. сообщество типа мафии - организация, участники которой прибегают к устрашению либо запугиванию других лиц, чтобы добиться круговой поруки и соблюдения закона молчания с целью совершения преступлений, овладения прямым или косвенным путём постами, дающими возможность управления либо контроля за экономической деятельностью, распределением концессий, выдачей разрешений, заключением подрядов и коммунальным обслуживанием, а также для извлечения незаконных привелегий для себя и для других лиц (ч.3 ст.416 УК Италии).

В то же время, в общей части уголовных законодательств таких стран как Англия, Германия, Испания, США, Франция и Япония законодатель не раскрывает понятия организованных преступных формирований через формы соучастия в преступлении.

Изложив своё видение уголовно-правового подхода к определению различных форм соучастия, в данном случае - организованной группы, мы полагаем, что исследования в этом направлении должны быть продолжены с тем, чтобы выработать и дать в уголовном законе другие чёткие критерии, которые позволят правоохранительным органам безошибочно разграничивать различные формы соучастия.

В связи с этим представляется необходимым выделить такой признак как совершение преступления организованной преступной группой в самостоятельный квалифицирующий признак в отличие от группы лиц и группы по предварительному сговору.

Наряду с уголовно-правовым подходом, представляется необходимым рассмотреть определение организованной преступной группы и с позиций криминологии, поскольку криминологическая информация об организованных

преступных группах позволяет измерить эффективность уголовного закона, его регулятивный механизм и наполнить достоверным содержанием такую категорию уголовного права как формы соучастия.

Криминологические характеристики организованной преступной группы отражены в Конвенции ООН, правоохранительными органами и учёными разных стран.

Так, например, в Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности, принятой в Палермо 15 ноября 2000 г., под организованной преступной группой понимается - структурно оформленная группа в составе 3-х или более лиц, существующая в течение определённого периода и действующая согласованно с целью совершения одного или нескольких серьёзных преступлений или преступлений, признанных таковыми в соответствии с настоящей Конвенцией, с тем, чтобы получить, прямо или косвенно, финансовую или иную материальную выгоду.

А.Ш. Аккулев - автор отечественного учебника по криминологии, подразделяя организованные преступные группы на различные уровни, исходя из их структуры и преступной направленности:

1. Примитивный уровень - устойчивые группы, имеющие простую структуру организации: главарь - участники. Количественный состав от 3 до 10 человек, преимущественное занятие - кражи, грабежи, мошенничество, разбой. Корруптированные контакты редки.

2. Средний уровень - представлен группировками. Между главарём и исполнителями существуют промежуточные звенья. Группировки достигают 50 и более человек, занятия - рэкет, наркобизнес, контрабанда, незаконные операции в кредитно-банковской системе. Как правило, имеют связи с чиновниками органов власти и управления.

3. Высокий уровень - криминальные организации с сетевой структурой, имеющие 2 и более ступеней управления.

Как видно, единство мнений по этому вопросу отсутствует, как и в случае с понятием организованной преступности.

В научной литературе, наряду с понятием организованной преступной группы, фигурирует и такое понятие как организованные преступные группировки.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гаухман Л.Д., Попов В.И. Проблемы уголовно-правовой борьбы с организованной преступностью // Право и образование. - 2003. - № 1. - С. 125-140
2. Нарикбаев М.С. Совершенствование правоприменительной деятельности судебных органов и предупреждение форм проявления организованной преступности // Борьба с организованной преступностью и коррупцией. - Алматы, 1996. - С.21-25
3. Иманбаев С.М., Лапшин Д.Н. Актуальные проблемы разграничения организованной группы и преступного сообщества // Сб.науч.тр,- Караганда: КарЮИ имени Б.Бейсенова, 2001. - С.14-18
4. Каиржанов Е.И. Криминология (Общ ч). - Алматы: ВИТА, 1995. - 220с.

CONTENTS

ИКОНОМИКИ

Икономиката на предприетието

Жаннакова Н.Н., Кембаева Р.С., Нысанбаев А. ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ
ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІКТЕРІ 3

Жаннакова Н.Н., Кембаева Р.С., Ерденев К. ӘЛЕМДІК МАҚТА НАРЫҒЫНЫҢ
ЖӘНЕ МАҚТА ӨНДЕУ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ 6

Правителството регулиране на икономиката

Yessenova Moldir ,Bugubaeva Rosa THE MAIN AREAS OF TRANSPORT
INFRASTRUCTURE AND ITS RELATIONSHIP TO LOGISTICS SERVICES 9

Бившева Л.О., Кондратенко О.О., Крикливий Р.В. ОРГАНІЗАЦІЙНО-
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 18

Външноикономическата дейност

Залесский Б.Л. ЧТОБЫ РАЗВИВАТЬ ОБРАЗОВАНИЕ И ЭКОНОМИКУ 21

Маркетинг и управление

Тулелуиева А.Б. СИСТЕМА ЭНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТА: КАЗАХСТАНСКИЙ И
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ 25

Тулелуиева А. Б. РАЗРАБОТКА МЕРОПРИЯТИЙ ПО ВНЕДРЕНИЮ И
ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭНЕРГОМЕНЕДЖМЕНТА НА
ПРЕДПРИЯТИИ 33

Тусупбеков Санжар ИННОВАЦИЯЛЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІ ҚОЛДАНУДЫҢ
ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ 40

Орынов А.М. МЕДИЦИНАЛЫҚ ҰЙЫМДАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ
ФАКТОРЛАРЫ МЕН КРИТЕРИЙЛЕРІ 45

Счетоводство и аудит

Бекмағамбет С.Е., Оспан А.Ө. КӘСІПОРЫНДАРДАҒЫ ҮСТЕМЕ ШЫҒЫСТАРДЫҢ
ЕСЕБІН ҰЙЫМДАСТЫРУ. 51

Мукимбекова Н.А., Ныгметжанова Д. ВОПРОСЫ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА
НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ 55

ФИЛОЛОГИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Теоретични и методологични проблеми на език изследвания

Абдыкаримова Г.М., Вайскербер Е.Д. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ ОППОЗИЦИЙ 59

Реалните проблеми на превода

Kaldybekkyzy M.,Tulegenova Zh.Zh.,Kiyakova A.O.,Asanbaeva K.K.
FEATURES OF TRANSLATING THE ENGLISH- LANGUAGE NEOLOGISMS IN MASS MEDIA INTO KAZAKH/RUSSIAN LANGUAGE 64

Kaldybekkyzy M.,Tulegenova Zh.Zh.,Kiyakova A.O.,Beisembayeva A.D.
TRANSLATION OF PROPER NAMES ON THE EXAMPLE OF R. BRADBURY'S NOVEL "ONE AND ONLY NIGHT" 70

Език, реч, комуникация

Abdresheva M.K. CONDUCTING NEGOTIATIONS AND DEBATES IN A FOREIGN LANGUAGE 73

ПУБЛИЧНАТА АДМИНИСТРАЦИЯ

Засилване на ролята на държавен служител на настоящия етап на развитие на обществото

Кушенова М.Ш., Әмірбекқызы А. ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ САПАСЫН АҚПАРАТТЫҚ ҚОЛДАУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ АШЫҚТЫҒЫ 77

ИСТОРИЯ

Kushkumbayev A.K. , Ospanova A.N. , Nurbayev Z.E. , Kishibayeva S.
GOLDEN HORDE IN THE ORIENTAL SCIENCE OF SOVIET KAZAKHSTAN (40-80S OF THE XX CENTURY) 81

Обща история

YERGESHOV Y.T. THE FIRST KAZAKH PILOT - HIUAZ DOSPANOVA 88

ПЕДАГОГИЧЕСКИ НАУКИ

Проблеми на обучението на специалисти

KHUSAINOV M. R. , KALYSHEV T. ,SARGAZIN Zh. , BISENBAYEVA Zh. , DUISENBEKOVA Zh. THEORY AND METHODOLOGY OF TRAINING CADETS 95

Васильева Е.Н. РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА..... 102

Васильева Е.Н. РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	105
Налекова Ж.С. АҚПАРАТТЫҚ-ҚАТЫСЫМДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	108
Аяғанова А.Б., Унгарбаева Г.Р. ТАКСОНОМИЯЛЫҚ ЖӘНЕ СИСТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРТА МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ОРНЫ...	111
Өтепбергенова Ә.Қ., Айкожаева Р.Т., Кемельбекова Ж.С. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ BLOCKCHAIN ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	114
Бейсекова Г.М., Шокалакова С.Б., Таукебаева К.С. ОҚУШЫЛАРДЫҢ КӨРКЕМДІК-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	118
Методически основи на учебния процес	
Sarsembekova A.A., Sarsekeyeva Zh.Ye. THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF COHERENT SPEECH IN JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS	127
Жулькова А.Н., Жадрина Б.М., Рябцева Т.А. РИТМИКА В СИСТЕМЕ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ	133
Стратегически насоки на реформата в системата на образованието	
Елеусинова А.У., Дальбекова К.С., Беркимбаева С.Б. О РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В ЭКОНОМИКЕ	138
Съвременните методи на преподаване	
Yarema T.V., Tentekbayeva Zh.M. IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN HIGH SCHOOL BASED ON ACTION RESEARCH APPROACH.....	142
Stepanenko V.G., Sheveleva N.P. DEVELOPMENT OF STUDENTS` DIVERGENT THINKING BY USING MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES AND ACTIVE LEARNING METHODS	147
Ашурбаев К.К., Оразбаев А.Ж., Кемельбекова Ж.С. «IT STARTUP»-ТА КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕР МЕН АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚОЛДАНУ	157

ПОЛИТОЛОГИЯ

Регионалните политически процеси

Туртугулова Д., Сейлхан Б., Өтеген Ж. ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ: ВНЕШНЯЯ И ВНУТРЕННЯЯ ПОЛИТИКА.....	160
---	-----

ЗАКОН

Наказателно право и криминология

Такиров Дархан КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ОРГАНИЗОВАННЫХ ПРЕСТУПНЫХ ФОРМИРОВАНИЙ	179
CONTENTS.....	186

300605	*300300*
300606	*300230*
300319	*300309*
300584	*300631*
300243	*300618*
300005	*300613*
300582	
300663	
300664	
300101	
300542	
300581	
300280	
300281	
300332	
300594	
300617	
298771	
298697	
300530	
300531	
300572	
300604	
300632	
300638	
300001	
300568	